

Пряшівська універзіта в Пряшові
Інштітут русиньского языка і културы

***Studium
Carpato-Ruthenorum
2015***

Штудії з карпаторусиністікы 7.

Пряшів 2015

© Пряшівська універзіта в Пряшові – Інштiтут русиньского языка і културы
Studium Carpato-Ruthenorum 2015

Штудії з карпаторусиністікы 7.

Зоставителька і відповідна редакторка: ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.

Редакчна рада: доц. ПгДр. Анна Плішкова ПгД. (председкыня)

проф. Др. Павел Роберт Магочій

проф. Др. Елейн Русинко

проф. Др. Кірілл Шевченко, др. н.

Рецензенты: доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.

проф. Михаил Капраль, к. н.

Научна редакторка: проф. ПгДр. Юлія Дудашова-Крішшакова, др. н.

Технічна редакторка: Мгр. Аліца Ветошевова

Выдаватель: Інштiтут русиньского языка і културы ПУ

Перше видання, 2015.

Чісло сторінок: 164

Друкарня: GRAFOTLAČ PREŠOV, s. r. o.

Тоту публікацію ани єї части не мож репродуковати без поволіня властника
авторських прав.

© Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Studium Carpato-Ruthenorum 2015

Štúdie z karpatorusinistiky 7.

Zostavovateľka a zodpovedná redaktorka: PhDr. Kvetoslava Koporová, PhD.

Redakčná rada: doc. PhDr. Anna Plišková, PhD. (predsedníčka)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi

prof. Dr. Elaine Rusinko

prof. Dr. Kirill Ševčenko, DrSc.

Recenzenti: doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.

prof. Dr. Mihály Káprály, CSc.

Vedecká redaktorka: prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc.

Technická redaktorka: Mgr. Alica Wietoszewová

Vydavateľ: Ústav rusínskeho jazyka a kultúry PU

Prvé vydanie, 2015

Počet strán: 164

Tlač: GRAFOTLAČ PREŠOV, s. r. o.

Túto publikáciu ани jej části nie je možné reprodukovat' bez súhlasu vlastníka autorských
práv. Za jazykovú stránku príspevkov sú zodpovední autori.

ISBN 978-80-555-1520-5

ОБСЯГ

Вступне слово едіторкы	4
-------------------------------------	----------

ПОЗВАНЫ РЕФЕРАТЫ

Ivana SLIVKOVÁ: TVORBA KVETY MOROCHOVIČOVEJ CVYK – NOVÁ LÍNIA RUSÍNSKEJ ŽENSKÉJ POÉZIE.....	8
Júlia DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: Miesto rusínčiny v rodine slovenských jazykov.....	18
Peter ŠVORC: PRVÁ SVETOVÁ VOJNA, RUSÍNI A VZNIK ČESKOSLOVENSKA.....	39
Володимир ФЕНИЧ: ВПЕРЕД ДО МИНУЛОГО: ЗАКАРПАТТЯ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ДИСКУРСАХ ПРО УКРАЇНУ ПІСЛЯ 1991 РОКУ	70
Валерій ПАДЯК: АМАТЕРСЬКЕ ТЕАТРАЛНЕ ДВИГАННЯ У КАРПАТОРУСИНІВ ЧАСУ МЕЖИВОЙНЯ І ЗАКЛАДИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕАТРА: ЕВОЛЮЦІЯ ДРАМАТУРГІЇ ОД ЛЕГККИХ ВОДЕВІЛІВ ДО СКЛАДНИХ ДРАМАТИЧНИХ ФОРМ.....	102

ОСНОВНЫ ІНФОРМАЦІЇ О РЕФЕРУЮЧИХ

Мгр. Івана Сливкова, ПгД.	124
Проф. ПгДр. Юлія Дудашова-Крішшакова, др. н.	126
Проф. ПгДр. Петер Шворц, к. н.	130
Доц. Володимир Фенич, к. н.	133
Мгр. Валерій Падяк, к. н.	137

ДОДАТКОВЫ ШТУДІЇ

Кветослава КОПОРОВА: ПРОБЛЕМЫ АКЦЕНТОЛОГІЇ З ПОГЛЯДУ НОРМАТИВНОСТИ І ПРАКТИКИ (II. часть).....	142
Валентина ЧИЗМАР: КОСТЕЛЬНИКОВ УПЛІВ НА РОЗВОЙ ЛІТЕРАТУРИ І ПРОСВИТИ ВОЙВОДЯНСКИХ РУСНАЦОХ З ОГЛЯДОМ НА ПРИНЦИП МУЛТИКУЛТУРАЛІЗМА І ОБРАЗОВАНЕ У СУЧАСНЕЙ СЕРБІЇ	151

Вступне слово едіторкы

Завершыв ся 7. річник научных семінарів карпаторусиністікы на Інштітуті русиньского языка і културы Пряшівской універзіты і маєме перед собою выступный документ – зборник **Stodium Carpato-Ruthenorum 2015 /Штудії з карпаторусиністікы 7.**

Семый річник семінарів отворила, як традично тематика русиньской літературы. В рамках Обчаньских здружінь, котры ся в русиньскім контексті займають видавательськыма актівітами, выходять звичайно кінцём рока новы публікації красной літературы, а Сполок русиньских писателїв в кооперації з Інштітутом русиньского языка і културы повышыли презентацію окремых публікацій на уровень научных семінарів. Ословлюють шпеціалістів – літератів, теоретиків літературы з ІРЯК, але тыж з інших факулт і інштітутів в рамках ПУ з пропозицій на выпрацованя научной штудії на дакотры тітулы красной літературы, котры выходять в актуалнім році, або вышли в попередніх роках. На рік 2015 сьме вирішили дати простор авторці Кветі Мороховічовій-Цвик (кінцём рока 2014 ей вышла друга збірка поезії в русиньскім языку). З штудіов на тему Творчость Кветы Мороховічовій-Цвик – нова лінія русиньской женьской поезії на Словакії выступила **Мгр. Івана Сливкова, ПгД.,** білорусістка, котра ся в рамках славянських літератур уже дакілько років займає русиньсков літературов на Словакії.

В році 2015 ся округлого юбілея дожыла важена славістка, **професорка Юлія Дудашова-Крішшакова, др. н.** з Інштітуту русиньского языка і културы ПУ. Якраз ей і темі Місто русиньского языка в родині славянських языків був присвячений другый семінар карпаторусиністікы, на котрім професорка Дудашова прочітала тему Місто русинчіны в родині славянських языків, а тыж запрезентовала свою найновшу монографію *Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hlediska*, в котрій є представленый ай русиньскый язык, як окремый мінорітний язык ведно з далшыма славянськыма языками (сербскым, хорватськым, македонськым...), котры ся наслідком новой геополітичой сітуації поступно конштитуовали в новодобій Европі, але тыж языків, котры были в минулости з розлічных прічін мало вжываны (напр. білоруськый, кашубскый...).

На семінарах уж традично не сміють хыбовати історіци. І в тім році выступили двома – єден зо Словакії, другый з України. **Професор Пе-**

тер Шворц, к. н. з Катедры нововікоў і найновішай словацкай історыі Інстытуту історыі Філозофчнай факультэту Пряшывскай універсітэты у Пряшыве прачытаў тэму Перша сьвітова вайна, Русіны і ўзнік Чэска-словацка. В кантэксьце ўведзенай тэмы прэзентаваў історычныя падзеі, звязаныя з перыодам Першай сьвітовай вайны і наступнае судзьбу Русінаў у рамках розных магчымых штатнаправавага ўшорэньня іх аўтохтоннай тэрыторыі.

Другым позваным історыкам быў **доц. Володимир Фенич, к. н.** з Факультэту історыі Ужгородскай народнай універсітэты. Выступіў з інтэрасна тэма, датыкаючыся Русінаў на Украіне. Як апісваюць недаўня історыя і іх актуальнае паставленьне нельга домажныя навуковцы, але прэставіў аё погляды спэцыялістаў Украіны. Тэма з назвы Сонда да мінуўшчыны: Закарпатце ў інтэлектуальных дыскусіях аб Украіне па роцы 1991 кінчыць багатае бібліяграфічнае штудый нельга еўрапейскіх, але аё міме-еўрапейскіх навуковцаў, перадавымі ўзнавамы історыкаў і вірым, же статья будзе добрым штудыйным матэрыялам пра тых, котры аё інтэрасуюць аб актуальнае сітуацыю на Украіне і ёй амбіцыі эстабляваць аё ў штурктурах Еўрапейскай уніі.

Тогорічны блок семінараў завершыў **Мгр. Валерій Падяк, к. н.** з Інстытуту русінскага языка і культуры ПУ, котры прэдакладат чытацельні абырну штудыю на тэму: Аматырскае тэатральнае дывіганьня ў Карпаторусінаў у міжвайнавым часе і аснованьня народнаснага тэатра. Эвалюцыя драматургіі ад лёгкіх водевіляў ід цяжкім драматычным формам.

Зборнік ё абагачны дадатковымі штудыямі. **ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.** з Інстытуту русінскага языка і культуры ПУ публікуе другую частку свайго дысэртацыйнага работы на тэму Акцэнталягія з погляду нарматывнасьці і практыкі, де разобэрат праблем недатрымваньня афоэпічных правілаў у адным русінскім прафэсійналім тэатры – Тэатры Аляксандра Духновіча ў Пряшыве.

Другое дадатковае штудыю ё тэкст літэраткы з Філозофчнай факультэту – Аоддільна русіністыкі Новацадскай універсітэты ў Новым Садзі **Мгр. Валентыны Чізмар**, котра прэставіла тэму: Костельнікі ўплыв на развоў літэратуры і прасвіты войвадыньскіх Русінаў з аглядам на прынцып мултыкультуралізму і асвіты ў сучаснай Сэрбіі.

На заклучэньня прыбліжым штурктуру навучных семінараў карпаторусіністыкі, котры будуць прадовжываць аё ў слідуочым роцы. Творяць аё такы алавны часткі – прэдавленьня выступаючага з куртова інфармацыяў аб ёго прафэсійналім жыьоты (1), реферат на выбрану тэму (2), дыскузія (3), і прэзэнтацыя найновшых публікацыяў з аласты карпатору-

синістікы (4). Семінары суть адресованы як штудентам-русиністам, так ай виштыкым, котры ся интересують карпаторусиністіков як на-
уцнов дісціплінов і хотять сі проглубити свої знаня.

Нашым дотеперішнім сполупрацовникам – выступаючім на семі-
нарах карпаторусиністікы в попередніх роках (было їх доведна 32 з
восьмох держав) жычіме много творивого елану до далшой научной
роботы, а регулярных і далшых потенціалных участников семінарів по-
зывае на восьмый річник **Studium Carpato-Ruhtenorum**, котрый буде
збогачений новыма темами і новыма выступаючіма з розлічных дер-
жав.

ПгДр. Кветослава КОПОРОВА, ПгД.

ПОЗВАНЫ РЕФЕРАТЫ

TVORBA KVETY MOROCHOVIČOVEJ CVYK – NOVÁ LÍNIA RUSÍNSKEJ ŽENSKEJ POÉZIE

Ivana SLIVKOVÁ

Abstract

The paper analyzes the formation Kveta Morochovič Cvyk based on collections of poetry *Myšlienky a túžby* (2010) and *Lúboštné peripetie* (2014). The poetics of Kveta Morochovičova Cvyk is characterized by a theoretical and interpretative perspective. Poet introduces a new line of Rusyn poetry in Slovakia – intimate lyrics with elements of melancholy sentimentality, nostalgia, simple imagery, limited use of means of expression and blank verse.

Key words: Rusyn poetry in Slovakia. Intimate lyrics. Kveta Morochovičová Cvyk.

I. Kveta Morochovičová Cvyk (vlastným menom Květa Halášová)

Narodila sa 20.4. 1946 v českom meste Most. Pochádza z rusínskej rodiny pôvodom z Pčoliného. Základnú školu navštevovala v dedine Pčoliné a neskôr v Snine, kde pokračovala aj v štúdiu na strednej škole. Magisterské štúdium absolvovala na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove a postgraduálne štúdium na Karlovej univerzite v Prahe.

Publikovať začala počas práce v galérii umenia v Prešove, keď vo Východoslovenských novinách uverejňovala prevažne recenzie vystavovaných diel. Neskôr sa stala redaktorkou Prešovských novín, následne odišla pracovať do Prešovského národnostného rozhlasu, kde pôsobila ako redaktorka a moderátorka spravodajstva takmer desať rokov. Z rodinných dôvodov sa presťahovala do Nových Zámkov, kde pracovala ako redaktorka regionálnych novín *Naše novosti*. Popri redaktorskej práci začala písať krátke prózy a taktiež písala poéziu do rubriky *Poetické riadky*. Po nežnej revolúcii sa stala šéfredaktorkou. Svoju pozornosť sústredila najmä na domácu publicistiku a inklinovala k rusínskej tematike (v novinárčine aj pôvodnej tvorbe). Žurnalistkou bola až do odchodu na dôchodok. Voľný čas aktívne využívala na hľadanie svojich koreňov na východnom Slovensku a štúdium rusínskej kultúry vrátane jazyka.

Rusínsku tvorbu začala prekladmi svojich slovenských veršov do rusínčiny, až následne začala sama písať v rusínskom jazyku. Od roku 2007 rusínsku tvorbu publikuje najprv časopisecky. Prvá básnická zbierka v rusínskom jazyku jej vyšla v roku 2010. Bola ocenená vo viacerých literárnych súťažiach: Literárna súťaž 2010 (2. miesto), Literárna súťaž Márie Malcovskej 2011 (kategória poézie – 1. miesto), Cena Alexandra Pavloviča 2013 – Prémia za preklad detskej poézie *Vezmi ma za rúčku*. Je autorkou diel: *Myšlienky a túžby* (2010); *Kamaráti spod zeleného duba a modrého neba* (2011), *Vezmi ma za rúčku* (2013), *Lúbostné peripetie* (2014).

Je členkou Spolku rusínskych spisovateľov Slovenska a členkou Literárneho klubu Generácia pri Knihnici Antona Bernoláka v Nových Zámkoch.

II. Charakteristika tvorby

Prvé publikácie Kvety Morochovičovej Cvyk sa objavili v rôznych vydaniach periodickej tlače ako napr. *Východoslovenské noviny*, *Prešovské noviny*, *Nový život*, *Hlas ľudu*, *Funkcionárka*, *Narodný novynkŷ* a pod.

II.I. *Myšlienky a túžby* (Prešov: Rusyn i Narodný novynkŷ, 2010, 108 s.)

Debutová básnická zbierka autorky. Zbierka má sedem častí, ktoré reprezentujú sedem tematických okruhov, na ktoré poetka svojimi veršami reaguje. Prvá časť *Tam, kde vonia materinou dúškou* je nostalgickým spomínaním na miesto, kde sa narodila. Lyrickým subjektom je zväčša mladé dievča opúšťajúce rodné hniezdo netušiac čo ju vo veľkom cudzom svete čaká. Tematické zameranie básní vyplýva z bezprostredných vzťahov s najbližším okolím (rodina, história, dedina...). V druhej časti *Obrázky z detstva* sa rodné Pčoliné ešte viac mystifikuje, poetka vytvára koloritný obraz domoviny so všetkými jej podobami s cieľom pripomenúť si dokonalosť rodiska a rusínskeho naturelu (napr. báseň o tulákovi Vasil'). Názov tretej časti je *Čierne myšlienky* a táto jednoduchá symbolika ukrýva motívy smútku, trápenia sa nad smrťou blízkeho a to všetko na základe autentických pocitov zo skutočných udalostí, súcitom a pochopením autorka dokazuje dôležitosť prepojenia s rodnou dedinou, napriek tomu, že v tom období už sama býva ďaleko. Vo štvrtej a piatej časti (*Myšlienky moje, Neučesané myšlienky*) sa naznačuje profilácia poetky prostredníctvom filozofických úvah z pozície ženy v rokoch, ktorá analyzuje a sumarizuje. Tematicky sa zameriava na všetky základné princípy života zobrazované ženskou optikou (zmysel života, túžba, vzťahy, žena). V šiestej časti *Hľadanie pravdy* dochádza k vyvrcholeniu melancholického a sentimentálneho zamerania poetky. Básne sa zameriavajú na hľadanie zmyslu života, či spochybňovanie večných právd. V súlade s jednotnou poetikou rusínskej literatúry na Slo-

vensku debutová zbierka Kvety Morochovičovej Cvyk obsahuje aj národobuditeľskú poéziu, ktorá sa ukrýva pod názvom *Na rusínsku nôtu* v siedmej záverečnej časti knihy. Kritika si po uvedení zbierky všimla predovšetkým lyrickosť obrazov a motívy typické nielen pre ženskú, ale aj prírodnú lyriku (Koporová, 2011, s. 10).

Básnická zbierka *Myšlienky a túžby* je knižnou prvotinou autorky a to je aj jej základná charakteristika. Do veľkej miery je ovplyvnená hľadaním sa ženy, ktorá túži vyjadriť svoje myšlienky, ale autorský rukopis je neustále-ný a zbierka ako celok má svoje začiatočnícke limity.

II.II. *Kamaráti spod zeleného duba a modrého neba. Knižka hádaniek pre najmenšie detičky.* (Prešov: Spolok rusínskych spisovateľov Slovenska, 2011, 110 s.)

Knižka jednoduchých hádaniek pre malé deti s ilustráciami je taktiež autorkinou prvotinou v rámci literatúry pre deti. Hravé veršičky sú venované autorkinej vnučke. Z teoretického hľadiska sú básne rytmicky nesúrodé a nedokonalé rýmy narúšajú princípy aplikácie textov v rámci jednoduchého memorovania detského čitateľa. Čiastočnú kostrbatosť veršov vynahrádza pestrosť publikácie a chvályhodnosť idey vychovávať a vzdelávať rusínskeho čitateľa už od detského veku.

V podobnom duchu sa nesie aj zameranie knižky *Vezmi ma za rúčku*. (preklad knihy Márie Chovancovej, 1997). Vydané vlastným nákladom prekladateľky v privátnej edícii Kvietok. (2013, 36 s.), ktorá je prvým autorkiným knižným prekladateľským počinom. Ide o preklad duchovnej poézie pre deti. V tomto prípade ide o zaujímavý výber textov na preklad, aj keď treba povedať, že nie príliš originálny, keďže rusínsky detský čitateľ už má k dispozícii preklad Rúfusových Modlitbičiek. Preklad zodpovedá umeleckej kvalite originálu. Grafická úprava publikácie je kvalitná, texty sú doplnené výstižnými a peknými ilustráciami. Kveta Morochovičová Cvyk za preklad tejto knižky získala Prémium za preklad Literárnej ceny A. Pavloviča (2013).

II.III. *Lúboštné peripetie* (Prešov: Spolok rusínskych spisovateľov Slovenska, 2014, 86 s.)

Básnická zbierka *Lúboštné peripetie* (2014) Kvety Morochovičovej Cvyk je nateraz vyvrcholením tvorby úspešne etablovanej autorky rusínskej literatúry na Slovensku. Na rozdiel od predchádzajúcich diel je táto knižka monotematicky zameraná a poetka sa v nej profiluje ako predstaviteľka nadvinej línie ženského písania.

Zbierka je rozdelená do troch tematických celkov, avšak pri čítaní jednotlivých básní čitateľ tematický prechod ani nespozoruje. *Sladké spomienky*,

Milé drobnosti i *Lúbostné peripetie* spája leitmotív lásky a melancholického vnímania sveta. Poetka svoju intimitu pretavuje do slov, v riadkoch šifruje svoje tajné myšlienky. Radosť a smútok tu idú ruka v ruke. Silu kontrastov a typických sentimentálnych obrazov vidíme takmer v každom riadku. Poézia Morochovičovej Cvyk je prostá, melancholická a aj keď z nej cítiť životnú skúsenosť zrelej ženy treba povedať, že sú to básne vo svojej jednoduchosti prístupné každému veku.

Už úvodná časť zbierky venovaná „sladkým spomienkam“ naznačuje, že osobná skúsenosť a subjektívne zážitky sú hybnou silou autorkinho pera. Poetka sa v takmer každej básni z tejto časti vracia do minulosti, či už v predstavách či v uvažovaní nad prežitým. Využitie silných kontrastných spojení ako napr. láska a popol, ukradnutý poklad, zimná láska, krutá láska... ukazujú, že autorka sa potrebuje „vypísať“ z toho čo ju trápí, čo ju niekde hlboko vo vnútri hryzie. Lútosť a nevyhnutnosť odstupu od minulosti sa objavujú v básňach *Plač nad rozliatym mliekom 1 a 2*, *Škoda slov* či *Bol taký čas*. Vidíme tu však aj snahu generalizovať prežité, zovšeobecnením zmierniť svoje trápenie a v duchu hesla, veď život je už raz taký, vniesť pokoj do tej časti duše, ktorá je zdrojom súženia (*Podoby lásky, Protiklady*).

Obdobne aj v druhej časti zbierky *Milé drobnosti* je hlavnou ideou väčšiny textov láska a meditácia nad prežitým životom. Jednoduchosť použitých názvov básní ako napr. očíslované spomienky (*Spomienka 1, 2, 3*) či typická otázka šťastne i (ne)šťastne zalúbeného *Prečo?* nás utvrdzuje v autorskom zámere osloviť veľkú čitateľskú skupinu bez nároku na silnú interpretačnú základňu. V drobnostiach poetka rozpitváva svoje myšlienky, sprístupňuje svoj vnútorný hlas, ktorý hovorí za všetkých, ktorí sa v živote s láskou trápili. Miera zovšeobecnenia je v tomto prípade ešte väčšia – sú to zážitky každého z nás...

Tretiu časť, keďže je podľa nej pomenovaná celá zbierka považujeme za nosnú. Básne nás prenášajú do jadra problému, k reflexii o vzťahoch medzi mužom a ženou, o tom čo je to láska (*Čo je láska; Muž a žena*). Autorka pôvod nadčasovosti a nadľudskosti tak veľmi ľudského citu hľadá u Boha (*S Božou pomocou*) i vo hviezdach (*Všetko je vo hviezdach*). Z hľadiska poetiky ženského písania sú *Lúbostné peripetie* najtypickejšou intímnu lyrikou. Poetka sa mení na ženu hľadajúcu, smútiacu, milujúcu, šťastnú aj trpiacu. Východisko nachádza v spomienkach, v predstavách a najmä v snoch. Sen je v tejto zbierke jednou z dominánt, je to východisko, spôsob, metafora, výsledok.

III. Rusínska tvorba písaná ženami

Rusínska literatúra na Slovensku má niekoľko základných špecifických línií, ktoré svojho času zadefinovala A. Blichová (2010, s. 73) a sú to: poézia s národobuditeľskou tematikou; poézia a próza, ktorá vychádza z ústnej ľudovej slovesnosti; próza s dedinskou tematikou; obrazná, metaforická poézia s rôznou tematikou; literatúra pre deti a mládež; prekladová literatúra.

V rámci tohto delenia nenachádzame pevne ukotvenú pozíciu ženy – rusínskej autorky. Vzhľadom na dostupnú literatúru má zaiste najsilnejšiu pozíciu v súčasnej rusínskej literatúre na Slovensku tvorba Márie Malčovskej. O umeleckej hodnote, kvalite a aktuálnosti jej diela netreba pochybovať, čo dokazujú aj viaceré konané odborné podujatia ako aj fakt, že práve jej meno nesie Literárna súťaž, ktorú organizuje Spolok rusínskych spisovateľov. V jednotlivých líniách možno vyčleniť viacero žien autoriek, ktoré svojou tvorbou viac či menej vytvárajú základ tohto členenia. K národobuditeľskej línii inklinujú napr. Anna Halčáková i Anna Halgašová; ako tradičnú a satirickú možno označiť poéziu Márie Girovej; tvorbou pre deti je známa poetka Helena Gicová Micovčinová (avšak ani táto autorka sa nešpecifikuje rýdzo na detského čitateľa, čo dokazuje napr. jej zbierka *Spoved' matky* z roku 2013). Modernú metaforickú poéziu nachádzame v zbierke *Aura* (2006) Miroslavy Lacovej Hupcejovej. Predstaviteľkou pôvodnej rusínskej dramatickej tvorby na Slovensku je Zuzana Haľamová. V próze najmladšiu generáciu autorov reprezentuje Petra Semancová, ktorej knižka *krátkych próz Rozsypané riadky* (2013) priniesla inovatívne vnímanie rusínskej literatúry na úrovni témy aj formy.

Pravdou však ostáva fakt, že po odchode Márie Malčovskej rusínska literatúra na Slovensku nemá ženskú autorku, ktorá by svojou tvorbou vytvorila prototyp ženského písania s jeho typickými črtami. Ako vidíme v prehľade, autoriek nie je málo, avšak výrazná tvorivá osobnosť medzi nimi absentuje. Popri autorkách zameraných na tradičnú tematiku s folklórnym základom, či poetkách – matkách, tetách, babičkách ktoré sa sústredia na deti s cieľom vychovať rusínskeho čitateľa chýba autorka (či už poézie, prózy alebo drámy), ktorá by naplno reprezentovala tzv. ženské písanie. Náznaky takejto tvorby nachádzame u mladších autoriek ako napr. Lacová Hupcejová či Semancová, avšak v ceste, ktorú kedysi začala M. Malčovská zatiaľ nikto nepokračuje.

IV. Literatúra (poézia) písaná ženami

Medzi základné špecifiká literatúry písanej ženami patrí citovosť, citlivosť, emocionálnosť, jemnosť, viacvýznamovosť, hĺbka, estetika utrpenia,

estetika ženského sveta, psychológia ženy/vnútorý ženský svet so všetkými hĺbkami a peripetiami ako napr. opakované riešenie, neustále sa vracanie k jednej veci, prílišné pripúšťanie si veci, nezabúdanie – oživovanie problému a pod.

Znakmi nielen ženského písania, ale do väčšej miery aj toho by mali byť aj obraznosť/metaforickosť/symbolickosť, plynulosť, resp. súzvuk obsahu a formy. A v neposlednom rade od ženských autoriek očakávame aj typické tematické zameranie, osobitý spôsob spracovania témy, ktorý by mal odzrkadľovať ženskú intuíciu, charakter, jemnosť a silu súčasne.

V. Od prvotiny Myšlienky a túžby (2010) k ostatnej zbierke Lúbstné peripetie (2014)

VI. Od vstupu autorky na literárnu scénu po najnovšiu básnickú zbierku možno poukázať na niekoľko postrehov:

1. Písanie v rusínčine začala intímnu poéziou, zameranou nielen na ženský svet, avšak formálne aj obsahovo sú najlepšimi časťami zbierky básne, ktoré súvisia práve so ženským vnímaním reality.

2. Kniha pre deti korešponduje s pozíciou ženy matky (babičky), čo je tiež jeden z dôležitých pilierov spoločenského statusu ženy.

3. Prekladová poézia autorky nadväzuje na pozíciu ženy matky a zároveň výber diela na preklad je duchovnou realizáciou (potreba premýšľať nad životom, pestovať hodnoty...).

4. Ostatná zbierka reflektuje rýdzo ženský pohľad na jednu zo základných hodnôt ľudského života a to lásku (láska ako: vzťah, najvyššia hodnota, významná životná sila atď.).

5. Autorka si udržiava stabilnú pozíciu a ľahko identifikovateľný autorský rukopis bez výraznejšieho posunu či evidentných zmien.

VI. Autorský posun

VI.1. Premeny alebo Bola raz jedna žena...

Typickými prejavmi ženského písania z prvej zbierky sú básne z cyklu *Metamorfózy* (I., II., III.), ktorými autorka položila základ svojho ďalšieho poetického smerovania. Básne z tohto cyklu sú venované jednotlivým etapám v živote ženy – od mladosti až k starobe. V prvej premene sa stretávame so ženou v rozkvetu, plnou sily a energie, ktorú charakterizuje krása, mladosť, zdravie (v tomto poradí). Druhá premena hovorí o ubolenej žene, ktorú poetka prirovnáva k levovi v klietke, lebo jej život je ohrozený veľkosťou jej postele, v ktorej musí ležať ako pacientka. Jej telo a duša túžia po odpočinku. Posledná, tretia premena – starenka za oknom, výhľad z kto-

rého je hranicou jej sveta. V očiach autorky je stále krásna, len inou zreťou krásou. O iných hodnotách sa nehovorí. Oči symbolizujúce jej energiu v mladosti sú dnes bezodnými studňami, ktoré ostali len na plač.

Premena štvrtá, bez nadpisu: roky utekajú, krása odchádza, ostávajú sny a odriekanie, štvrtej premeny niet, je iba koniec a tma, bola raz jedna žena...

Autorka zjednodušuje vnímanie ženy ako objektu krásy, akoby všetky kvality ženy spočívali iba v jej výzore. Ak mal byť vzhľad ženy metaforickým vyjadrením jej sily a jednotlivých štádií jej života, tak sa to veľmi nepodarilo. Chýbajúca energia sa tam objavuje len okrajovo, hodnoty ženského sveta sa strácajú. Je to žena vnímaná zvonku, nie žena charakterizovaná ženou a ak áno, tak zatrpknutou a banujúcou za lepším životným obdobím. Bilancovanie je na mieste, motív je veľmi pekný a sľubný, avšak efekt sa nedostavil... kolobeh života, čaro každého zo životných období, meniac sa pozícia ženy (najprv milienka, potom matka, babička... aktívna, pracujúca, zrelá a chápacá, pokojná a spokojná...).

VI.II. Ako Fénix z popola...

Žena v zbierke *Lúboštné peripetie* je nešťastná, láskou sklamaná. Snívajúca. Z riadkov tejto lúboštnej lyriky človek zosmutnie. Autorka spomína na to, čo bolo; čo mohlo byť a neprišlo; čo prišlo a nikto to nečakal. Dozvedáme sa o žene, ktorá nedosiahla svoj vytúžený cieľ – nezáskala muža svojich snov. Viac než žena, zaujíma autorku samotný cit – láska, neha, túžba... Cit je tu transformovaný do podoby mužsko-ženského vzťahu a prikladá sa mu až priveľká dôležitosť. Nedostatok pozitívnych skúseností poetka kompenzuje filozofovaním a hľadaním odpovede na to, čo to láska vlastne je. Jej definície sú prvoplánové, obraznosť priehľadná, bez potreby uvažovania nad prečítaným. Prirovnania a symbolika pôsobia ako kliše. Zbierka pôsobí ako výsledok nakumulovaných negatívnych emócií. Snaha definovať a určovať význam i podstatu lásky (básne *Lúboštné peripetie*, *Čo je láska?*). Láska je neláskavá, neprináša radosť, ale skôr bolesť a smútok (*Škoda slov, Láska a popol, Zimná láska, Krutá láska, Nostalgia...*). Veľký dôraz sa kladie na osudovosť, predurčenie, spoliehanie sa na Božiu pomoc (*Všetko je vo hviezdach, S Božou pomocou, Sen*). Rovnako ako v predchádzajúcej tvorbe sú autentické spomienky na reálne udalosti, či na konkrétnych ľudí súčasťou autorského rukopisu K. Morochovičovej Cvyk (*Volod'a a prvá láska, Sliach* 2010). Najjednoduchšou charakteristikou tematiky tejto zbierky je snaha opísať resp. zdefinovať nedokonalosť človeka. A jeho neustále vstupovanie do tej istej rieky – túžba po stále dokonalejšom prejave lásky, ktorá prichádza a odchádza, zapáľuje sa aj spáli. A opäť vstáva z popola.

VI.III. Otázka tvorivého posunu a charakteristiky poetiky autorky je

zložitá. Možno povedať, že poetka pokračuje v nastolenom trende, svojou novou tvorbou dopĺňa tú starú. Z hľadiska formy ani obsahu nedochádza k veľkým zmenám. Skôr by sa dalo povedať, že čitateľov len utvrdzuje vo svojom autorskom rukopise.

VII. Charakteristika tvorby, špecifikácia novej línie rusínskej ženskej poézie

Z teoretického hľadiska možno v tvorbe K. Morochovičovej Cvyk hovoriť o istých rytmických nedostatkoch či povrchnosti vo využívaní neustále sa opakujúcich výrazových prostriedkov. Avšak zdá sa, že autorka vystavala svoju poetiku práve na jasnosti a ľahkej čitateľnosti jej básní. Opakujúce sa obrazy, jednoduchá až priamočiara symbolika sú autorským rukopisom poetky. Prirodzený básnický jazyk napomáha k budovaniu profilu autorky ako predstaviteľky náturistickej línie súčasnej rusínskej ženskej poézie.

Čítanie poézie Kvety Morochovičovej Cvyk je príjemné, nenáročné, oddychové a tematicky určite nejednému z nás veľmi blízke. Nie každý má však odvahu ísť s kožou na trh, pustiť do svojho vnútra celý svet. A to svedčí o autorkinej prinajmenšom ľudskej veľkosti a odvahe.

Záverečnú charakteristiku tvorby K. Morochovičovej Cvyk a konkrétne jej poézie pre dospelých určujú nasledovné znaky:

1. Intímna lyrika. Prevažne lúboštná. Menej často filozofická reflexia.
2. Obrazne jednoduchá (na úrovni metafory aj symbolu). Kontrast. Skôr synonymia ako viacvýznamovosť.
3. Forma: voľný verš, pri rýmovaných útvaroch problémy so slabičnosťou.
4. Jednoduchosť a priamosť.
5. Emocionálna. Nevyrovnaná. Tenká hranica medzi citlivosťou a precitlivosťou.
6. Smútok. Melanchólia. Spomienky. Sentimentalita. Lútosť. Labilita.

Zo špecifik literatúry písanej ženami sa nedostatočným javí chýbajúca jemnosť, viacvýznamovosť, hĺbka, estetika utrpenia, plynulosť, súzvuk obsahu a formy. Dostatočne sa prejavuje psychológia ženy (vnútorný ženský svet so všetkými hĺbkami a peripetiami; riešenie, neustále sa vracanie k jednej veci, prílišné pripúšťanie si veci, nezabúdanie – ožiovovanie problému...). Celkom určite by kvalitu textov zvýšilo zapracovanie tzv. ženskej intuície, sily a krehkosti súčasne.

Pozitíva a negatíva v tomto prípade vyznievajú veľmi podobne. To, čím je autorka zaujímavá a odlišná od iných ju zároveň rovnako z davu vyčleňuje ako aj v dave ukrýva. Medzi jednoznačné pozitíva patrí jednoduchosť,

dostupnosť, ľahká čitateľnosť, zrozumiteľnosť, jazyková úroveň, aktivita. K nedostatkom resp. negatívam možno zaradiť povrchnosť, všednosť, opakovanie, kvantita na úkor kvality.

Vzhľadom na jednoduchosť, jasnosť a zrozumiteľnosť tvorby Kvety Morochovičovej Cvyk možno hovoriť o novej originálnej línii ženského písania v súčasnej rusínskej literatúre na Slovensku. Ide o naivnú/naturistickú líniu (bez akéhokoľvek negatívneho hodnotenia), oslobodenú od národobuditelského kontextu a folkloristického zázemia. Typickými znakmi jej intímnej lyriky sú melanchólia, sentimentalita, nostalgia, krehká emocionálnosť, prostá obraznosť, obmedzené využitie výrazových prostriedkov, voľný verš.

Novosť uvedenej línie spočíva prevažne v autorskom potenciáli poetky, ktorá patrí k dostatočne etablovaným predstaviteľom rusínskej literatúry na Slovensku. Autorka vychádza z tradícií ženského písania, ktoré svojou tvorbou v rusínskom kontexte určila najmä Mária Malcovská, avšak poetika Kvety Morochovyčovej Cvyk je prostejšia a priama. Inovácia rusínskej literatúry písanej ženami na Slovensku je predovšetkým v postupnom oslobodení sa od riešenia národnostnej otázky. Tradičnou v uvedenom kontexte ostáva z formálneho i tematického hľadiska. K. Morochovičová Cvyk nie je jedinou predstaviteľkou takejto línie, avšak jej tvorba, charakteristika autorského vývinu a interpretačná analýza jej básní poslúžili ako materiálová báza na určenie smerovania súčasného ženského rusínskeho písania na Slovensku a položili základ sľubného a zaujímavého výskumu.

LITERATÚRA

BLICHOVÁ, A. Súčasná rusínska literatúra na Slovensku. In: *Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku 1995 – 2010 a súčasná rusínska literatúra*. Prešov: 2010, ISBN 978-80-555-0297-7, s. 69 – 81.

KOPOROVÁ, K. Myšlienky a túžby Kvety Morochovičovej Cvyk. In: *Rusyn*, 2011, ISSN 1339-5483, 1, s. 9 – 10.

MOROCHOVYČOVÁ CVYK, K. (2010) *Myšlienky a túžby*. Prešov: Rusín a Národné novinky, ISBN 978-80-89441-05-1, 108 s.

MOROCHOVYČOVÁ CVYK, K. (2014) *Lúbostné peripetie*. Prešov : Spolok rusínskych spisovateľov Slovenska, 86 s.

Mgr. Ivana Slivková, PhD.
Inštitút ukrajinistiky a stredoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
ul. 17. novembra č. 1
080 01 Prešov
Slovensko

ivana.slivkova@unipo.sk

MIESTO RUŠÍNČINY V RODINE SLOVANSKÝCH JAZYKOV¹

Júlia Dudášová-Kriššáková

Abstract

During last four decades a new group of Slavonic languages was formed in Slavistics: Standard Slavonic Languages (славянские литературные микроязыки). This term was introduced into Slavonic language science by a Russian Slavonist A. Duličenko and it is used to mark languages of ethnic minorities, which were codified at the end of the last century and at the beginning of this century after sociopolitical changes in Central, Southern and Eastern Europe and after following desintegration of federated state formations into national languages, within which new minority languages were formed.

We consider as Standard Slavonic micro-languages those ones, which have got the status of standard languages and which were used in education, literature, theatre, media and ecclesiastical spheres. The oldest Slavonic microlanguage is Vojvodine Ruthenian as a language of Vojvodian Ruthenians in Vojvodine in Serbia (1974). On the second place there is (Carpathian) Ruthenian as a standard language of the Ruthenians in Carpatian region: in Slovakia (1995), in Poland (2009), in Carpathian Ukraine [there was not yet officially declared status of standard language) and in Hungary (revitalisation is going on)], Kabushian language in Poland (2005), Bosnian language (1995), Montenegro language (2007). In western Poland, in region of Upper Silesia so called (Upper) Silesian „etnolekt“ is being formed, which is used as communication means in common communication, in literature and in some printed media. The research problem of these Standard Slavonic microlanguages is also dealt with by Commission for language contacts at the International committee of Slavonists, which organizes international congresses of Slavists every five years.

Key words: Standard Slavonic Micro-languages. New minority languages. Commission for language contacts.

1 Štúdia vznikla v rámci riešenia vedeckého projektu grantovej agentúry VEGA MŠV-VaŠ č. 1/0072/14 *Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike*.

I.

Už od čias vzniku slavistiky ako osobitnej vednej disciplíny v druhej polovici 18. stor. sa vedelo, že slovanské jazyky tvoria osobitnú jazykovú skupinu (vetvu) a že ich spoločným prajazykom je **praslovančina**. Zakladatelia slavistiky Josef Dobrovský (1853 – 1829) a Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861) delili slovanské jazyky na základe jazykových znakov do dvoch skupín. Je to tzv. **dichotomické členenie**.² A skupinu tvorili jazyky **juhovýchodného kmeňa** [staroslovienčina, ruština (s nárečiami maloruština, rusínčina a bieloruština), srbčina (s nárečiami bulharčina, dalmáština a bosniančina), chorvátčina, slovinčina]; B skupinu tvorili **jazyky severozápadného kmeňa** [čeština, slovenčina, horná lužická srbčina, dolná lužická srbčina, poľština (s nárečiami veľkopoľština, malopoľština a sliezčina)].³ V polovici 19. stor. sa ujalo tzv. **trichotomické členenie**,⁴ t. j. tradičné delenie na tri jazykové skupiny, ktoré sa v slavistike v podstate udržalo dodnes.

Západoslovanská skupina: (a) čeština a slovenčina (česko-slovenská podskupina), horná lužická srbčina a dolná lužická srbčina (lužickosrbská podskupina), poľština (východolechická podskupina), vymretá polabčina a pomorská slovinčina (západolechická podskupina).

Východoslovanská skupina: ruština, bieloruština, ukrajinčina.

Južnoslovanská skupina: srbčina a chorvátčina (do roku 1991 srbochorvátsky jazyk), slovinčina (západná podskupina), bulharčina a macedónčina (východná podskupina), staroslovienčina (prvý spisovný jazyk Slovanov z 9. stor.).

1.1. **Slovanská jazyková vetva** patrí do veľkej jazykovej rodiny, ktorú nazývame **indoeurópsky jazykový kmeň**. Spoločným prajazykom jazykov indoeurópskeho jazykového kmeňa bola **praindoeurópcina**, ktorá sa divergentným vývinom⁵ rozčlenila na dvanásť jazykových vetiev. Uvedieme stručný prehľad jednotlivých jazykových vetiev.

1.2. **Baltská jazyková vetva:** litovčina, lotyšтина a vymretá pruština. Najviac príbuzných znakov sa vyskytuje v slovanskej a baltskej jazykovej vetve. Z uvedených troch jazykov konzervatívny typ jazyka predstavuje litovčina,

2 ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí. Spisy Pavla Jozefa Šafárika 1. (Z nemeckého originálu Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, Budín 1826 preložili V. Betáková a R. Beták). Košice: vydalo Východoslovenské vydavateľstvo pre Univerzitu Pavla Jozefa Šafárika 1992, s. 34–36.

3 **dichotómia** (gréc.): dvojlenné členenie dačoho, dvojdielnosť, dvojitosť

4 **trichotómia** (gréc.): rozčlenenie na tri časti, trojlenné delenie

5 **divergentný** (lat.): rozbiehavý, odchylný, rozdielny [op. **konvergentný** (lat.): zbiehavý, zbiehajúci sa]

v ktorej sa zachovali starobylé črty indoeurópskeho a baltoslovanského pôvodu. Tieto javy pomáhajú pri rekonštrukcii systému praindoeurópskeho jazyka. Preto je štúdium baltských jazykov veľmi dôležité pre historickopovrhovacie štúdium indoeurópskych jazykov. Na ilustráciu uvedieme príklad: lit. galvā, psl. *golva > hlava (slov., čes.), głowa (poľ.), голова (rusín.), глава (bulh., mac., srb.), glava (chor., slovin.). Predpokladá sa, že spoločným prajazykom starých Slovanov a Baltov bol tzv. **baltoslovanský jazyk ako spoločný jazykový útvar, ktorý sa vyčlenil z praindoeurópskeho jazyka**. Až z tohto spoločného prajazyka sa divergentným vývinom vyčlenila slovanská a baltská jazyková vetva.

1.3. Germánska jazyková vetva: anglický jazyk (najrozšírenejší svetový jazyk), nemecký, dánsky, švédsky, nórsky, faerský, islandský, frízsky, holandský, flámsky, afrikánsky (v Juhoafrickej republike), jidiš (miešanina nemčiny, hebrejčiny a aramejčiny).⁶

1.4. Keltská jazyková vetva: írsky, škótsky, gaelský, waleský, bretónsky (na bretónskom pobreží vo Francúzsku) a viaceré vymreté jazyky (manský, cornwalský, galský).

1.5. Italická jazyková vetva: umberský, oskitský, sikulský (vymreté jazyky na území starovekej Itálie, ktoré sú známe iba z nápisov), latinský jazyk. Hovorovou podobou latinského jazyka bola ľudová latinčina ako úradný jazyk na rozsiahlom území Rímskej ríše. V dôsledku kontaktov ľudovej latinčiny s jazykmi (dialektmi) podrobených národov sa vyvinuli románske jazyky.

1.5.a. Románska jazyková vetva: taliansky, sardínsky, španielsky, galícijský (Galícia je autonómnou oblasťou Španielska), portugálsky, katalánsky, provenšálsky, francúzsky, rétorománsky, rumunský jazyk.⁷

1.6. Grécky jazyk: antický (starogrécky), stredoveký a novogrécky jazyk. Pamiatky gréckeho jazyka sú doložené od 14. stor. pred našim letopočtom. Grécko sa pokladá za kolísku európskej civilizácie. Zvlášť veľkú úlohu zohralo Grécko a grécka kultúra v dejinách slovanských národov počínajúc 9. stor., keď sa v roku 862 veľkomoravské knieža Rastislav obrátil na byzantského cisára Michala III. so žiadosťou o vyslanie vierozvestov, ktorí by šíрили kresťanskú vieru v slovanskom jazyku. Cisár vyhovel žiadosti a roku 863 prichádzajú Konštantín a Metod na Veľkú Moravu s hlaholikou

6 Podrobnejšie KRUPA, Viktor – GENZOR, Jozef – DROZDÍK, Ladislav: Jazyky sveta. Bratislava. Obzor 1983.

7 Moldavský jazyk sa v súčasnosti nepokladá za osobitný (východo)románsky jazyk, lebo podľa názoru moldavských jazykovedcov ide o rumunský jazyk písaný azbukou na území Moldavskej republiky. Referendum, ktoré malo byť vyhlásené o statuse moldavského jazyka v Moldavsku, nikdy nebolo vyhlásené.

ako prvým slovanským písmom zostaveným na základe malého gréckeho písma a s prekladmi bohoslužobných kníh a Nového zákona do staroslovianskeho (staroslovanského) jazyka. Tým povýšili kultúrny jazyk Slovanov žijúcich v Solúne a v okolí na prvý slovanský spisovný jazyk. Cyrilika vznikla ako druhé slovanské písmo na základe veľkého gréckeho písma na území Bulharska (v Preslavi).

1.7. Albánsky jazyk: pokladá sa za pokračovateľa jedného zo zaniknutých paleobalkánskych jazykov – ilýrčiny alebo tráčtiny. Albánčina tvorí spolu s novogréčtinou, rumunčinou, bulharčinou a macedónčinou tzv. **balkánsky jazykový zväz**, ktorý sa vyvinul v dôsledku konvergentného vývinu týchto jazykov na Balkánskom polostrove. Tzv. balkanizmy sa vyskytujú na všetkých jazykových rovinách a k najvýraznejším javom patrí napríklad postpozitívny člen, neprítomnosť neurčitku, tvorenie budúceho času od sloves dokonavého i nedokonavého vidu, používanie pomocného slovesa *chotëti* pri tvorení budúceho času, zánik flektívneho typu v morfológickom systéme bulharčiny a macedónčiny a prechod k analytickému typu.

1.8. Arménsky jazyk: staroarménsky jazyk a novoarménsky jazyk, ktorý sa člení na dve skupiny: východoarménsky (úradný jazyk v Arménsku a Arménov žijúcich v Iráne a Indii) a západoarménsky jazyk (spisovný jazyk Arménov žijúcich v ostatných častiach sveta).

1.9. Iránska jazyková vetva: (a) staroiránske jazyky (staroperzský jazyk, jazyk avesta je jazykom náboženských kníh Avesta, médsky a skýtsky jazyk); (b) stredoiránske jazyky (stredoperzský, partský, sogdský, saský jazyk); (c) novoiránske jazyky, ku ktorým patria všetky súčasné živé iránske jazyky: perzský, kurdsý, balúdžsky, tadžický, chazarský, osetský, jagnóbsky, paštský, daríjsky, mundžánsky, vachánsky jazyk.

1.10. Indická jazyková vetva: (a) staroindické jazyky: jazyk náboženských kníh Vedy (vedský jazyk) a sanskrit (pestovaný jazyk, ktorý dodnes plní funkciu spisovného jazyka vedcov); (b) stredoindické jazyky (označujú sa spoločným názvom prákrty/krákrity); (c) novoinďické jazyky, ku ktorým patrí dvanásť súčasných spisovných jazykov: hindčina, bengálčina (bengálsky spisovateľ Rabíndranáth Thákur je nositeľom Nobelovej ceny za literatúru z roku 1913), urdčina, pandžábčina, maráthčina, gudžarátčina, urjčina, ásámčina, sindhčina, sinhalčina, nepálčina, maledivčina, cigánčina.

1.11. Anatólska (maloázijská) jazyková vetva: chetitsko-luvijske jazyky, ktorými sa v stredoveku hovorilo v Malej Ázii (na území dnešného Turecka a severnej Sýrie): chetitčina, palajčina, luvijčina, lýdčina, lykijčina. Sú to jazyky najstaršej doloženej indoeurópskej jazykovej vetvy, ktorej písomné pamiatky siahajú do obdobia pred naším letopočtom. Chetitský ja-

zyk patrí k najdôležitejším reprezentantom tejto vetvy, ktorý sa zachoval v hieroglyfoch, hlavne v klínovom písme a používal sa v Malej Ázii v 15. stor. pred n. l. Klínové písmo rozlúštil roku 1916 český chetitológ a asyrológ Bedřich Hrozný (1874 – 1952), profesor Karlovej univerzity v Prahe. Po rozlúštení písma nasledoval výskum chetitského jazyka, ktorý potvrdil starobylosť jazyka a správnosť dovtedajších predpokladov o jazykovej príbuznosti indoeurópskeho jazykového kmeňa a o ich divergentnom vývine z praindoeurópskeho prajazyka.

1.12. Tocharský jazyk: vymretý indoeurópsky jazyk, ktorým sa hovorilo v čínskom Turkestane v druhej polovici prvého tisícročia nášho letopočtu. Prvé tocharské rukopisy boli objavené koncom 19. stor. Podľa niektorých bádateľov tocharský jazyk predstavuje nezávislú vetvu indoeurópskeho jazykového kmeňa.

* * *

Psl. jazyk nie je písomne doložený a prvé písomné pamiatky sú z 9. stor. t. j. z konca psl. jednoty. Sú to staroslovienske pamiatky, ktoré reprezentujú neskorý psl. stav tesne pred jeho rozpadom na slovanské jazyky. V priebehu dejín psl. jazyka sa vykonali všetky najdôležitejšie zmeny, ktoré pozná súčasná jazykoveda a poznanie ktorých pomáha pri výskume jazykovej príbuznosti jazykov patriacich do indoeurópskeho jazykového kmeňa i do slovanskej jazykovej vetvy. Jazykový systém psl. jazyka bol pre vedecké, študijné i odborné ciele rekonštruovaný na základe vedeckovýskumných metód. Za najrozšírenejšiu sa pokladá historicko-porovnávacia metóda. Je to retrospektívna metóda, pri ktorej sa postupuje od porovnávania reálne doložených tvarov a foriem v písomných pamiatkach alebo v živých jazykov k rekonštruovaniu, t. j. k opisu pôvodných resp. predpokladaných tvarov a foriem slov. Ferdinand de Saussure, zakladateľ štrukturalizmu a tvorca modernej jazykovedy, sa vyjadril, že retrospektívna metóda umožňuje bádateľom preniknúť do minulosti jazyka oveľa hlbšie než to umožňujú písomné pamiatky.

II.

Slovanské spisovné mikrojazyky

Dnešné delenie slovanských jazykov sa líši od tradičného trichotomickeho členenia tým, že v jednotlivých skupinách pribudli nové jazyky, tzv. **slovanské spisovné mikrojazyky (славянские литературные микроязыки)**. Tento termín zaviedol do slovanskej jazykovedy ruský slavista A. Duličenko a označujú sa ním jazyky národnostných menšín, ktoré boli kodifikované koncom minulého storočia a začiatkom tohto storočia

po spoločensko-politických zmenách v roku 1989.⁸ Zo slovanských mikrojazykov uvádzame tie, ktoré majú status spisovného jazyka a ktoré našli svoje uplatnenie v školstve, v umeleckej literatúre, v divadelnej oblasti, v masmédiách a v cirkevnej oblasti.

2.1. Najstarším slovanským mikrojazykom je **vojvodinská, resp. panónska rusínčina (starší názov panónska rusínčina)** ako spisovný jazyk vojvodinských Rusínov vo Vojvodine v Srbsku, ktorá bola kodifikovaná v roku 1974. Z hľadiska genetického patrí **войводянски руски (руснацки) язык** do západoslovanskej jazykovej skupiny, lebo má všetky znaky východoslovenských (južnozemplínskych) nárečí, na ktoré sa v priebehu vývinu navrstvili javy východoslovanského aj južnoslovanského pôvodu.⁹

Prvý pokus o štandardizáciu jazyka vojvodinských Rusínov sa uskutočnil v roku 1923, keď vyšla tlačou *Грамматика бачваньско-рускей бешеди* od G. Kostelníka. Slovenskí bádatelia [E. Pauliny (1983, s. 154-158), J. Štolc (1994, s. 133-139), L. Bartko (2005, s. 253-254)] sa domnievajú, že vo vývine etnickej identity vojvodinských Rusnákov rozhodujúci vplyv zohralo ich vierovyznanie. Napriek tomu, že ich spisovný jazyk z genetického hľadiska má všetky základné systémové znaky východoslovenských (južnozemplínskych) nárečí a že ich predkovia sa vysťahovali na Dolnú zem v polovici 18. stor. zo slovenského jazykového územia v južnom Zemplíne (obec Kerestur, dnes Zemplínska Teplica, okr. Trebišov), pokladajú sa za Rusnákov a svoj spisovný jazyk nazývajú lingvonymom **войводянски руски (руснацки) язык**.

Lexéma **ruský** s významom „gréckokatolícky“ sa vyskytuje aj vo viacerých názvoch východoslovenských obcí, napr. *Ruská Bystrá, Ruská Kajňa, Ruská Nová Ves, Ruská Voľa, Ruská Volová, Ruský Hrabovec, Ruský Kazimír* a pod. Ako regionalizmus sa používa v spojeniach **ruská cerkva (ruská cerkov)** „gréckokatolícky chrám“, **ruský pop** „gréckokatolícky kňaz“, **ruské sviatky** (nár. ruske šveta) „sviatky, ktoré veriaci gréckokatolíckeho vierovyznania svätili podľa juliánskeho kalendára“. Sémantická štruktúra lexémy **ruský**

8 ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич: Славянские литературные микроязыки. Вопросы формирования и развития. Таллин: Валгус 1981.

ДУЛИЧЕНКО, А. Д.: Современное славянское языкознание и славянские литературные микроязыки. In: Славянские литературные микроязыки и языковые контакты. – Slavica Tartuensia. VII. Ред. А. Д. Дуличенко-С. Густавссон. Тарту: Тартуский университет Кафедра славянской филологии 2006, с. 22-46.

9 МЕДЕШИ, Гелена – ФЕЙСА, Михайло: Войводянски Руснаци: Стан и перспективи розвою у культуры, языку и образованию. In: Studium Carpato-Ruthenorum. 2012. Штудии з карпаторусиністики. Ед. К. Копорова. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові Інститут русиньского языка і культуры 2012, с. 19-42.

s pôvodným významom „gréckokatolícky“ v reči vojvodinských Rusnákov, ktorý si nositelia tohto jazyka priniesli zo svojej starej vlasti, sa rozšírila o nový význam „rusínsky“.

J. Doruľa odmieta tvrdenie A. Duličenka, podľa ktorého vojvodinská rusínčina má východo-západoslovanskú genézu. „Z hľadiska nezaujatého vedeckého skúmania danej problematiky je neprijateľné ničím nepodložené tvrdenie A. D. Duličenka, že jazyk vojvodinských Rusnákov (v jeho terminológii juhoslovansko-rusínsky – югославо-русинский) je východo-západoslovanského pôvodu (восточно-западославянского происхождения).“ (2000, s. 156-157).

Ako vidno, téma genézy vojvodinskej rusínčiny je stále aktuálna a pre zahraničných slavistov aj prítlačivá, hoci slovenskí jazykovedci už od sedemdesiatych rokov 20. stor. poukazovali na to, že tento slovanský mikrojazyk má východoslovenský (zemplínsky) jazykový základ. Na uvedenú tému prednášal švédsky slavista S. Gustavsson koncom sedemdesiatych rokov 20. stor. v prešovskej pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti SAV pri Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. Na veľké prekvapenie účastníkov prednášky z radov slovakistov, rusistov, ukrajinistov, ale aj historikov a etnológov menovaný na záver prednášky konštatoval pre slovenských bádateľov dávno známy fakt, že jazyk vojvodinských Rusínov má (východo)slovenský jazykový základ. S. Gustavsson je blízkym spolupracovníkom A. D. Duličenka a obidvaja sú členmi *Komisie pre jazykové kontakty* pri **Medzinárodnom komitáte slavistov**, ktorá sa venuje práve výskumu slovanských spisovných mikrojazykov a subštandardných útvarov v niektorých krajinách, napríklad v Bielorusku (**triasanka**) alebo na Ukrajine (**suržyk**).¹⁰

Vznik väčšiny slovanských mikrojazykov bol motivovaný spoločensko-politickými zmenami koncom 80-tych a začiatkom 90-tych rokov 20. stor.: spisovný rusínsky jazyk na Slovensku, spisovný lemkovský jazyk v Poľsku, spisovný rusínsky jazyk na Zakarpatskej Ukrajine, v poslednom desaťročí

10 Porov.: PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 154.

ŠTOLC, Jozef: *Slovenská dialektológia*. Bratislava: vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Veda 1994. Strán 179 + 37 máp.

BARTKO, Ladislav: *Poznámky k problematike vzťahu etnická identita – jazyk – vierovyznanie (Na materiáli výskumov nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine)*. In: *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Ed. Š. Šutaj. Prešov. Univerzum 2005, s. 253, 254.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Kapitoly zo slavistiky*. II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 95. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008, s. 178-188.

sa usilujú o revitalizáciu spisovnej rusínčiny v Maďarsku, spisovná kašubčina, spisovná bosniančina, spisovná čiernohorčina.

Domnievame sa, že termín **slovanské spisovné mikrojazyky** je vhodný na pomenovanie jazykov národnostných menšín, ktoré boli kodifikované v posledných desaťročiach v súvislosti so zmenou spoločensko-politických pomerov v strednej, južnej a východnej Európe a po následnom rozpade federatívnych štátnych útvarov na národné republiky, v rámci ktorých sa etablovali nové slovanské (mikro)jazyky. Pokiaľ ide o kritériá, pomocou ktorých možno opísať daný mikrojazyk ako jazyk národnostnej menšiny, presvedčivo ich vymedzil J. Doruľa na vedeckej konferencii *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*, z ktorej bol publikovaný zborník referátov (2000). „Charakteristiku jazyka tvorí súbor znakov vo vzájomnej zviazanosti, prepojenosti. Do tohto súboru patria podstatné znaky jazyka, tvoriace základ jeho osobitnej genézy. Je prirodzené, že do genézy jazyka patria aj všetky historické, spoločenské a zemepisné okolnosti, v ktorých sa jazyk používa a ktoré vplývajú na jeho podobu, na vývin jeho vnútorných foriem, slovnej zásoby a na jeho fungovanie v spoločnosti. ...Ak sa z tohto pohľadu pozrieme na oblasť východného Slovenska, na rusínske a slovenské nárečia, môžeme ich konfrontačne charakterizovať pomocou odlišných súborov jazykových znakov. **Pre rusínske nárečia, ktoré patria do východoslovanskej skupiny jazykov, sú typické viaceré starobylé jazykové zmeny, ktoré majú rovnaké jazykové výsledky vo všetkých východoslovanských jazykoch, odlišné od výsledkov v západoslovanskej skupine jazykov, do ktorej patria aj východoslovenské nárečia.**“ (J. Doruľa, 2000, s. 152-153).¹¹

2.2. Na druhom mieste je to **(karpato)rusínčina na Slovensku**, ktorá bola kodifikovaná v roku 1995 na základe východnej časti rusínskych dialektov obcí ležiacich v poriečí riek Vyrava, Udava a Pčolinka. Z genetického hľadiska karpatská rusínčina patrí medzi východoslovanské jazyky. Ako vyplýva z názvu, karpatská rusínčina leží v severozápadnej oblasti karpatského jazykového areálu, preto sa v slovnej zásobe vyskytujú aj slová rumunského, maďarského, nemeckého, slovenského a poľského pôvodu.

2.2.1. Po politických zmenách v roku 1989 prebieha proces reštitúcie a revitalizácie lemkovského areálu na poľskej strane. Výsledkom týchto snáh poľských Lemkov je **lemkovský jazyk**, ktorý získal v roku 2009 status

11 DORUĽA, Ján: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov*. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, s. 152–160.

menšinového jazyka. Každoročne potomkovia poľských Lemkov organizujú festivaly a stretnutia známe pod názvom Lemkovská Vatra.

Ak hovoríme o lemkovských dialektoch, máme na mysli bývalý areál rusínskych (lemkovských) nárečí v regióne juhovýchodného Poľska. Lemkovské dialekty v juhovýchodnom Poľsku a areál rusínskych nárečí na severovýchodnom Slovensku tvorili až do roku 1944 jeden celok. Na základe poľsko-sovietskej zmluvy z roku 1944 bola väčšia časť lemkovského (rusínskeho) obyvateľstva z juhovýchodného Poľska vysídlená na Ukrajinu. Druhá časť bola na základe uznesenia poľskej vlády presídlená r. 1947 do západných a severných regiónov Poľska. V dôsledku toho na poľskej časti zanikli pôvodné lemkovské obce, zanikol pôvodný areál lemkovských nárečí, preto ak dnes hovoríme o lemkovských nárečiach v Poľsku, máme na mysli bývalé lemkovské nárečia. Vďaka výskumu lemkovských nárečí na poľskom i slovenskom území v medzivojnovom období (1934-36), ktorý uskutočnil poľský slavista a dialektológ Z. Stieber na základe dotazníka pozostávajúceho zo 400 otázok pre lexikálny typ jazykového atlasu, sa zachoval podrobný opis týchto karpatských nárečí. V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 20. stor. Z. Stieber uvedený dialektologický materiál spracoval v ôsmich zväzkoch (zošitoch) lingvistického atlasu pod názvom **Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny**. I.-VIII. (1956-1964). Tieto publikované materiály, ako zdôrazňuje Z. Stieber, majú pre poľskú i slovanskú jazykovedu a dialektológiu historickú a dokumentárnu hodnotu. Uvedené materiály z bývalého areálu lemkovských nárečí na poľskej strane nemožno dnes verifikovať, ani doplniť o ďalšie údaje. Preto sa musíme opierať o jazykové údaje, ktoré zozbieral v tomto regióne Z. Stieber aj so svojimi spolupracovníkmi v medzivojnovom období. **[Stieber 1974: 464].**

2.2.2. Ďalší slovanský spisovný mikrojazyk sa etabloval po získaní samostatnosti Ukrajinskej republiky (1991) na Zakarpatskej Ukrajine na základe západnej časti zakarpatských rusínskych nárečí, v ktorom vychádza bohatá odborná i umelecká literatúra a ktorý sa zatiaľ vyučuje v nedeľných školách.

2.2.3. V poslednom desaťročí sa usilujú o revitalizáciu spisovnej rusínčiny v Maďarsku, vedú sa diskusie o tom, ktoré dialekty sa stanú základom pre kodifikáciu tohto spisovného mikrojazyka.

Ako z uvedeného vyplýva, keď hovoríme o karpatskej rusínčine, máme na mysli tie slovanské spisovné mikrojazyky, ktoré boli kodifikované po politických zmenách v roku 1989 v karpatskom regióne na báze miestnych karpatských nárečí na území severovýchodného Slovenska, juhovýchodné-

ho Poľska, Zakarpatskej Ukrajiny a severovýchodného Maďarska. Ide o štyri varianty karpatskej rusínčiny, ktoré z genetického hľadiska majú spoločné jazykové znaky s východnou skupinou slovanských jazykov, ale zároveň k ich osobitostiam patrí aj výskyt javov slovenskej, poľskej, resp. ukrajinskej proveniencie, ktoré sa do ich systému dostali v dôsledku dlhodobých a intenzívnych slovensko-rusínskych, poľsko-rusínskych, resp. ukrajinsko-rusínskych jazykových kontaktov. Tieto slovanské spisovné mikrojazyky v karpatskom regióne na slovensko-poľsko-zakarpatsko-ukrajinsko-maďarskom jazykovom pomedzí sú na prechode medzi ukrajinčinou a slovenčinou, ukrajinčinou a poľštinou, ukrajinčinou a rusínčinou, lebo na ich východoslovanskú jazykovú bázu sa v priebehu ich vývinu navrstvili mnohé javy západoslovanského pôvodu.

2.3. Na treťom mieste treba uviesť **kašubčinu** ako spisovný jazyk príslušníkov kašubskej národnosti na severe Poľska (na západ od Gdaňska). Dlhé desaťročia sa kašubčina pokladala za poľský dialekt a v posledných rokoch sa začalo hovoriť o kašubčine ako o jazyku, ktorý sa vydal na cestu za samostatnosťou. Hanna Popowska-Taborska, ktorá sa dlhé desaťročia venuje výskumu kašubských nárečí, na 14. medzinárodnom zjazde slavistov v Ochride predniesla referát *Leksyka powstającego kaszubskiego języka literackiego* (2008). Poľskí bádatelia hovoria o revitalizácii kašubského jazyka a v posledných rokoch začali vychádzať gramatiky, učebnice, prekladové a výkladové slovníky. V obmedzenej miere koncom deväťdesiatych rokov minulého storočia kašubčina sa uplatnila aj v školách. Podľa údajov z Wikipédie po kašubsky dnes hovorí asi 200 000 – 500 000 osôb v Poľsku a 10 000 – 20 000 osôb v emigrácii (najmä v Kanade). 12. decembra 2009 Poľsko ratifikovalo Európsku chartu jazykov, ktorou sa zaviazalo chrániť kašubčinu ako minoritný jazyk.¹²

2.4. V západnom Poľsku v regióne Horné Sliezske prebieha proces formovania tzv. **(horno)sliezskeho etnolektu**, ktorý sa používa ako komunikačný prostriedok v bežnej komunikácii, v umeleckej literatúre a v niektorých printových médiách.¹³ Za samostatný jazyk ho považuje Library of Congress a SIL International a v Poľsku niektorí bádatelia: Jolanta Tambor zo Sliezskej univerzity a Tomasz Wicherkiewicz z Univerzity v Poznani. Podľa J. Tamborovej je sliezske nárečie niečo viac než dialekt, preto za adekvátne pokladá, ak sliezsky dialekt získa status regionálneho jazyka.¹⁴ V slavistike sa však naďalej pokladá za dialekt poľštiny.

12 <http://sk.wikipedia.org/wiki/Kašubčina>

13 [http://sk.wikipedia.org/wiki/Sliežština_\(lechické_jazyky\)](http://sk.wikipedia.org/wiki/Sliežština_(lechické_jazyky))

14 CZESAK, Artur: Współczesne próby tworzenia, opisu i kodyfikacji nowych języków

2.5. Ďalšie dva nové mikrojazyky vznikli po rozpade bývalej Juhoslávie v deväťdesiatych rokoch na národné štáty: **bosniančina** ako úradný jazyk v Bosne a Hercegovine (1995) a **čiernohorčina** ako úradný jazyk v Čiernej Hore (2007).

Bývalá Socialistická Federatívna republika Juhoslávia sa skladala zo šiestich federatívnych republík: Slovinská socialistická republika, Chorvátska socialistická republika, Socialistická republika Bosna a Hercegovina, Čiernohorská socialistická republika a Macedónska socialistická republika. Na území Srbska boli aj dva autonómne kraje: Vojvodinský socialistický autonómny kraj a Kosovský socialistický autonómny kraj.¹⁵ Úradným jazykom spájajúcim všetky národy a národnosti v tejto federatívnej republike bol srbochorvátsky jazyk. Situácia sa zmenila začiatkom deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia, keď sa osamostatnili štyri republiky: Slovinsko, Chorvátsko, Bosna a Hercegovina a Macedónsko. To spôsobilo rozpad srbochorvátskeho jazyka na dva samostatné spisovné jazyky: chorvátsky (1991) a srbský (1991) a konštituovanie dvoch nových spisovných jazykov, ktoré sa v súčasnosti zaraďujú k tzv. slovanským spisovným mikrojazynom: bosniansky (1995) a čiernohorský jazyk (2007). Spisovná macedónčina po vyhlásení nezávislosti Macedónskej republiky (1991) získala status štátneho jazyka. Na návrh Grécka bolo Macedónsko prijaté do OSN pod názvom Bývalá juhoslovanská republika Macedónsko (FYROM: Former Yugoslav Republic of Macedonia). Podobne status úradného jazyka získala slovinčina v Slovinskej republike v roku 1991. Ako vidno, divergentný vývin slovanských jazykov v súčasnosti v najväčšej miere zasiahol južnoslovanskú jazykovú vetvu.

2.6. Viaceré jazyky slovinskej a chorvátskej národnosti žijúcej na území Rakúska, Talianska alebo Maďarska niektorí bádatelia zaraďujú medzi slovanské mikrojazyky. Z názvov týchto jazykov možno usudzovať, že skôr než o spisovné mikrojazyky ide o srbské, chorvátske alebo slovinské dialekty používané v zahraničných komunitách Srbov, Chorvátov alebo Slovincov: prekmurčina, čakavčina, štokavčina, štajerčina a pod.¹⁶

słowiańskich (górnosiłaski, wschodniosłowacki, pudlaška mova). In: Slovensko-slovanské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Ved. red. J. Dudášová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2007, s. 250.

15 Podrobnejšie: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Juhoslávia>

HORÁK, Emil: Osobitosti kodifikácie spisovnej macedónčiny. – Slavica Slovaca, 45, 2010, s. 124–125.

16 Porov. Wikipedia <http://www.rusínčina>

III.

3.1. Spisovný rusínsky jazyk bol kodifikovaný na základe východnej časti rusínskych dialektov, tzv. východozemplínskych nárečí, ležiacich v oblasti Laboreckej vrchoviny na severovýchodnej časti východného Slovenska v poriečí riek Výrava, Udava a Pčolinka. Ide o územie vymedzené týmito východorusínskymi obcami: **Svetlice, Vyšná Jablonka, Nižná Jablonka, Osadné, Zbojné, Hostovice, Parihuzovce, Čukalovce, Nechválova Polianka, Pčoliné, Pichne a Zubné**, ktoré sú administratívne začlenené do okresov Medzilaborce, Humenné a Snina.¹⁷ To znamená, že v spisovnej rusínčine na Slovensku sa vyskytujú tie javy, ktoré sú charakteristické pre východnú časť rusínskych nárečí.

Z hľadiska slovensko-rusínskych a poľsko-rusínskych jazykových kontaktov sa javy (východo)slovenskej a poľskej proveniencie koncentrovane vyskytujú v západnej časti rusínskych nárečí, kým východná časť, ktorá na pomedzí Slovenska a Ukrajiny (Zakarpatská Ukrajina) prechádza v súvislé pásmo rusínskych zakarpatských nárečí, je pomerne archaická, lebo sa v nej vyskytujú mnohé periférne javy, ktoré pomáhajú pri rekonštrukcii vývinu rusínskeho jazyka, ktorý má zreteľný východoslovanský základ.

3.2. **Kardinálnou izoglosou**, oddelujúcou západnú časť od východnej časti rusínskych nárečí na slovenskej i poľskej strane, je ustálenie prízvuku na predposlednej slabike slova v západnej časti rusínskeho areálu, kým vo východnej časti rusínskych nárečí sa zachoval pôvodný voľný a pohyblivý prízvuk. Hranica tejto izoglosy prebieha v poriečí riek Ol'ka – Chotčanka – Laborec na slovenskej strane a rieky Oslava na poľskej strane.¹⁸ Ak hľadáme odpoveď na otázku, ktorý z týchto dvoch typov prízvukov je starší a ktorý je mladší, odpoveď musíme hľadať v širšom rusínsko-slovensko-poľskom, resp. východoslovanskom kontexte. Voľný a pohyblivý prízvuk predstavuje staršiu vývinovú fázu, lebo sa vyskytuje na rozsiahlom území východoslovanských jazykov, kým stály prízvuk na penultime (na predposlednej slabike) je mladší jav, ktorý sa vyvinul v západnej časti rusínskych nárečí v dôsledku dlhodobých slovensko-poľsko-rusínskych

17 Порог. ПЛІШКОВА, Анна – ЯБУР, Василь: *Сучасний русинський списовний язык* (Высокошкольскы учебны тексты). Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові Інститут русинського языка і культури 2009, с. 4.

18 STIEBER, Zdzisław. *Dialekt Łemków. Fonetyka i Fonologia*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1982, s. 7.

ЛАТТА, Василь: *О классификации украинских говоров*. In: *Наукові записки*. 8-9. Пряшів: Культурний союз українських трудящих у ЧССР. Гол. ред. М. Новак, 1979–1981, стор. 119-130.

jazykových kontaktov. Vymedzovanie javov starších a mladších, resp. určovanie podmienok istej jazykovej zmeny umožňuje **metóda relatívnej (pomernej) chronológie**, pri ktorej jazykovedci stanovujú, ktoré javy sú staršie a ktoré sú mladšie iba na základe jazykových javov bez chronologických údajov. **Metóda absolútnej chronológie** sa opiera o javy doložené v písomných pamiatkach s údajmi o dátume ich vzniku.

3.2.1. Do skupiny javov, ktoré sa v rusínskych nárečiach vyvinuli v procese slovensko-rusínskej a poľsko-rusínskej jazykovej interferencie, patrí aj zmena pôvodných palatalizovaných sykaviek **s', z'** na palatálne **ś, ź**. Vplyv slovenských nárečí zasiahol iba rusínske nárečia v západnej časti (na Spiši a v Šariši), kým v rusínskych nárečiach na Zemplíne (približne na východ od Svidníka a Giraltoviec) sa udržali pôvodné palatalizované sykavky **s', z'**, ktoré sú charakteristické aj pre spisovný rusínsky jazyk na Slovensku. V lemkovských nárečiach na poľskej strane zmena palatalizovaných na palatálne zasiahla celý rad sykaviek: **s', z', c', ʒ' > ś, ź, ć, ʒ** a tento diferenčný znak je charakteristický aj pre spisovný lemkovský jazyk v Poľsku.¹⁹

3.2.2. V západnej časti rusínskych nárečí na slovenskej strane a v celej bývalej lemkovskej oblasti na poľskej strane sa vplyvom slovenských (spišských a šarišských) a poľských nárečí vykonala zmena obojperného **u** na pernozubné **v** na začiatku slova pred spoluhláskou. Preto konsonant **v** v uvedenej pozícii podlieha znelostnej neutralizácii a realizuje sa ako neznelé **f**, napr.: *fč'era*, *f хызы*, *fšeli'akui* (V. Latta 1991, m. 31; J. Víra 1930, 99; Z. Stieber 1964, m. 412). J. Víra (1930, 99) zdôrazňuje, že v západných karpatoúkrajinských nárečiach je zmena **v** na **f** iba na začiatku slova, ale vnútri slova pred spoluhláskou sa zachovalo obojperné **u**, napr.: *f хызы*, *d'iu'ky*, *uuci*.

Neutralizáciu **v** na **f** vnútri slova pred spoluhláskou a na konci slova pozná iba nárečie *Osturne*, ktoré tvorí rusínsku enklávu v goralskom (geneticky poľskom) jazykovom prostredí, a nárečie *Závadky*, ktoré tvorí rusínsku enklávu v slovenskom (spišskom) jazykovom prostredí: *žefka*, *ufca*, *rokof* (Osturňa), *d'ifka* (Závadka) [J. Víra 1930, 99; I. Paňkevič 1937, 52].

Vo východnej časti lemkovských nárečí na slovenskej strane neboli pre uvedenú zmenu vonkajšie vývinové podmienky, lebo v susedných východoslovenských (zemplínskych, sotáckych a užských) nárečiach sa tiež vyskytuje obojperné **u**. Domnievame sa, že ide o analogický prípad ako s vývinom prízvuku. Na udržanie **u**, ktoré je realizáciou pôvodného bila-

19 ЛАТТА, Василь: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Bratislava–Prešov: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – odbor ukrajinskej literatúry v Prešove 1991, m. 8.

biálneho konsonantu **w**, vo východnej časti východnej slovenčiny vplývalo bezprostredné susedstvo s rusínskymi nárečiami. Neskôr, keď sa v dôsledku slovensko-rusínskej jazykovej interferencie v západnej časti rusínskych nárečí vykonala zmena biabiálneho **w [u]** na pernozubné **v** (ktoré v neutralizačných pozíciách podliehalo zmene **v** na **f**), jej rozšíreniu vo východnej časti rusínskeho areálu zamedzil vonkajší vplyv slovenských zemplínskych, sotáckych a užských nárečí. Zmena **w > u > v** zasiahla aj bývalé lemkovské nárečia na poľskej strane. Ide teda o spoločný jav, ktorý sa vykonal v západnej časti rusínskych nárečí v dôsledku vonkajšieho vplyvu východoslovenských (spišských a šarišských) a poľských nárečí.

3.2.3. Ako je známe, neslabičné **u** sa vo východnej časti rusínskych nárečí podobne ako v spisovnej rusínčine vyskytuje aj ako striednica za pôvodné tvrdé **-l** v pozícii formovej morfémy v tvaroch prítomného činného mužského rodu, napr.: *ходив, робив, спав* (porov. stsl. *ХОДИЛЪ, ДѢЛАЛЪ, СПАЛЪ*). V západnej časti rusínskych nárečí sa však vyskytujú tvary uvedených prítomností s morfémy **-l**, napr.: *ходил, робил, спал* (porov. J. Vaňko, 2004, s. 74).

Z uvedených údajov vyplýva, že v západnej časti rusínskych nárečí v dôsledku vonkajšieho vplyvu slovenských nárečí neslabičné **u** zaniklo nielen v pozícii za pôvodné **w[u]**, ale aj v pozícii za pôvodné tvrdé **-l**. Celkove by sme mohli povedať, že **v západnej časti rusínskych nárečí sa prejavuje tendencia k zániku neslabičného u, ktoré sa nevyskytuje v západnej časti východoslovenských nárečí (v spišských, šarišských a abovských).**

3.2.4. Medzi javy motivované vonkajším vplyvom východoslovenských nárečí patrí osobná prípona **-t** v 3. os. sg. a pl. slovies prítomného času, ktorá sa vyskytuje v celej západnej časti rusínskych nárečí, napr.: *ходит – ходят, робит – робят, сидит – сидят* (porov. J. Vaňko, 2004, s. 73). Uvedená osobná prípona **-t** sa vyvinula z pôv. prípony **-ť**, ktorá sa vyskytuje vo východnej časti rusínskych nárečí podobne ako aj v spisovnej rusínčine. Prípona **-ť** v 3. os. sg. a pl. sa vyskytuje aj v spisovnej ukrajinčine, napr.: *вода кипить, тоді здається, де йдеться, пливуть хмарки, пахнуть постріли, ревуть мотори*.

Hranica izoglosy **-t ~ -ť** prebieha v poriečí rieky Laborec, ktoré oddeľuje východnú časť s výskytom pôv. prípony **-ť** od západnej časti s depalatalizovaným **-t** v 3. os. sg. a pl., napr.: *тримають/тримлють – тримут, дрімають – дрімут* [porov. V. Latta, 1991, mapa č. 281 a komentár k mape (s. 56)].

4.1. Nárečia predstavujú jednu z foriem národného jazyka, ktoré na roz-

diel od spisovného jazyka nie sú kodifikované (hoci majú svoju záväznú normu) a ktorých výskyt je obmedzený na isté jazykové územie. Miestne nárečia sa používajú na komunikáciu na menšom území a ich norma je záväzná len pre danú lokalitu, oblasť, región, či oblasť. Spisovný jazyk je kodifikovaný a jeho norma má celospoločenskú platnosť. Norma spisovného jazyka je záväzná a nedodržiavanie normy sa pokladá za chybu, za porušovanie jazykovej kultúry.

Rusínske nárečia sú súčasťou **karpatského jazykového areálu** (slovenské, moravské (české), poľské, rusínske, ukrajinské, maďarské, rumunské, moldavské, bulharské, macedónske, srbské, chorvátske dialekty), v ktorom sa vyskytuje pomerne bohatá vrstva slov z oblasti pastierstva, ovčiarstva, chovu dobytká aj oviec a spracovania mliečnych výrobkov. Ide o tzv. **karpaticizmy**, resp. **balkanizmy** a z genetického hľadiska sú to najčastejšie slová rumunského pôvodu, napr.: **bača, бача** „hlavný pastier na salaši“ (**rum.** baciú), **kľag, кляг** „teľací žalúdok na zosyrovanie mlieka“ (**rum.** cliag), **putera, укр. пугера** „veľká drevená nádoba na zlievanie nadojeného mlieka“ (**rum.** brute), **bryndza, брынџа** (**rum.** brinză), **urda, ўрда** „hruda ovčieho syra“ (**rum.** urdă), **strunga, укр. струнка** „ohrada pri salaši na ovce“ (**rum.** strunga), **žinčica, укр. жентиця** „srvátka z ovčieho mlieka“ (**rum.** jintița), **grúň** (zeml. nár. hrún, hrúnok), **грун, грун, грунок** „horské úbočie vhodné na pasenie oviec“ (**rum.** gruiu), **geleta, гелѣтка** „drevená nádoba na dojenie“ (**rum.** găleată).²⁰

4.2. Mnohé karpaticizmy sú slovanského pôvodu a do nárečí v karpatskom areáli sa rozšírili prostredníctvom maďarčiny. Totiž starí Maďari prevzali od Slovanov mnohé slová, ktoré sa petrifikovali v maďarčine a odtiaľ sa sekundárne rozšírili do slovanských nárečí v karpatskom areáli. Patrí k nim aj lexéma **gazda, рáзда** < stsl. **gos(po)da**, ktoré sa po redukcii slabiky a po uplatnení zákona o vokálnej harmónii v starej maďarčine zmenilo na ***gozda > gazda**. V mnohých etymologických slovníkoch staršieho vydania sa táto lexéma neprávom pokladá za hungarizmus. Lexéma **gazda** je karpaticizmus slovanského pôvodu a vyskytuje sa vo všetkých nárečiach karpatského jazykového areálu: v slovenských, moravských, poľských, maďarských, rusínskych, ukrajinských, rumunských, moldavských, bulharských, macedónskych, srbských a chorvátskych dialektoch. V tomto slove sa zachovala pôvodná hláska psl. pôvodu /g/, čo svedčí o tom, že starí Maďari prevzali toto slovo od okolitých Slovanov ešte v čase, keď v ich jazyku sa vyskytovala táto hláska ako osobitná fonéma. Zmena **g > h**

20 Podrobnejšie R. Krajčovič, *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*, 1988, s. 168-174.

sa na základe výskytu slov s hláskou /h/ kladie na začiatok 12. stor.

Podobne lexéma **gerenda (hrada)**, **герѣнда (грьѣда, грьѣда)** je slovanského pôvodu ***gręda**, ktoré sa cez maďarský jazykový filter rozšírila do časti slovenských, ukrajinských alebo rusínskych nárečí namiesto očakávaného **hrada, грьѣда**. Na základe takýchto prevzatí, ako je výraz **gerenda**, môžeme konštatovať, že starí Maďari prevzali lexému ešte pred denazalizáciou, čiže pred zánikom nosoviek. Do tejto skupiny slov patrí aj lexéma **piatok** z pôv. ***рѣтъкъ** (rusín. **пѣтница**, rus. **пятница** je z cirkevnoslovanského **ПЯТНИЦА**), ktorá sa rozšírila do maďarčiny v podobe **péntek**, čiže v čase pred denazalizáciou, ale po zániku a vokalizácii jerov.²¹

Viaceré slová, v ktorých sa vyskytuje konsonant /g/ sú nemeckého, poľského, latinského, talianskeho, tureckého pôvodu, resp. rumunského pôvodu (ako je to v prípade karpaticizmov typu **kľag, кляг grůň, грун, грун** a pod. z oblasti pastierstva a ovčiarstva). Napríklad lexéma **švavor, шварор, шоввор** je prevzatie z nemčiny *Schwager*, do niektorých rusínskych alebo východoslovenských nárečí sa rozšírilo cez maďarský jazykový filter (maď. *šogor*). Podobne lexémy **galoša, галѡшня** sú nemeckého pôvodu *Galosche* (z franc. *galoche*). Lexéma **gombík, gombička, гѡмбичка** pochádza z maďarského **gomb**.

5. K dôležitým otázkam štúdia spisovného rusínskeho jazyka patrí aj otázka jazykovej kultúry, čiže dodržiavanie stanovených noriem a správneho výberu jazykových prostriedkov na jednotlivých jazykových rovinách (na zvukovej, morfolologickej, syntaktickej, lexikálno-sémantickej). Norma spisovného jazyka je záväzná pre všetkých jeho používateľov a každé jej nedodržiavanie, narušenie sa pokladá za chybu, odklon od záväznej normy. Lebo spisovný jazyk na rozdiel od nárečí má vysokú kultúrnu a sociálnu prestíž. Normu spisovného jazyka treba pestovať, treba sledovať jej dodržiavanie, resp. porušovanie a na základe takého výskumu zaujať patričné stanovisko. Otázkam spisovnej normy sa venujú rôzne komisie: pravopisná komisia, ortoepická komisia a za najvyšší orgán v prípade spisovnej rusínčiny na Slovensku, ktorý má na starosti problematiku tvorby normatívnych príručiek, ako sú gramatiky, výkladové a prekladové slovníky, pravidlá pra-

21 V cirkevnej slovančine ruskej redakcie sa popri lexéme **ПѢТНИЦА** vyskytuje aj druhý výraz **ПАТОКЪ**. V staroslovienčine sa používa lexéma **ПАТЪКЪ: ВЕЛИКЫИ ПАТЪКЪ, СВАТЫИ ПАТЪКЪ** (Страстная пятница, Veľký piatok)

Porov. ŠTEC, Mikuláš et al., Cirkevnoslovansko-slovenský slovník. (Stručná gramatika cirkevnej slovančiny). Díel II. Prešov Pravoslávny kňazský seminár 2012, s. 71.

Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. 2-е издание, стереотипное. Москва: Издательство „Русский язык“ 1999, s.561-562.

vopisu, pravidiľá výslovnosti, učebnice rusínskeho jazyka a literatúry pre všetky stupne škôľ, sa pokladá **Ústav rusínskeho jazyka a kultúry**, ktorý má status vysokoškolského pedagogického, vedeckovýskumného a kultúrno-organizačného pracoviska na Prešovskej univerzite v Prešove.

Aké sú príčiny nedodržiavanie, resp. porušovania normy spisovnej rusínčiny na Slovensku? Na prvom mieste treba uviesť fakt, že spisovný jazyk bol kodifikovaný na základe východnej časti rusínskych nárečí, preto najviac chýb sa vyskytuje v reči a jazyku, čiže v ich ústnom a písomnom prejave tých používateľov spisovného jazyka, ktorí pochádzajú zo západného regiónu rusínskeho areálu a ktorí tým vyjadrujú svoj nesúhlas s tým, že do spisovnej rusínčiny sa nedostali javy zo západného regiónu. K najčastejším chybám, ktoré používatelia zo západného regiónu vedome vnášajú do svojho ústneho alebo písomného prejavu, patrí (1) porušovanie pravidla o voľnom a pohyblivom prízvuku (v západnej časti rusínskych nárečí je prízvuk stály na predposlednej slabike), (2) používanie palatálnych sykaviiek **ś**, **ź** namiesto spisovných palatalizovaných sykaviiek **s'**, **z'**, (3) používanie tvarov participií mužského rodu so zakončením na **-l** namiesto spisovného **-u** v tvaroch typu **kazal** namiesto náležitého **kazau** a pod. Do tejto skupiny odchýlok patrí aj používanie neznelého **f** namiesto náležitého nepárového zvučného v **[u]**.

Tak by sme mohli pokračovať vo vyratúvaní chýb, ktoré sa objavujú v textoch od autorov pochádzajúcich zo západnej časti rusínskeho areálu. Nedodržiavanie normy spisovného jazyka sa však prejavuje aj v reči tých používateľov, ktorí sa nenaučili spisovný jazyk a ktorí sú ľahostajní k otázkam dodržiavania spisovnej normy, preto v jazykovej komunikácii používajú namiesto spisovného jazyka svoj rodný dialekt. Ak sa takýto prístup k spisovnému jazyku prejavuje v reči bežných používateľov, nemá to dosah na otázky spisovnej normy, ak sa však prejavuje v reči a jazyku predstaviteľov rusínskej inteligencie, ktorí sa vedome hlásia k spisovnému rusínskemu jazyku a k rusínskemu hnutiu, je takýto postup povážlivý a škodlivý. Záverom k otázke normy spisovného rusínskeho jazyka môžeme povedať, že hlavnou príčinou porušovania normy spisovného rusínskeho jazyka je ľahostajnosť a nevedomosť niektorých jej používateľov.

LITERATÚRA

BARTKO, Ladislav (2005). *Poznámky k problematike vzťahu etnická identita – jazyk – vierovyznanie (Na materiáli výskumov nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine)*. In: *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa*

spoločnosti – vzťahy a konflikty. Ed. Š. Šutaj. Prešov. Univerzum, s. 252-256.

CZESAK, Artur (2006). *Góralski i śląski – mikrojęzyki literackie in statu nascendi?* In: Славянские литературные микроязыки и языковые контакты. – Slavica Tartuensia. VII. Ред. А. Д. Дуличенко – С. Густавссон. Тарту: Тартуский университет Кафедра славянской филологии, с. 360-385.

CZESAK, Artur (2007). *Współczesne próby tworzenia, opisu i kodyfikacji nowych języków słowiańskich (górnoszląski, wschodniosłowacki, pudłaška mowa)*. In: Slovensko-slovanské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Slavistický zborník 6. Ved. red. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta, s. 246-258.

DORULA, Ján (2000). Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, s. 152-160.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia (2001). *Kapitoly zo slavistiky*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 27. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 187 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia (2008). *Kapitoly zo slavistiky. II*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 95. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta, 312 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia (2014). Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 224 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia (2015). Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Ústav rusínskeho jazyka a kultúry PU, 286 s.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич (1981). *Славянские литературные микроязыки. Вопросы формирования и развития*. Таллин: Валгус.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич et al. (2003-2004). *Славянские литературные микроязыки. Образцы текстов*. Т. I-II. Tartu.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич (2006). Современное славянское языкознание и славянские литературные микроязыки. In: *Славянские литературные микроязыки и языковые контакты*. – Slavica Tartuensia. VII. Ред. А. Д. Дуличенко – С. Густавссон. Тарту: Тартуский университет Кафедра славянской филологии, с. 22-46.

HORÁK, Emil: Osobitosti kodifikácie spisovnej macedónčiny. – *Slavica Slovaca*, 45, 2010, s. 124-125.

HORÁLEK, Karel (1962). *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha: Československá akademie věd, 535 s.

КОПОРОВА, Кветослава (2012). *Орфоепічна характеристика русинського язика на границі виходославянських і западославянських лінгво-культурних контактів (3 основних принципів русинської висловності)*. Dizertačná práca. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Filozofická fakulta, 119 s.

КОСТРУБА, Петро Петрович – ПРОКОПОВА, Лариса Іванівна et al. (1969). *Сучасна українська літературна мова*. Вступ. Фонетика. За ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 435 стор.

KRAJČOVIČ, Rudolf (1988). *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 344 s.

KRÁL, Ábel – SABOL, Ján (1989). *Fonetika a fonológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 390 s.

KRUPA, Viktor – GENZOR, Jozef – DROZDÍK, Ladislav (1983). *Jazyky sveta*. Bratislava: Obzor.

ЛАТТА, Василь (1979–1981). О классификации украинских говоров. In: *Наукові записки*. 8-9. Культурный союз українських трудящих у ЧССР. Гол. ред. М. Новак. Пряшів, стор. 119-130.

ЛАТТА, Василь (1991). *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Видання перше. Наукове і картографічне доопрацювання та упорядкування З. Ганудель – І. Ріпка – М. Сополіга. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво – Відділ української літератури в Пряшеві, 552 s.

МЕДЕШИ, Гелена – ФЕЙСА, Михайло (2012). Войводянски Руснаци: Стан и перспективи розвою у культуры, языку и образованию. In: *Studium Carpato-Ruthenorum. 2012. Штудії з карпаторусиністікы*. Ед. К. Копорова. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові Інштитут русинського язика і культуры, с. 19-42.

MISTRÍK, Jozef et al.: *Encyklopédia jazykovedy*. 1. vyd. Bratislava: Veda 1933. 515 s.

ПАНЬКЕВИЧ, Иван (1937). З морфології говору села Завадки на південнім Спиші на Словаччині. In *Sborník Matice slovenskej*. 15. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, s. 48-53.

ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján (1981). *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 320 s.

PAULINY, Eugen (1983). *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 253 s.

ПЛІШКОВА, Анна – ЯБУР, Василь (2009). *Сучасний русинський списовний язык (Высокошкольскы учебны тексты)*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові Інститут русинського языка і культури, 212 с.

ПЛІШКОВА, Анна – ЯБУР, Василь (2004). *Пряшівська Русь*. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Red. naukowy P. R. Magosci. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, s. 147-209.

POPOWSKA-TABORSKA, Hanna (1980). *Kaszubszczyzna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 112 s.

STANISLAV, Ján (1953). *Zo sloveník J. Dobrovského*. In *J. Dobrovský 1753 – 1829. Sborník studií k dvoustému výročí narození*. Ved. red. B. Havránek a J. Dolanský. Praha: nakladatelství ČSAV, s. 121-129.

Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков) (1999). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. 2-е издание, стереотипное. Москва: Издательство „Русский язык“, 843 с.

STIEBER, Zdzisław (1956 – 1964). *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Zeszyt I-VIII. Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu.

STIEBER, Zdzisław (1982). *Dialekt Łemków. Fonetyka i Fonologia*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

ŠTEC, Mikuláš et al. (2012). *Cirkevnoslovansko-slovenský slovník. (Stručná gramatika cirkevnej slovančiny)*. Diel II. Prešov Pravoslávny kňazský seminár.

ŠAFÁRIK, Pavol Jozef (1992). *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí. Spisy Pavla Jozefa Šafárika. Zväzok 1. (Z nemeckého originálu Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, Budín 1826, preložili, edične pripravili a poznámky napísali doc. dr. Valéria Betáková, CSc., a PhDr. Rudolf Beták, CSc.)*. Košice: vydalo Východoslovenské vydavateľstvo Košice pre Univerzitu Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 416 s.

ŠTEC, Mikuláš (1985). *Konfrontácia slovenčiny s ukrajinčinou*. In: *Slovakistické štúdie*. Zost. J. Mistrík. Martin: Matica slovenská, s. 313.

ŠTOLC, Jozef (1994). *Slovenská dialektológia*. Bratislava: vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Veda, strán 179+37 máp.

ТОЦЬКА, Ніна Іванівна (1997). *Сучасна українська літературна мова*. За редакцією А. П. Грищенка. 2-ге видання. Київ: Вища школа, 493 стор.

ВАНЬКО, Юрай (2004). Класифікація і головны знакы карпатських русиньських діалектів. In *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньський язык*. Red. naukowy P. R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, s. 67-85.

VÍRA, Josef (1930). Hláskosloví osturňského hovoru. In: *Sborník Matice slovenskej* 8. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, s. 69-124.

Prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc.
Prešovská univerzita v Prešove
ul. 17. novembra 15
080 01 Prešove
Slovensko

julia.dudasova@unipo.sk

PRVÁ SVETOVÁ VOJNA, RUSÍNI A VZNIK ČESKOSLOVENSKA¹

Peter ŠVORC

Abstract

The first great military conflict of the 20th century in Europe, World War I, also affected the area of north-eastern Slovakia and present-day Transcarpathia and, to a great extent, those villages where Rusyns lived. These Rusyns were later, after the Russian army retreated, accused of supporting it and many were, thus, persecuted and victimised by the Hungarian government. That, later, played a considerable role in the way Rusyns thought of the future position of the territory they lived in.

When the war ended, Rusyns considered several ways of changing their position in Central Europe. From their viewpoint, there were the following options: 1) Subcarpathian Rus as an autonomous part of historical Hungary, or Hungarian Republic; 2) Subcarpathian Rus as part of the Russian Empire; 3) Subcarpathian Rus as part of a united Ukraine; 4) Subcarpathian Rus as an independent state; 5) Subcarpathian Rus as part of the Czechoslovak state. What came to pass was the fifth alternative. Based on the Treaty of Saint-Germain from September 10th, 1919, the area of Subcarpathian Rus became part of Czechoslovakia with autonomous status.

Keywords: World War I. Carpatho-Rusyns. Austro-Hungarian Empire. Hungary. Subcarpathian Rus'. Czechoslovakia. Autonomy. Grigorij Žatkovič. Anton Beskid.

28. júna 1914 bol spáchaný atentát na následníka rakúsko-uhorského trónu Františka Ferdinanda d'Este (18. 12. 1863 – 28. 6. 1914) a jeho manželku Žofiu, rodenú Chotkovú (1. 3. 1868 – 28. 6. 1914). Atentát dal zámienku na vyhlásenie vojny Srbsku a postupné zapojenie sa do vojnového konfliktu krajinám, ktoré si už dávno pred atentátom sľubovali od prípadnej vojny vyriešenie svojich vlastných problémov či splnenie svojich

1 Príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0033/15 – *Podkarpatská Rus a Slovensko v medzivojnovom Československu – hľadanie novej koexistencie*.

mocenských ambícií. Následníka i jeho manželku zavraždil mladý študent Gavril Princip (25. 7. 1894 – 28. 4. 1918), ktorý bol členom srbskej skupiny Mladá Bosna a skupiny Čierna ruka. Tie sa usilovali o zjednotenie Bosny, ktorá bola bývalou provinciou Osmanskej ríše a od roku 1878 bola obsadená Rakúsko-Uhorskom, a Srbska. Rukou slovanského atentátnika zahynul potenciálny cisár, ktorý sa chcel vo väčšej miere ako jeho predchodcovia opierať práve o slovanské národy monarchie. František Ferdinand d'Este chcel zmeniť dovtedajšie dualistické usporiadanie monarchie a premeniť ju na federatívny štát, ktorý by bol dôležitou stredoeurópskou mocnosťou. Jeho smrťou takéto plány padli, no Rakúsko-Uhorsko sa predsa len, i keď už nie jeho zásluhou, zakrátko zásadne zmenilo.

Pod tlakom Nemecka a po vypršaní ultimáta, ktoré Rakúsko-Uhorsko dalo Srbsku, 28. júla 1914 vyhlásil cisár František Jozef I. (18. august 1830 – 21. november 1916) vojnu Srbsku. Tým však vyvolal reťazovú reakciu vedúcu k vojne dvoch veľkých koalícií, ktorá mala za následok rozšírenie vojny po celej Európe, a to v priebehu jediného mesiaca.

Na jednej strane stáli štáty **Dohody**, ktoré na začiatku vojny tvorilo Francúzsko, Rusko a Spojené kráľovstvo. Neskôr sa k nim pridalo Taliansko (1915), USA (1917), Japonsko a ďalšie.

Ich protivníkmi boli **Ústredné veľmoci** – Nemecko a Rakúsko-Uhorsko. Neskôr sa k nim pridala Osmanská ríša, Bulharsko a ďalšie krajiny. Neutrálnymi zostali do konca vojny v Európe len Španielsko, Švajčiarsko a škandinávské krajiny.

28. júla 1914 sa starý cisár František Jozef I. (1830 – 1916) obrátil proklamáciou *Mojim národom*, ku všetkému obyvateľstvu monarchie, ktoré sa od neho oficiálne dozvedelo, že pokus rakúskeho dvora o mier bol neúspešný, a tak, ako to uvádza text proklamácie, „som nútený prikročiť k tomu, aby sa silou zbraní urobili nevyhnutné záruky, ktoré majú zaistiť mojim štátom vo vnútri pokoj a navonok trvalý mier. V tejto vážnej chvíli som si plne vedomý celého dosahu svojho rozhodnutia a svojej zodpovednosti pre Všemohúcim. Všetko som preskúmal a zvážil. S pokojným svedomím nastupujem cestu, ktorú mi povinnosť ukladá. Spolieham sa na svoje národy, ktoré sa vo všetkých búrkach vždy v jednote a vernosti okolo môjho trónu zoskupili a pre česť, veľkosť a moc vlasti k najťažším obetiam boli vždy ochotné. Spolieham sa na statočnú, obetavým nadšením naplnenú brannú moc Rakúsko-Uhorska. A dôverujem vo Všemohúceho, že mojim zbraňom dopraje víťazstvo.“²

2 K Mojim národom. In: *Slovenské ľudové noviny*, 7. augusta 1914, č. 32, roč. 5, s. 1, http://digiccontent.snk.sk/content/journals/Slovenske_ludove_noviny/1914/17A0722409_032.pdf [Citované 7. 11. 2015].

Takýto odkaz dostalo od svojho cisára aj rusínske obyvateľstvo v oboch častiach monarchie, a to, rovnako ako všetky ostatné slovanské národy monarchie, nebolo vyhlásením vojny vôbec nadšené. Správy, ktoré prinášala tlač, ľudí skôr znepokojovali ako posmeľovali. Týkalo sa to najmä správ o mobilizácii, ktorú vyhlásilo cárske Rusko³ a ktoré vstúpilo do vojny proti Rakúsko-Uhorsku, ale aj Nemecku. Ak v centrách Rakúsko-Uhorska, ako bola Viedeň a Budapešť, ale aj v ďalších mestách v celej krajine stredné džentrické vrstvy vojnu vítali ako veľké dobrodružstvo, ktoré sa musí skončiť rýchlo a víťazstvom Rakúsko-Uhorska, slovanské roľnícke obyvateľstvo jednak nemalo chuť bojovať proti slovanským Srbom a Rusom a jednak nechcelo opustiť svoje gazdovstvá práve v čase blížiacej sa žatvy.

Rusíni a prvá svetová vojna

Súčasný stav poznania nedovoľuje uviesť presné počty Rusínov, ktorí narukovali do rakúsko-uhorskej armády, keďže národnostná evidencia brancov bola robená v duchu predchádzajúcej maďarizačnej politiky, ktorá skresľovala počty nemaďarských vojakov v rakúsko-uhorskej armáde v prospech maďarskej národnosti. V priebehu vojny však mobilizácie zapojili do rakúsko-uhorskej armády z územia dnešného Slovenska okolo 400 000 mužov, čo predstavovalo asi sedminu obyvateľstva.

Národnostné zloženie rakúsko-uhorskej armády bolo pestré – Nemci v nej tvorili 25 %-nú väčšinu, Maďari boli zastúpení 23 %, Česi 13 %, Srbi a Chorváti 9 %, Poliaci 8 %, Rusíni 8 %, Rumuni 7 %, Slováci 4 %, Slovinci 2 %, Taliani 1 %.⁴ 8 %-né zastúpenie Rusínov v rakúsko-uhorskej armáde predstavovali rusínski vojaci pochádzajúci z územia celej monarchie – Haliče, Uhorskej Rusi i severovýchodného Slovenska. Môžeme povedať, že títo vojaci slúžili vo všetkých druhoch vojsk – v pechote, delostrelectve, ženijnom vojsku, v špeciálnych i tylových jednotkách. Najmenej v jazdecke a vo vojenskom námorníctve.

Podobne je to aj so stratami na životoch, a to či už na frontoch alebo v zázemí. Aj tu je problém uviesť presné údaje. Skutočnosťou však je, že počas prvej svetovej vojny zažili bezprostredné bojové operácie práve obyvatelia Haliče, severovýchodného Slovenska i Uhorskej (neskôr Podkarpatskej) Rusi, kde žilo predovšetkým rusínske obyvateľstvo. Najväčšie straty na životoch rusínskych vojakov, podobne ako aj slovenských, v uniformách

3 - R -. Rusi prekročili nemeckú hranicu na viacerých miestach. In: *Slovenské ľudové noviny*, 7. augusta 1914, č. 32, roč. 5, s. 3.

4 HRONSKÝ, Marián – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska. IV. zväzok. 1914 – 1939*. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 1996, s. 26.

rakúsko-uhorskej armády boli v prvých rokoch vojny na východnom fronte v Haliči a v Karpatoch, neskôr na talianskom fronte.

Ruské vojská pod velením generála Alexeja A. Brusilova (1853 – 1926) po haličskej bitke v septembri 1914, v ktorej rakúsko-uhorské vojská utrpeli porážku, získali možnosť postúpiť ďalej na juh a prekročiť Karpaty. To sa aj po ťažkých bojoch stalo, keď ruské vojská prešli cez Užocký a Lupkovský priesmyk a 20. novembra 1914 obsadili dediny Ruské a Zvalu, 21. novembra Starinu a Osadné, na ďalší deň Sninu a 23. novembra Humenné.⁵ Aj keď sa tu postup ruských vojsk zastavil, 28. novembra 1914 cez Dukelský priesmyk prenikol 12. zbor 8. armády na územie dnešného severovýchodného Slovenska a 30. novembra ruské jednotky vtrhli do Zborova, ktorý bol takmer celý zničený ustupujúcimi i prichádzajúcimi vojskami. Ťažké boje sa v tom istom čase odohrávali aj v priestore Medzilaboriec. 1. decembra ruské vojská vstúpili do Bardejova. 3. decembra 1914 malo pravé krídlo 8. ruskej armády na severovýchodnom Slovensku obsadených už 125 obcí.⁶ Protiútok rakúsko-uhorskej armády pod velením generála Svetozara Borojeviča (1856 – 1920) v decembri vytlačil ruské vojská za Karpaty, na niekoľko týždňov zastabilizoval frontovú líniu, ale v januári 1915 nová ofenzíva rakúsko-uhorských vojsk stroskotala a ruské vojská sa nanovo začali prebíjať karpatskými priesmykmi do Uhorska. Ruská armáda dostala 20. januára 1915 rozkaz generála Nikolaja Ivanova (1851 – 1919), aby vojská zaujali líniu Dunajec, Nowy Sącz, Prešov, Košice, Slovenské Nové Mesto, Čop, Chust, Marmarošskú Sihot' až po rumunskú hranicu.⁷ Aj keď sa Rusom nepodarilo obsadiť uvedenú líniu, ktorá im mala pripraviť cestu na Budapešť a Viedeň, dostali sa po tvrdých bojoch opäť na územie severovýchodného Slovenska i Uhorskej Rusi, a to až po Marmarošskú Sihot'. Tu ruská rozvedka pátrala po sudcovi, pomadžarčenom Rusínovi, Andorovi Iljaševičovi, ktorý na začiatku roku 1914 odsúdil 94 pravoslávnych Rusínov v zinscenovanom procese, lebo boli obvinení z vlastizrady a zo snahy pripojiť niektoré uhorské župy (Berežskú, Ugočskú a Marmarošskú) k Rusku.⁸

5 KOVÁČ, Dušan. Boje v Karpatoch (1914 – 1915) v širších súvislostiach. In *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie Humenné, 6. decembra 2007*. Zost. Vasil Fedič a Svätopluk Husták. Humenné : REDOS, 2007, s. 10.

6 SLEPCOV, Igor A. Boje ruskej armády v Karpatoch v rokoch 1914 – 1915. In: *Historica Carpatica 13, 1982*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Východoslovenské múzeum, 1982, s. 106.

7 SLEPCOV, Igor A. Boje ruskej armády v Karpatoch v rokoch 1914 – 1915. In: *Historica Carpatica 13, 1982*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Východoslovenské múzeum, 1982, s. 111.

8 POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 269.

Rakúsko-uhorská armáda sa na jar 1915 dostala do ťažkej situácie, morálka jej vojakov upadala, slovanskí vojaci sa vzdávali Rusom do zajatia, a 3. apríla 1915 prešiel na stranu ruskej armády takmer celý 28. pluk, ktorý bol nasadený do bojovej línie južne od Regetovky a Stebníckej Huty, v okolí Zborova.⁹

V zlej situácii však bola aj ruská armáda, ktorá nemala dostatok zbraní a munície, viazlo jej zásobovanie i dopĺňanie decimovaných jednotiek novými posilami. Ruské velenie sa preto začalo výzvami obracať na slovanské obyvateľstvo Rakúsko-Uhorska. Najvyšší veliteľ veľkoknieža Nikolaj Nikolajevič Romanov (1856 – 1929) vydával manifesty vyzývajúce toto obyvateľstvo na odpor voči Rakúsko-Uhorsku, armáde vydával rozkazy o priateľskom vzťahu k slovanskému obyvateľstvu obsadených území. Veliteľ juhozápadného frontu generál Ivanov vojakom prikázal osobitnú opatrnosť pri rekviráciách, úctu k miestnym tradíciám i pomoc hladujúcemu obyvateľstvu múkou a chlebom.¹⁰

Medzitým však rakúsko-uhorská armáda s pomocou nemeckej posilňovala svoje pozície v Karpatoch a pripravovala sa na odvetný úder s cieľom vytlačiť ruskú armádu z oblasti Karpát. 12. mája 1915 nemecké a rakúsko-uhorské vojská zasadili silný úder 10. zboru 3. ruskej armády. Ruské vojská, ktoré boli vystavené veľkému tlaku, začali ustupovať. Nepriateľské armády ich vytlačili nielen z územia monarchie, ale hlboko aj zo západných častí území, ktoré patrili cárskemu Rusku.

Vzťah Rusínov k ruskej armáde

Vzťah rusínskeho obyvateľstva k ruskej armáde mal dve podoby. Rusínske obyvateľstvo sa po počiatočných obavách z ruských vojakov, ktorých rakúsko-uhorská propaganda vykresľovala v najhoršom svetle, čoraz viac zbližovalo s myšlienkou pomoci ruskému vojsku, resp. aspoň ústretovosti. Očakávalo, že sa naplnia sľuby ruského velenia, ktoré sa vo forme rôznych manifestov dostávali k Rusínom, že Rusko po víťazstve nad Rakúsko-Uhorskom zabezpečí Slovanom, teda aj Rusínom, spravodlivosť a právo na slobodný národný rozvoj. Aj medzi uhorskými Rusínmi panovala viera vo vysloboditeľské poslanie cárskeho Ruska. Príjemne ich prekvapil vzťah radosných vojakov, ktorí na základe rozkazov svojho velenia sa voči obyvateľstvu

9 SLEPCOV, Igor A. Boje ruskej armády v Karpatoch v rokoch 1914 – 1915. In: *Historica Carpatica* 13, 1982. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Východoslovenské múzeum, 1982, s. 119.

10 SLEPCOV, Igor A. Boje ruskej armády v Karpatoch v rokoch 1914 – 1915. In: *Historica Carpatica* 13, 1982. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Východoslovenské múzeum, 1982, s. 120-121.

správali korektne. Ivan Žak z Vápeníka napísal v kronike o ruských vojakoch: „...*Keď prišlo ruské vojsko k nám, veľmi nás ľutovalo. Vojaci žili s našimi a bratsky nám pomáhali. Rozdávali chlieb, cukor, čaj a ako len mohli, tak nás podporovali. Bola to pre nás veľká radosť, lebo dosiaľ sme boli zotročení cudzím panstvom, nemali sme žiadne práva, boli sme utlačovaní najviac od maďarských pánov...*“¹¹

Rusíni, pravda, zistili, že Rusi – Moskali, ako ich nazývali, sú inými Rusmi, ako oni, že ich jazyk, ktorý bol im síce blízky, bol predsa len iným, čo v neskoršom období prispelo k ich vyhranenejšiemu formovaniu národného vedomia, keď ruská alternatíva národnej orientácie prestávala byť rovnocennou s rusínskou a ukrajinskou. Na prelome rokov 1914 a 1915, keď boli ruské vojská na území obývanom Rusínmi, sa toto obyvateľstvo zväčša obracalo na ruských vojakov so značnými sympatiami. Mnohí Rusíni z obavy pred pomstou uhorských úradov odišli s ruskou armádou zo svojich domovov.

Ich obavy sa hneď aj potvrdili. Uhorské policajné orgány po vytlačení ruskej armády z územia Uhorského kráľovstva začali tvrdo prenasledovať rusínske obyvateľstvo, viniac ho z vlastizrady. Košický súd odsúdil 800 rusínskych sedliakov z Berežskej župy, zo župy Ung a zo Šarišskej župy na dlhoročné väzenie za spoluprácu s ruským vojskom. 160 sedliakov z marmarošských dedín bolo bez súdu uväznených v Chuste. Vo Veľkom Bočkove, v Rachove a Jasini boli hneď po odchode ruských jednotiek popravení niekoľkí sedliaci.¹² Terorizovanie rusínskeho obyvateľstva pokračovalo zo strany uhorských vojakov i četníctva aj neskôr.

Rovnako tvrdé zásahy voči Rusínom boli aj v rakúskej časti monarchie a postihli najmä Lemkov. Už v septembri 1914 začalo masové zatýkanie. Vodcovská osobnosť pravoslávneho hnutia na Lemkovščine kňaz Maxim Sandovič bol 6. septembra 1914 zastrelený na nádvorí väznice v Gorlici. Zatknutých Rusínov odvážali transportmi do väzenia v Terezíne v Čechách. Prvý takýto transport odišiel 8. augusta 1914. Po odchode ruskej armády prebehla druhá vlna zatýkania. Obvinených a zatknutých Rusínov odvážali do tábora Talerhof pri Grazi, kde ich bolo postupne internovaných 1915 zo 151 lemkovských obcí. Väznení Rusíni tu boli vystavení hladu, zime, tvrdému zaobchádzaniu, ktoré mnohí z nich neprežili.

Druhou podobou vzťahu Rusínov k ruskej armáde bolo odmietanie jej

11 Citované podľa: SLEPCOV, Igor A. Boje ruskej armády v Karpatoch v rokoch 1914 – 1915. In: *Historica Carpatica* 13, 1982. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Východoslovenské múzeum, 1982, s. 121.

12 POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 270.

prítomnosti a jej úsilia o porážku Rakúsko-Uhorska. V tejto skupine bolo predovšetkým rusínske duchovenstvo, ale aj úradníci rusínskej národnosti, slúžiaci na rôznych úradníckych pozíciách a časť rusínskej inteligencie, ktorá nejakým spôsobom participovala na výhodách ponúkaným starým režimom.

Perzekúcie rusínskeho obyvateľstva nadobúdajúce až neznesiteľnú podobu viedli niektorých gréckokatolíckych kňazov k zorganizovaniu ľudového zhromaždenia v Nižnom Vereckom v Svalavskom okrese, z ktorého vyšla petícia obracajúca sa na uhorskú vládu s požiadavkou, aby bolo zrušené pomenovanie „russkij“ – „Rus“ a nahradené bolo menom „Maďar“, alebo „katólík východného obradu“. Bola to zdanlivo absurdná požiadavka, ktorá mala odvrátiť zbytočné podozrievanie rusínskeho obyvateľstva z vlastizrady už len z toho dôvodu, že ich pomenovanie znelo v maďarčine „Orosz“ – „Rus“. Aj keď pomenovanie rusínskeho obyvateľstva ostalo v Uhorsku i naďalej rovnaké, takéto iniciatívy len prispievali k iným krokom uhorskej vlády voči Rusínom, ktoré ich mali postupne zbavovať ich národnej identity.

Jedným z takýchto krokov bola žiadosť ministra školstva a cirkvi Bélu Jankovicha (1865 – 1939), ktorý sa obrátil na predstaviteľov Mukačevskej, Prešovskej a Hajdudorožskej diecézy s požiadavkou na zavedenie gregoriánskeho kalendára, odstránenie cyriliky a výhradné používanie latinky s maďarskou transkripciou. Hlavná gréckokatolícka komisia v Budapešti schválila plán prechodu k latinke a gregoriánskemu kalendáru, kontrolou poverila Karla Klebelsberga, tajomníka ministerstva a prešovského biskupa Štefana Nováka (1879 – 1932). Tento plán však narazil na nečakaný odpor nižšieho kléru, preto Mukačevský biskup Antonij Papp (1867 – 1945) odsunul zmeny až na roky 1916/1917.¹³

Biskup Prešovskej eparchie Štefan Novák inicioval vydávanie nového týždenníka *Nase otecseztvo* (1916 – 1919). Jeho hlavnou úlohou bolo propagovať latinku a oddanosť gréckokatolíckej cirkvi veľkému Uhorsku. Príklad Nováka nasledoval taktiež mukačevský biskup Antonij Papp. Zakázaný bol v tej dobe jediný vychádzajúci rusínsky časopis *Nauka*.

Do konca prvej svetovej vojny budapeštianska vláda prísne trestala každý prejav národného uvedomenia Rusínov a zároveň sa snažila neutralizovať rusínstvo i rusofilstvo. To sa stalo dôvodom, že začala podporovať ukrajinský nacionalizmus haličského typu. V roku 1916 tu bol založený časopis *Ukraina*. Úlohou redakcie bolo propagovať ideu ukrajinského štátu, ktorý sa podľa názorov maďarských politikov mal stať nárazníkom medzi Ruskom a Rusínmi v Uhorsku. Tieto iniciatívy Budapešti boli v súlade s ne-

13 POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 271.

meckou podporou separatistických tendencií Ukrajincov, ktorí sa chceli vymaniť spod vlády Ruska – cárskeho i demokratického (po februárovej revolúcii 1917), rovnako aj bolševického po bolševickej revolúcii v novembri (októbri podľa juliánskeho kalendára) 1917 a vytvoriť svoj vlastný štát.

Štátotvorné koncepcie Rusínov pred prvou svetovou vojnou

Rusíni až do konca prvej svetovej vojny nemali ujasnené svoje štátoprávne požiadavky. Ich málopočetná inteligencia bola vo veľkej miere pomáďarčená (gréckokatolícke duchovenstvo, učitelia, právnici, úradníci), a tak do vojny i počas nej sa ani nezaoberali možnosťami zásadnej premeny Uhorska a postavenia Rusínov v ňom.

Prvé koncepcie, ktoré sa zaoberali zmenou postavenia Rusínov sa síce zrodili v polovici 19. storočia, ale ich realizácia nebola takmer žiadna. Miestom, kde sa takéto úvahy tvorili bol v 19. storočí Prešov ako najväčšie mesto severovýchodného Slovenska, ktoré prirodzene priťahovalo obyvateľstvo širšieho i vzdialenejšieho okolia, a teda priťahovalo aj rusínske obyvateľstvo a stávalo sa i napriek nepatrnému počtu Rusínov akýmsi kultúrnym, cirkevným, ale aj národnopolitickým centrom rusínskeho obyvateľstva predovšetkým Spišskej a Šarišskej stolice a severného Zemplína. Rusínska inteligencia tu našla oporu po vzniku gréckokatolíckeho biskupstva. Vďaka iniciatíve kanonika Alexandra Duchnoviča (1803 – 1865) sa v Prešove formoval a rozvíjal nielen cirkevný život, ale rozvíjali sa aj aktivity Rusínov v literárnej oblasti, a čo bolo veľmi dôležité, aj v oblasti národnop politickej.

V r. 1848/1849 niektorí z tunajších kňazov spolu s Adolfom I. Dobrianskym (1817 – 1907) uvažovali o možnosti pripojiť územie Rusínov Uhorska k Haliči, a tak zjednotiť všetkých Rusínov monarchie.¹⁴ Išlo však len o plán pre prípad porážky revolúcie a veľkej ústretovosti Viedne. Revolúcia síce bola porazená, ale Rusíni, podobne ako aj Slováci, sa ústretovosti Viedne nedočkali. Ich predstavy v tomto období ešte nesmerovali k užšej spolupráci so Slovákmi, ale s haličskými Rusínmi, ku ktorým prirodzene smerovali. V spojení s nimi videli aj vlastné posilnenie pred maďarským útlakom.

Väčšina gréckokatolíckeho duchovenstva však bola orientovaná prouhorsky a promaďarsky, a tak vcelku podporovala revolúciu v r. 1848, ale nie kvôli samotnej revolúcii, ale kvôli tomu, že ju viedli Maďari. Zo štátoprávneho hľadiska revolúcia nesmerovala k vytvoreniu priestoru pre nemaďarské národy, pre ich autonómne ambície, ale k posilneniu Uhorska. V tomto prí-

14 HARAKSIM, Ľudovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : VEDA, 1961, s. 119.

pade potom iné štátoprávne úvahy okrem prouhorských (maďarských) nemali miesto, a tak sa ani gréckokatolícke duchovenstvo, ktoré predstavovalo väčšinu rusínskej inteligencie, nezaoberalo potrebami vlastného národa. Ak na východnom Slovensku bola aspoň malá aktivita Rusínov v prospech svojich národných záujmov, tak na území neskoršej Podkarpatskej Rusi sa o národnom pohybe v rokoch 1848/1849 nedalo veľa hovoriť.¹⁵

Po porážke revolúcie sa Rusíni opäť aktivizovali, ale len tí, ktorí žili na východnom Slovensku, užhorodskí boli zdiskreditovaní podporou revolúcie, a tak sa držali v úzadí. Adolf Dobriansky bol hlavnou hybnou silou a iniciátorom národného pohybu. Pochopil, že bez aktivity môžu Rusíni upadnúť do zabudnutia, resp. že si ich Viedeň nebude všímať a ani s nimi v žiadnom programe rátať. Pravda, Viedeň rátala s takými hnutiami a požiadavkami, ktoré oslabovali Budapešť alebo ju držali v šachu. Z viedenských kruhov vzišiel popud pre oživenie uhorských rusínskych požiadaviek, ale už nie smerom k zjednoteniu s Haličou, len smerom k riešeniu ich požiadaviek v rámci Uhorska. A. Dobriansky v r. 1849 vypracoval memorandum uhorských Rusínov, ktoré malo názov *Pamjatnyk Rusinov Uhorskych*. Memorandum bolo aj publikované v časopise *Zora halicka*. V ňom Rusíni upúšťali od zjednotenia s haličskými bratmi, ale požadovali vymedziť rusínske okresy, bez ohľadu na doterajšie administratívne členenie a na prítomnosť iného národnostného živlu všade tam, kde počet Rusínov presahuje 15-tisíc obyvateľov okresu. Tam, kde žili v menšine, žiadali pomerné zastúpenie Rusínov v orgánoch okresu. Memorandum obsahovalo 11 bodov, ktoré ako celok žiadali posilnenie postavenia rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku.¹⁶ Viedeň urobila určité ústupky, okrem iného aj v zriadení užhorodského *Ruského okruhu*. Jeho prvým referentom a vedúcim kancelárie sa stal Adolf Dobriansky. Táto skutočnosť podnietila návrat mnohých príslušníkov rusínskej inteligencie k svojej národnosti a k používaniu vlastného jazyka. Podľa L. Haraksima to však nebolo prejavom ich národného cítenia, ale prejavom ich konjunkturálnosti, pretože videli šancu získať úradnícke miesta na úkor tých, ktorí rusky (rusínsky) nehovorili. Zriadenie užhorodského Ruského (rusínskeho) okruhu našlo väčšiu odozvu na východnom Slovensku ako na území Podkarpatskej Rusi vari aj preto, že tunajšia rusínska inteligencia chtiac-nechtiac bola ovplyvnená slovenským národným pohy-

15 O činnosti Rusínov/Ukrajincov v revolučných rokoch 1848 – 1849 na území dnešného Zakarpatska, severovýchodného Slovenska pozri bližšie: DANILÁK, Michal. *Halycki, bukovynski, zakarpatski ukrajinci v revoluciji 1848 – 1849 rokiv*. Bratislava : SPN, 1972, s. 157-190.

16 HARAKSIM, Ľudovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : VEDA, 1961, s. 155-157.

bom a ním aj inšpirovaná k podobným pronárodným aktivitám. Pre svoju činnosť však potrebovala zázemie, legalizujúce jej úsilie. Tým mohlo byť len rusínske obyvateľstvo, v mene ktorého inteligencia vystupovala.

Na východnom Slovensku nebola situácia v národnom uvedomení rusínskeho obyvateľstva omnoho lepšia ako na území vtedajších podkarpat-skoruských stolíc. Gréckokatolícki duchovní spájali „ruskosť“ s gréckokatolíckym náboženstvom a všetkých svojich gréckokatolíckych veriacich označovali ako Rusínov s cieľom posilniť nielen svoju konfesiu, to vlastne ani nebolo potrebné, lebo sa k nej veriaci hlásili, ale predovšetkým vlastnú etnicitu. Väčšia početnosť národa dávala relatívne väčšie šance zabezpečiť mu prislúchajúce národné práva, a tiež presadiť sa vo vtedajšom nepriaznivom prostredí národnostnej netolerancie Uhorska. Východoslovenské rusínske gréckokatolícke duchovenstvo označovalo ako rusínske stolice Spiš, Šariš a Zemplín (až po Nové Mesto pod Šiatrom), ale stretávame sa aj s označením Abova, ako rusínskej stolice. A ako rusínske malo gréckokatolícke duchovenstvo snahu uvedené stolice pripojiť k užhorodskému Ruskému okruhu. Túto snahu podporovalo aj prešovské gréckokatolícke biskupstvo, ktoré od apríla 1850 prešlo v úradovaní na miestny „ruský“ (rusínsky) dialekt. V memorande generálovi Júliusovi J. von Haynauovi (1786 – 1853) gréckokatolícki duchovní žiadali, aby administrácii I. Villetza a A. Dobrianskeho (ktorí administrovali užhorodský Ruský okruh) boli podriadení všetci Rusíni Zemplína, Spiša a Šariša a sťažovali sa, že sa „v košickom a levočskom okruhu ... ľud náš maďarským alebo slovenským jazykom spravuje“, čím potom „od reči našej k Slovákom veľa ľudí odpadáva a my Rusíni sa zmenšujeme“.¹⁷ V januári 1851 gréckokatolícke duchovenstvo z Michaloviec sformulovalo *Pamiatnoje pisanije Zemplinskych Rusinov* (Memorandum zemplínskych Rusínov), v ktorom sa dožadovali zavedenia „ruštiny“ do tých okresov Zemplína, kde žijú gréckokatolíci a Rusíni a menovanie „ruských“ úradníkov. „Ruštinu“ chceli zaviesť aj v Michalovciach, Strážskom, Trhovišti, podobne aj v Šamudovciach, Lastomíre, Falkušovciach, ktoré takisto pokladali za rusínske.

V roku 1850 bol však užhorodský Ruský okruh zrušený, lebo Viedeň sa začala obávať stupňovania národných rusínskych požiadaviek, ktoré od počiatku nemala v úmysle realizovať. Po zrušení Ruského okruhu rusínske národné aktivity viac-menej začali upadať a gréckokatolícke duchovenstvo, ktoré bolo hlavným nositeľom takýchto aktivít, sa sústredilo na svoje záujmy konfesionálneho charakteru. No a takáto situácia už vyhovovala aj záuj-

17 Citované podľa: HARAKSIM, Ľudovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : VEDA, 1961, s. 167-168.

mom Budapešti. Na území Podkarpatskej Rusi sa národné aktivity Rusínov rozplynuli a chvíľu pretrvávali už len národné aktivity rusínskeho duchovenstva žijúceho na východnom Slovensku, i to len vďaka takým dejateľom, ako bol prešovský kanonik A. Duchnovič. Užhorodské konzistórium však Duchnovičove aktivity v 50. rokoch nepodporilo. Odôvodňovalo to tým, že ide o činnosť Prešovčanov-Tótoťov, teda Slovákov, resp. poslovenčených Rusínov. Mukačevské biskupstvo nechcelo riskovať nepriazeň cisárskeho dvora, a tak sa v danom momente radšej vzdávalo svojich nespokojencov.

Revolučné roky 1848/1849 a začiatok 50. rokov 19. storočia priniesli národné vzplanutie Rusínov. Nebolo však také intenzívne ako u susedných Slovákov. V polovici 50. rokov sa už samotný Duchnovič sťažoval na „*materialismus a materialismus*“ medzi Rusínmi, a ten o niečo neskôr nezávisle od Duchnoviča potvrdil aj Jonáš Záborský (1812 – 1876), ktorý dôverne poznal situáciu a správanie sa východoslovenských Rusínov.

Druhá polovica 19. stor. nebola pre Rusínov vhodným obdobím intenzívne presadzovať názory na vlastné národné územie. A čo bolo horšie, neexistovala medzi nimi ani jednota v názoroch, ako riešiť svoje štátoprávne požiadavky. Prouhorská a promaďarská časť, ktorá bola početnejšia a zahŕňala skoro všetku rusínsku inteligenciu Uhorskej Rusi, chcela riešiť postavenie uhorských Rusínov len na uhorskom sneme a len v takom rozpätí, s ktorým by Budapešť súhlasila.

Protimaďarsky orientovaná menšia skupinka, reprezentovaná Adolfom Dobrianskym, Alexandrom Duchnovičom a Alexandrom Pavlovičom (1819 – 1900), bola na začiatku 60. rokov radikálnejšia. Využívajúc novú situáciu, pokúsila sa nanovo definovať národné požiadavky.

V r. 1861 požadoval Adolf Dobriansky podľa srbského vzoru vytvorenie karpatsko-rusínskeho vojvodstva zo stolíc, v ktorých prevládalo rusínske obyvateľstvo, ďalej žiadal vytvorenie rusínskeho krajinského snemu, uznanie práva na voľbu biskupov, vytvorenie rusínskej metropoly v Užhorode, biskupstva aj pre Marmaroš so sídlom v Chuste, v úradoch zastúpenie väčšieho počtu Rusínov, zodpovedajúceho celkovému počtu Rusínov a uznanie Rusínov ako osobitného politického národa.¹⁸

Uhorskí Rusíni však pochodili v roku 1861 so svojimi požiadavkami rovnako ako Slováci. V Uhorsku nevzniklo ani slovenské Okolie, ani karpatsko-rusínske vojvodstvo. Ich snahy do istej miery vyzneli naprázdno.

V r. 1862 vypracovalo užhorodské konzistórium memorandum, tzv. *Adressu*, určenú panovníkovi, v ktorej bola formulovaná prosba, aby boli do jeho

18 DOBRJANSKY, Adolf R. von. *Rede des ungarischen Landtagsabgeordneten Adolf Ritter von Dobrjansky in der Adreß-Angelegenheit*. Wien 1861, s. 108-112.

návrhov pre uhorský snem zahrnuté aj požiadavky Rusínov. Tie však boli minimálne. Preto sa nespokojný Adolf Dobriansky rozhodol, sledujúc túto aktivitu gréckokatolíckeho rusínskeho duchovenstva, sformulovať a predložiť nové požiadavky. Aby to mohol urobiť v mene všetkých Rusínov, rozoslal obežník cirkevným obvodom s požiadavkou, aby ho splnomocnili predložiť panovníkovi nové memorandum. V tejto aktivite však neuspel. Navyše si privodil vyšetrovanie a konflikty s úradnou mocou, ktorá už pozorne sledovala všetky činnosti narúšajúce plány Viedne stabilizovať monarchiu podľa vlastných predstáv. Dobrianskeho pokusom z r. 1862 riešiť rusínske záležitosti v Uhorsku sa vlastne skončili významnejšie aktivity Rusínov zmeniť svoje postavenie v Uhorsku s pomocou Viedne, na ktorú sa pomerne dlho spoliehali. Obnovili sa až v 20. storočí v závere 1. svetovej vojny, pravda, už nepočítajúc s Viedňou, ba vo viacerých koncepciách nepočítajúc ani s Budapešťou.

Rusínom sa teda v druhej polovici 19. storočia nepodarilo získať to, na čo mali oprávnený nárok – teda národnú slobodu, samosprávu a riadenie svojich vecí vlastnými silami. Apatia, ktorá zavládla medzi ich inteligenciou, pretrvala až do konca 19. a začiatku 20. storočia.¹⁹ Rovnako tak aj medzi pospolitým ľudom, ktorý ale ani predtým nebol do národných vecí príliš vtáňovaný a ani sa o ne, s ojedinelými výnimkami, veľmi nezaujímal.²⁰ Nezaujímal sa ani o to, kým – akým národom – vlastne je. Postačovala mu konfesijná identifikácia. Výnimku tvorili len americkí navrátilci, ktorí pobudli v USA, tam sa doslova národne prebudili, ekonomicky posilnili a aj občiansky uvedomili. Na prelome 19. a 20. storočia však len málokto z nich vydržal dlhšie odolávať nenávisťným tlakom a prenasledovaniu miestnych uhorských úradov a ešte ťažšie svojim gréckokatolíckym duchovným.²¹

19 O postavení východoslovenského rusínskeho obyvateľstva pozri: DANILÁK, Michal. Ukrajinci východného Slovenska na začiatku 20. storočia. In: *História III. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae*. Prešov : Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 1994, s. 97-110.

20 Americký etnograf a historik G. A. Dorsey opísal svoje postrehy z cesty po slovaniských územiach Rakúsko-Uhorska. V súvislosti s Podkarpatskou Rusou napísal, že všade videl biedu, drinu, chudobu, ale čo ho najviac prekvapovalo, to bolo zmierenie ľudí s osudom a biedou. Pozri: DORSEY, Georg A. *Pravda o Slovákoch a Slavianoch*. Preložil Samo ŠTRÓBL. Chicago 1911, s. 91-105.

21 Svedectvo o tom podáva napr. list becherovského gréckokatolíckeho kňaza Artima, ktorý uverejnil v *Slovenskom denníku* v USA Peter V. Rovnianek. Dr. Artim reagoval na Rovniankov článok, v ktorom odsudzoval práve spomenutého Artima za to, že uhorským žandárom nahlásil troch svojich veriacich, vrátiť sa z USA ako nebezpečných panslávov. V ňom Rovnianek napísal ironicky: „...Celá Maďarska bola v poplachu a videla na Beskyde armádu kozákov, ktorí idú vešať na vrbu každého Maďara...“ a dodal, že „gréc-

Prvé úvahy o štátoprávných zmenách a postavení Rusínov

Prvé úvahy o štátoprávných zmenách a postavení uhorských Rusínov sa od polovice 19. storočia objavili až v roku 1918, a to v čase, keď bolo jasné, že monarchia nebude po skončení vojny takou, akou bola na jej začiatku. Pravda, Rusíni, ktorí žili doma, nevedeli o zmenách, ktoré sa vo vzťahu k Rakúsko-Uhorsku chystajú, resp. netušili, že sa ich budú tiež týkať. Rusíni, ktorí žili v emigrácii, najmä v USA a ktorí mali v tomto smere podstatne viac informácií, nevedeli, ktoré z možností, čo sa črtali, sa stanú realitou. Pre všetkých prichádzali do úvahy viaceré varianty štátoprávneho postavenia rusínskeho obyvateľstva po skončení vojny. Niektoré boli reálne, iné sa pohybovali skôr v teoretickej rovine. Boli to tieto alternatívy:

1. *Podkarpatská Rus ako autonómna súčasť Uhorska, resp. Maďarskej republiky;*
2. *Podkarpatská Rus ako súčasť ruskej ríše;*
3. *Podkarpatská Rus ako súčasť zjednotenej Ukrajiny;*
4. *Podkarpatská Rus ako samostatný štát;*
5. *Podkarpatská Rus ako súčasť československého štátu.*

Uhorská (Podkarpatská) Rus ako autonómna súčasť Uhorska, resp. Maďarskej republiky

Ak sa dívame na uvažovanie domácej rusínskej scény, tak alternatíva autonómneho postavenia Uhorskej Rusi v zreformovanom Uhorskom kráľovstve, resp. v demokratickom Maďarsku bola pre rusínsku inteligenciu a rodiacu sa politickú garnitúru najreálnejšou alternatívou. Nevyžadovala žiadnu revolúciu, žiadne ozbrojené vystúpenie, ktoré by eliminovalo uhorskú – maďarskú správu a brachiálnu moc reprezentovanú tak políciou ako aj armádou. Okrem toho sa mohla opierať o vyhlásenie nových reprezentantov politickej moci v Budapešti na čele s liberálnym maďarským politikom Michalom Károlyim (1875 – 1955), ktorý v novembri 1918 vydal výzvu ku

kokatolícke rusniacke popovstvo je zradné a očividne nepriateľské svojemu národu...“ Dr. Artim v liste Rovniankovi vystatovačne napísal: „Kebi Vi blizse buli, to ja bi Vam protivu tej nemoci na skoro spomoh; jak ja spomoh Tutkovi, Baniczkemu i Zbihlejovi; jak oni tu ozdraveli, kebi Vi jich čuli jak oni horlive maďjari?! Jak oni tu se v hrudi biju, že su čiste maďjari, jak oni tu sinfuju na panslavističnich bzdurakoch, horšej jako Vi na mna... Vam alej lem tak radim: dajte sebe z Vašej utrapenej hlavi krev spuścic na odno kilo, berte ledovo kupeli za dlusij čas, i tak budete prekonane, že maďjarska zem je maďjarov, bola i bude. Každij kto maďjarskeho chleba kusa, ma maďjarskej krajiny vernij bit, a ot panslavističného fanatismusa slobodnij. Kto že ale nemože sa vizdravit ot tej zarazi, čo sa vola panslavizmus, ten nech ide do Kamčatki, tam može bit statečnym moskalem samojedcem a tak dalej... V maďjarskom kraju každij dobrij hazafi ma bit. Dr. Artim, magyar hazafi“ Pozri: ROVNIANEK, Peter V. Oslova ozvena. In: *Slovenský denník*, 14. 10. 1901, roč. I, č. 172.

všetkým národnostiam Uhorska v ich jazyku, aby zachovali Uhorsko, netr-hali ho a ponúkol im možnosť spravovať si svoje veci v ich národnom jazyku. Výzva začínala slovami: *„Ku každému nie maďarsky hovoriacemu ľudu slobodnej republiky! Slováci, Nemci, Rumuni, Rusíni, Sasi, Srbi!... Každý ľud na svojom území, vo svojej stolici, okrese, dedine sám nech rozhodne o tom, v akej reči sa chce učiť, so svojim richtárom, notárom sa rozprávať...”*

Nová maďarská vláda zároveň ponúkala pre nemaďarské národnosti pomerne veľkorysé možnosti, Rusínom autonómiu v gubernii, ktorú nazvala Ruská Krajna. Pri každej národnosti dokonca volila terminológiu, ktorá mala byť blízka tradícii danej národnosti i jeho jazyku. Preto Rusínom ponúkala autonómnú guberniu – samosprávnú jednotku nazvanú podľa ruských administratívno-správnych jednotiek, hoci uhorskí Rusíni vo svojej histórii nikdy žiadnu guberniu a gubernátora (guvernéra) nemali. Podobne to bolo aj s názvom Ruská Krajna, čo malo symbolizovať staré administratívne jednotky stredovekého Uhorska – krajny – okrajové územia, ktoré uhorskí panovníci zriaďovali na svojich severných hraniciach ako nárazníkové pásma s úlohou chrániť krajinu pred vonkajšou hrozbou, a takouto krajinou – nárazníkovým územím bolo vtedy aj územie Uhorskej Rusi.

S narastajúcou hrozbou rozpadu Uhorska maďarská vláda 21. decembra 1918 prijala zákon č. X, ktorým zriaďovala rusínsku autonómiu Ruskú Krajinu. Začiatkom roku 1919 sa maďarská vláda ešte pokúsila udržať územie Podkarpatskej Rusi vydaním nariadenia č. 928 z 5. februára 1919, ktoré vychádzalo zo zákona č. X, a pre Ruskú Krajinu ustanovila vládu. Na jej čelo menovala dr. Oresta Szabóa, zároveň ho menovala aj za ministra pre Ruskú Krajinu pri maďarskej vláde. Vyhlásila aj voľby do rusínskeho snemu a 4. marca 1919 sa voľby konali na území, ktoré nebolo obsadené československým vojskom. Účasť voličov však bola veľmi malá. Väčšina rusínskeho obyvateľstva alebo o nich nevedela, alebo ich už neakceptovala. 5. marca 1919 bolo do Mukačeva zvolané zasadnutie zvoleného snemu, ktorý mal 36 členov. Maďarská vláda predpokladala jeho lojálnosť s Maďarskom. Zasadnutie snemu viedol guvernér Ruskej Krajiny Augustín Štefan. Zúčastnil sa ho aj minister dr. Orest Szabó, ktorý tu predniesol program vlády a očakával jeho prijatie.

Pre Rusínov to znamenalo skutočné kroky maďarskej vlády k akceptovaniu ich potrieb a navyše aj s garanciou stability tých pozícií, ktoré vedúce rusínske osobnosti v rôznych sférach spoločensko-politického života zastávali. Po predchádzajúcich desaťročiach ústrkov predstavovali ponuky Budapešti obrovský pokrok vo vzťahu k Rusínom.

5. novembra 1918 sa zišla schôdza rusínskej inteligencie v Užhorode, kde za súhlasu biskupa Antona Pappa zvolili zvláštny výbor. Na jeho čele stál Augustín Vološin (1874 – 1945). Výbor zvolal na 9. novembra 1918 ľudové zhromaždenie, na ktorom bola vytvorená *Uhroruská národná rada*. Kanonik Simeon Sabov (1863 – 1929) bol zvolený za jej predsedu a A. Vološin za jednatela. Na zhromaždení účastníci prijali memorandum, v ktorom sa vyslovili za celistvosť maďarského štátu a zároveň žiadali pre Rusínov také práva, aké budú mať aj iné národy tohto štátu. Okrem toho žiadali autonómnú správu gréckokatolíckej cirkvi, vybudovanie katedry ruského jazyka na budapeštianskej univerzite a hospodárske reformy.²² Urýchlene začali rokovať o svojich požiadavkách s maďarskou vládou. V Budapešti o nich hovoril Simeon Sabov s Michalom Károlyim, Martinom Lovaszim a Oskarom Jászim (1875 – 1957), ktorí mu prisľúbili splnenie všetkých predložených požiadaviek.

Maďarská vláda, ktorá chcela udržať iniciatívu Rusínov pod kontrolou, podnietila vytvorenie *Ruskej národnej rady* v Budapešti²³ a poverila dr. Oresta Szabóa úlohou, aby pripravil autonómiu Ruskej Krajiny. Na 10. decembra 1918 zvolal Orest Szabó do Budapešti národné zhromaždenie uhorských Rusínov, na ktoré mala prísť len lojálna, prouhorská rusínska inteligencia. Na zhromaždení bola nastolená požiadavka integrity Maďarska a pre Rusínov zriadenie zvláštnej rusínskej gubernie so sídlom v Mukačeve a zriadenie rusínskeho ministerstva.

Národné zhromaždenie v Budapešti však nebolo jednotné, pretože sa ho zúčastnili aj tí, ktorí nesúhlasili s ďalším zotrvaním Uhorskej Rusi v maďarskom štáte. S kritikou požiadaviek na zachovanie integrity Uhorska vystúpili delegáti z Chustu dr. Július Braščajko, Július Čučka, Peter Dolinaj, Štefan Kločurak a iní, ktorí sa v protinávruhu vyslovili za pripojenie Podkarpatskej Rusi k Ukrajine a medzi delegátmi získavali podporu. Napriek tomu výbor zhromaždenia navrhol uznesenie, v ktorom sa hovorí, že „*uhroruský národ zostane verný svojim tisícročným tradíciám a otčine, a žiada osobitosť svojho národného života od maďarského národa prostredníctvom zabezpečenia autonómnych práv*“.²⁴ Takúto požiadavku však zhromaždenie neprijalo a žiadalo, aby sa národné zhromaždenie uskutočnilo na vlastnej pôde a nie na cudzej – v Budapešti. Predsedníctvo zhromaždenia malo zvolať

22 ŠVORC, Peter. *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Prešov : UNIVER-SUM, 1996, s. 17.

23 ŠANDOR, Vikentij. *Zakarpatt'a. Istoryčno pravnyj narys vid IX. st. do 1920*. New York : 1992, s. 188.

24 TVORIDLO, M. *Z krasnych dnov na Podkarpatt'u*. In: *Narodnyj kalendar tovarystva Prosvyta na zvyčajnyj rok 1923*. Užhorod : 1922, s. 43.

nové zhromaždenie 21. januára 1919 v takom meste, o ktorom rozhodne väčšina.

Situácia v strednej Európe sa rýchlo menila, 28. októbra 1918 bol v Prahe vyhlásený československý štát. Jeho vláda vojensky i diplomatickou cestou postupne obsadzovala územie Slovenska a na jar 1919 už aj s vedomím, že súčasťou ČSR sa stane územie bývalého Uhorska, na ktorom žije rusínske obyvateľstvo – teda nielen severovýchodné Slovensko, ale aj Uhorská Rus, ktorá v novom štáte dostala meno Podkarpatská Rus. To bolo príčinou, že aj prouhorsky orientované rusínske kruhy sa pomaly začali orientovať na iné možnosti, upúšťajúc od maďarskej/uhorskej alternatívy. Ich rozhodnutie urýchlilo vyhlásenie Maďarskej republiky rád v marci 1919, ktorej sa ako komunistickej obávalo najmä gréckokatolícke duchovenstvo.

Americká rusínska emigrácia, rovnako ako slovenská, bola pod neustálym dozorom rakúsko-uhorských diplomatov. To od ministerstva zahraničných vecí Rakúsko-Uhorska žiadala Budapešť už od konca 19. storočia, aby pracovníci veľvyslanectva a konzulátov v USA pravidelne podávali hlásenia o činnosti uhorských slovanských emigrantov. Do prostredia rusínskych gréckokatolíkov potom Budapešť vysiela gréckokatolíckych kňazov, ktorí mali veriaciach viesť k láske k uhorskej vlasti. Práve z takéhoto prostredia rusínskych gréckokatolíckych kňazov pochádzalo najviac stúpencov integrity Uhorska a jedinu zmenu, ktorú boli ochotní akceptovať, bola rusínska autonómia v rámci veľkého Uhorska. Preto odmietali akékoľvek iné štátotvorné alternatívy, ktoré sa rodili na pôde rusínskych krajanských organizácií, resp. v redakciách krajanských novín.

Vedenie *Greko-katolíčeskago objedinenija* v USA sa zasadzovalo za Uhorsko a časť vyššie postavených gréckokatolíckych kňazov v marci 1918 na schôdzke v americkom mestečku McKeesport²⁵ vypracovala rezolúciu, s ktorou sa obrátili na uhorských gréckokatolíkov v USA, aby zachovali vernosť Uhorskému kráľovstvu. V nasledujúcich mesiacoch sa vo vedení *Greko-katolíčeskago objedinenija* začal pohľad na budúcnosť Rusínov v Uhorsku značne diferencovať. Na XV. zjazde *Greko-katolíčeskago objedinenija* 9. – 22. júna 1918 v Clevelande (Ohio) a Breddoku (Pensylvánia) sa prouhorsky orientovaní kňazi pričínili o odvolanie Nikolaja Pačutu z funkcie predsedu spolku a pod ich vplyvom zjazd rozhodol, že sa Rusíni, pochádzajúci

25 Mesto McKeesport (Pensylvánia) patrilo v závere 19. storočia k najrýchlejšie sa rozvíjajúcim mestám na východnom pobreží USA. Jeho obyvateľstvo tvorili najmä prisťahovalci z Európy, a to hlavne z Rakúsko-Uhorska, ktorí pracovali v baniach a tamojších oceliarňach. Tie od roku 1872 boli súčasťou veľkého oceliarskeho koncernu US Steel. Viac: https://en.wikipedia.org/wiki/McKeesport,_Pennsylvania

z Uhorska, budú označovať ako „Uhro-Rusíni“, aby sa odlíšili od haličských.

23. júla 1918 sa v Homsteade (Pensylvania) zišli predstavitelia *Sojedenenija greko-katoličeskych russkich bratstv* a *Sobranija greko-katoličeskych cerkovnych bratstv* a vytvorili *Americkú národnú radu Uhro-Rusínov* (*Amerikanskaja narodnaja rada Uhro-Rusínov*). Táto sa vyhlásila za jedinú reprezentantku Rusínov pochádzajúcich z Uhorska a v tzv. Homsteadskej rezolúcii sa vyjadrili za autonómiu Uhorskej Rusi v Uhorsku. O Československu neuvažovali, poukazujúc na možné konflikty so Slovákmi pre Zemplínsku, Šarišskú, Abovskú, Spišskú a Užskú župu.²⁶

Podkarpatská Rus ako súčasť ruskej ríše

Táto alternatíva sa zrodila v rusofilských kruhoch Rusínov žijúcich na severovýchodnom Slovensku a hlavne v Prešove. Jej korene spočívali v tradičnom rusofilstve rusínskej inteligencie a opierali sa o možnosť víťazstva Ruska vo vojne, obsadení a pripojení Haliče k Ruskej ríši, čím by sa Rusko teritoriálne priblížilo až k hraniciam Uhorska a prekročením Karpát, čo sa aj dvakrát vo vojne stalo, by sa do ríše začlenilo aj územie obývané uhorskými Rusínmi. Pravda, v roku 1918, keď už bolševické Rusko podpísalo v Breste-Litovskom separátny mier s Nemeckom a Rakúsko-Uhorskom a vypadlo z vojnových stretov, takáto možnosť stratila svoje opodstatnenie. Za myšlienkou pripojenia území obývaných Rusínmi stál najmä právnik Anton Beskid (1855 – 1933), ten však nestál o bolševické Rusko, preto sa myšlienka začleniť územie obývané Rusínmi do Ruskej ríše ešte krátko opierala o predstavu víťazstva bielogvardejských vojsk v občianskej vojne, ktorá sa v Rusku rozohorela, a o exteritorialitu Uhorskej Rusi vo vzťahu k Ruskej ríši. V teoretickej rovine by malo byť ich územie domíniom Ruska, tak, ako to bolo napr. s Austráliou či Kanadou vo vzťahu k Veľkej Británii.

Myšlienku začlenenia Uhorskej Rusi do Ruskej ríše veľmi krátko inštitucionálne reprezentovala Ruská národná rada, ktorá vznikla 21. decembra 1918 spojením prešovskej RNR so staroľubovnianskou Ruskou národnou radou, známou aj ako rada Lemkov. Spojenie území obývaných Rusínmi s Ruskou ríšou však malo svojich zástancov aj medzi americkými Rusínmi.

13. júla 1917 sa v New Yorku konal Rusínsky kongres (Russkij kongres), ktorý organizovali rusofilsky orientovaní emigranti z Haliče, Bukoviny a Uhorskej Rusi. Haličských Rusínov reprezentoval Peter Hatalak a uhorských Nikolaj Pačuta, predseda Americko-ruskej [rusínskej] národnej obrany (Amerikansko-russkaja narodnaja oborona) a predseda Gréckoka-

26 POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 273-275.

tolíckej jednoty (Greko-katolíckeskoje objedinenije).²⁷ Kongres chcel *Prikarpatskú Rus* zloženú z Haliče, Uhorskej Rusi a Bukoviny zjednotiť s demokratickým Ruskom, čo sa ešte zdalo reálnou predstavou. V tom čase bolo už cárske samoderžavie minulosťou a moc bola v rukách Dočasnej vlády, na čele ktorej v čase konania rusínskeho kongresu stál ako jej druhý premiér po princovi Georgieovi Jevgenijovičovi Ľvovi (1861 – 1925) Alexander Fiodorovič Kerenskij (1881 – 1970). Takáto požiadavka amerických Rusínov, vyslovená v memorande kongresu a zaslaná predstaviteľom dohodových štátov, vyvolala najskôr nesúhlas britských diplomatov v USA, ale následne aj rusínskej gréckokatolíckej cirkvi v USA. Tá požadovala autonómiu v rámci Uhorska. Bolševický prevrat v novembri 1917 však takúto alternatívu v rusínskych štátotvorných úvahách natrvalo pochoval.

Podkarpatská Rus ako súčasť zjednotenej Ukrajiny

Myšlienka, aby sa uhorskí Rusíni stali súčasťou Ukrajiny sa opierala o vznik ukrajinského štátu a ideovo o prijatie ukrajinskej kultúrnej i etnickej orientácie časti rusínskej inteligencie. Viazala sa k roku 1918, keď v januári 1918 bola vyhlásená Ukrajinská ľudová republika.

Jej vyhlásenie privítali Ukrajinci žijúci v Haliči. V septembri 1918 vznikol v Ľvove vojenský výbor a na začiatku októbra bolo zostavené politické vedenie z rôznych politických strán, ktoré sa mali pripraviť pre prípad prevzatia moci vo východnej Haliči.

18. októbra 1918 sa zišli ukrajinskí politici a osobnosti verejného života vo Ľvove, kde zvolili *Ukrajinskú národnú radu* ako politickú reprezentantku Ukrajincov Rakúsko-Uhorska a v ten istý deň vydali vyhlásenie, v ktorom sa uvádzalo, že Halič, Lemkovština, severozápadná Bukovina a ukrajinské územia severovýchodného Uhorska budú patriť do spoločného ukrajinského štátu.

Zároveň riešili otázku spojenia tohto štátu s *Ukrajinskou ľudovou republikou* – hajtmanátom, ktorá existovala už takmer rok. Po dlhotrvajúcich diskusiách sa zhodli na tom, že nebudú požadovať spojenie oboch ukrajinských štátov, pretože sa obávali toho, že po skončení vojny sa môžu uplatniť Wilsonove požiadavky na mier, v ktorých americký prezident v bode VI uznával právo Ruska určiť si svoj vlastný politický vývoj a nehovoril o možnostiach jeho rozdelenia. Naopak, v bode X žiadal čo najľahostejšiu autonómny vývin všetkých národov Rakúsko-Uhorska. Obávali sa, že po spojení s východnou Ukrajinou a nerozdelení Ruska môže aj Halič ostať súčasťou

27 POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 272.

ruskej ríše.²⁸ Okrem toho haličských Ukrajincov nabádala k vyhláseniu samostatného štátu poľská aktivita. Poliáci vytvorili 28. októbra 1918 likvidačnú komisiu, ktorá preberala v Haliči moc. Medzi haličskými Ukrajincami a Poliakmi začali prepukáť ozbrojené konflikty. Ukrajinské vojenské oddiely 1. novembra obsadili Ľvov a 9. novembra tu bola vyhlásená *Západoukrajinská ľudová republika*.²⁹ Predsedom vlády sa stal Kost Levyckyj.

Aj keď vedenie Západoukrajinskej ľudovej republiky pôvodne neuvažovalo so spojením sa so Skoropadského hajtmanstvom (Ukrajinskou ľudovou republikou), okolnosti ju čoskoro donútili zmeniť názor. Poľské vojská 22. novembra obsadili Ľvov a ukrajinská vláda sa musela presťahovať najskôr do Ternopilu a zakrátko do mesta Stanislav. V zúfalej situácii nadviazala rokovania s Direktóriom Ukrajinskej ľudovej republiky a 1. 12. 1918 delegácia štátneho sekretariátu Západoukrajinskej ľudovej republiky podpísala s Direktóriom dohodu o spojení oboch republík do jednej *Ukrajinskej ľudovej republiky*. Jej direktórium však počas roku 1919 stratilo kontrolu nad Ukrajinou, kde zavládla všeobecná anarchia. Direktórium v podstate nedokázalo pomôcť haličským Ukrajincom a Rusínom proti poľským požiadavkám. Od konca roku 1918 bola Západoukrajinská ľudová republika v neustálej vojne s Poľskom o východnú Halič, ktorú Poliáci chápali ako staré poľské územie a odmietali uznať Rusínov ako samostatný národ. Direktórium, vedené Symonom Petljurom, na jar 1919 ovládalo už len malé územie na juhozápade Ukrajiny a keď sa spojilo s Poliakmi, stratilo podporu haličských Ukrajincov.³⁰

V čase, keď sa ešte javili možnosti samostatnej existencie *Ukrajinskej ľudovej republiky*, uhorskí Rusíni celkom logicky začali zvažovať alternatívu pripojiť sa k nej. 8. novembra 1918 na zhromaždení Rusínov zo Spiša a Šariša na Starolubovnianskom hrade bola z iniciatívy Emiliana Nevického založená ako vôbec prvá Ruská národná rada (Rada Lemkov) a tá sa priklonila k ukrajinskej štátotvornej orientácii. V ten deň vydala vyhlásenie, v ktorom sa hlásila k právu národov na sebaurčenie v ich etnografických hraniciach a zároveň odmietla snahy, ktoré by mali Rusínov rozdeliť do rôznych štátnych útvarov. Jakubiansky kňaz Michal Michalič vyzval prítomných na národnú zbierku venovanú zápasu za oslobodenie národa a sám dal prvých

28 ŠVORC, Peter. Štátotvorné predstavy a snahy stredoeurópskych národov a realita po skončení prvej svetovej vojny (1918 – 1919). In: Peter Švorc – Ľubica Harbulová (eds.). *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848 – 1918*. Prešov – Bratislava – Wien : UNIVERSUM, 1999, s. 172.

29 POLONSKA-VASYLENKO, Natalija. *Geschichte der Ukraine. Von den Anfänge bis 1923*. München : 1988, s. 772.

30 KAPPELER, Andreas. *Kleine Geschichte der Ukraine*. München : 1994, s. 180.

tisíc korún: „*Nech milióny vyrastú z tejto skromnej hrivny danej na to, aby náš rusínsky národ mohol prispieť pre získanie slobody. Vyzývam ťa, rusínsky národ: Od Ľubovne až po Sihot' do svätého boja za slobodu!*“³¹ Emilian Nevickyj, Michal Michalič, Jozef Rybovič, Peter Šima, Ivan Murcko, Ivan Čanda, dr. Emilian Toronský, dr. Nikolaj Zavadsky a niektorí ďalší predstavitelia rusínskej inteligencie v nasledujúcich dňoch zakladali v rusínskych dedinách na Spiši, v Šariši a severovýchodnom Zemplíne miestne národné rady. Iniciatívu za pripojenie rusínskych území k Ukrajine vyvíjal predovšetkým E. Nevickyj. V ňom formulovaných prehláseniach jasne žiadal zjednotenie uhorských Rusínov s veľkou Ukrajinou. Písal: „*Karpatská Rus podáva ruku bratom z Haliča a Bukoviny a zjednocuje sa s matkou ruských miest, so slávnym Kyjevom. Nech sa ukrajinská zem stane ododneška i našou...*“³²

Keď sa v decembri 1918 spojila Rada Lemkov s prešovskou RNR, bol Emilian Nevický odsunutý na vedľajšiu koľaj spolu s iniciatívou pripojiť územia obývané Rusínmi k Ukrajinskej ľudovej republike.

O ukrajinskej orientácii nezávisle od staroľubovnianskej RNR uvažovali aj predstavitelia rusínskej inteligencie z východných častí Uhorskej Rusi. 8. novembra 1918 sa uskutočnilo veľké ľudové zhromaždenie v Jasini, ktoré podporilo požiadavku sformulovanú Štefanom Kločurakom, aby sa Podkarpatská Rus pripojila k Ukrajine.³³

Keď 17. novembra 1918 vznikla v Chuste Ruská (ukrajinská) národná rada na čele s Júliusom Braščajkom, vyslovila sa za Ukrajinskú ľudovú republiku. Túto požiadavku predniesol jej predseda Július Braščajko aj na národnom zhromaždení Rusínov 10. decembra 1918 v Budapešti a opäťovne bola nastolená 21. januára 1919 na veľkom ľudovom zhromaždení v Chuste. Tu si 420 delegátov zvolilo zástupcov, ktorí mali rokovať v Kyjeve s reprezentantmi Ukrajinskej republiky o pripojení Podkarpatskej Rusi.³⁴

Postavenie Ukrajinskej ľudovej republiky sa neustále komplikovalo, nové Poľsko odmietalo Ukrajinu najmä na územiach, ktoré pokladalo za historicky poľské územia, bolševické vojská obsadili jej východnú časť a bojovali s poľskými a v roku 1919 sa už na mierovej konferencii v Paríži intenzívne rokovalo o pripojení Uhorskej Rusi k Československu. V takej situácii boli plány na začlenenie Rusínmi obývaných území do ukrajinského štátu nereálne.

31 TVORIDLO, M. Z krasšich dnov na Podkarpatt'u. In: *Narodnyj kalendar tovaristva Prosvyta na zvyčajnyj rok 1923*. Užhorod : 1922, s. 42.

32 TVORIDLO, M. Z krasšich dnov na Podkarpatt'u. In: *Narodnyj kalendar tovaristva Prosvyta na zvyčajnyj rok 1923*. Užhorod : 1922, s. 20.

33 CHYMYNEC, Julian. *Moji sposterežennja iz Zakarpatt'a*. New York : 1983, s. 21.

34 ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha : Lidové noviny, 2007, s. 43.

Podkarpatská Rus ako samostatný štát

Alternatíva samostatného rusínskeho štátu bola živá v prostredí amerických Rusínov, ktorí si vedeli predstaviť aj takúto alternatívu, lebo vďaka svojim americkým skúsenostiam a dôvere, ktorú tu získali vo vlastné sily, verili, že dokážu sami spravovať vlastný štát.

Boli to rusínski emigranti, ktorí do USA prichádzali od 80. rokov 19. storočia do roku 1914, keď vypukla vojna a vysťahovalecký prúd sa zastavil. V USA žilo podľa neoficiálnych údajov 130 000 – 155 000 Rusínov zo severovýchodného Slovenska a Uhorskej Rusi,³⁵ P. R. Magocsi uvádza dokonca až 225 000 Rusínov, no bez bližšej identifikácie území, z ktorých títo prisťahovalci prišli do USA.³⁶ Bez ohľadu na to, išlo o nezanedbateľnú masu ľudí s už existujúcim a rozvíjajúcim sa národným povedomím a tiež istou ekonomickou váhou. Usadení boli v priemyselných centrách USA,³⁷ kde zakladali krajanské spolky predovšetkým na gréckokatolíckej konfesionalnej báze, vydávali krajanské noviny a časopisy a do vypuknutia vojny, vracajúc sa domov, prebúdžali národné povedomie aj u svojich krajanov doma.³⁸

V takomto prostredí sa zrodila aj úvaha o vytvorení samostatného rusínskeho štátu. Tá sa však nastolila až v jeseni 1918 popri iných alternatívach, o ktorých americkí Rusíni diskutovali od začiatku roku 1918.

Nachádzame ju explicitne formulovanú v memorande Americkej národnej rady Uhro-Rusínov s názvom *Memorandum from the American National Council of Uhro-Rusins, to his Excellency Woodrow Wilson, president of the United States of America*.³⁹

V memorande bolo najskôr opísané územie, na ktorom žijú Rusíni, potom bola charakteristika Rusínov ako národa, americkej rusínskej emigrácie s popisom jej činnosti a nakoniec bol predstavený návrh na riešenie štátoprávneho postavenia Rusínov. Ten mal tri varianty a z nich prvé dve pre Rusínov žiadali samostatný štátny útvar:

„1. Aby uhorskí Rusíni dostali úplnú nezávislosť. Ak to nebude možné, aby sa – 2. mohli zjednotiť s Rusínmi z Haliče a Bukoviny a vytvorili spoločný

35 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939)*. Prešov : UNIVERSUM, 2003, s. 92.

36 MAGOCSI, Paul Robert. *Of the Making of Nationalities There is No End. Volume One: Carpatho-Rusyns in Europe and North America*. New York : Columbia University Press, 1999, s. 379.

37 MAGOČIJ, Pavlo Robert. *Narod nizvidky. Ilustrovana istorija karpatorusyniv*. Užhorod : Vydavnistvo V. Padáka, 2006, s. 61-63.

38 MAGOCSI, Paul Robert. *Rusíni na Slovensku*. Prešov : Rusínska obroda, 1994, s. 149.

39 Vojenský historický archív (VHA) Praha, fond P. R., k. N. 1, 1918 – 1920, R. 245: *Memorandum from the American Nacional Council of Uhro-Rusins, to his Excellency WOODROW WILSON, president of the United States of America*.

štát. A ak ani to nebude možné – 3. aby získali čo najväčšiu autonómiu, ak by Uhorská Rus zostala i naďalej súčasťou Uhorska.“⁴⁰

Požiadavka sformulovaná v bode č. 1 zahŕňala predstavu o štáte s názvom Uhrorusínia a územne sa rozkladajúcim na teritóriu Uhorskej Rusi a celého východného Slovenska, o ktorom boli niektorí Rusíni presvedčení, že bolo pôvodne osídlené rusínskym obyvateľstvom a len postupne aj slovenským, ktorému podľahlo v ich asimilačnom tlaku.

Požiadavka zahrnutá v bode č. 2 vychádzala z predstavy veľkého rusínskeho štátu s názvom Karpatská Rus, do ktorej by patrila Uhorská (Podkarpatská) Rus, severovýchodné Slovensko, Bukovina a Halič.

Memorandum prezrádzalo odvahu amerických Rusínov a odhodlanie budovať svoj štát, ale nie ich politickú vyzrelosť a prehľad v medzinárodných pomeroch tak vo svete, ako aj v Európe. V čase, keď požadovali samostatný štát už bola stredná Európa vo veľkej miere rozdelená a boli prijaté kuloárne rozhodnutia o tom, ako sa bude po skončení vojny formovať. Česko-slovenská a poľská emigrácia mala už dávno vypracované predstavy o budúcnosti svojich národov a podobe ich štátnych útvarov, do ktorých nezapaďali rusínske predstavy o samostatnosti. To rusínskej delegácii vysvetlil aj americký prezident Woodrow Wilson, keď im povedal, že nebude možné realizovať prvé dve požiadavky a že ani USA ich realizáciu nepodporia. Upozornil ich však na to, že je možné realizovať poopravenú tretiu alternatívu, a sice autonómiu Podkarpatskej Rusi, resp. *Uhro-Rusínie*, ale nie v maďarskom štáte, ale v niektorom štáte slovanských susedov Podkarpatskej Rusi. V podstate naznačil možnosť začlenenia tohto územia do chystaného česko-slovenského štátu a rusínskej delegácii doporučil, aby hľadali spojenie so susednými slovanskými národmi.⁴¹

Tým v podstate padla alternatíva samostatného rusínskeho štátu a štátotvorné úvahy amerických Rusínov sa posúvali už len do jedinej možnej a reálnej voľby – do začlenenia ich územia do pripravovaného česko-slovenského štátu.

V tejto súvislosti môžeme ešte uviesť pokus Rusínov predložiť návrh samostatnej Karpatskej Rusi mierovej konferencii v Paríži na začiatku roku 1919, ktorý pripravil Anton Beskid. Beskidova Karpatská Rus zahŕňala severné územie Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy, Užskú župu a územie celej Uhorskej Rusi, vrátane celej Marmarošskej župy, ktorá bola neskôr

40 VHA Praha, fond P. R., k. N. 1, 1918 – 1920, R. 245: *Memorandum from the American Nacional Council of Uhro-Rusins, to his Excellency WOODROW WILSON, president of the United States of America.*

41 ŽATKOVIČ, Grigorij I. *Otkrytie – ekspozé Dr. G. J. Žatkoviča, byvšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi.* Homestead, Pa, 1921, s. 1.

rozdelená a jej južná časť pripadla Rumunsku. Vychádzajúc z kontextu Beskidových aktivít od začiatku roku 1919, jeho komunikácie so Slovenskou národnou radou v Martine, stretnutia s ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska Vavrom Šrobárom v Prešove 11. januára 1919 a odporúčania Vavra Šrobára, aby sa A. Beskid vybral do Prahy, referoval o stanovisku tunajšej Ruskej národnej rady (Prešovskej) a ako reprezentant uhorských Rusínov odcestoval do Paríža na mierovú konferenciu⁴², môžeme predpokladať, že predložená mapa pri jej zrode predstavovala Karpatskú Rus ako predstavu Rusínov o podobe autonómnej krajiny v rámci Československa a len pod vplyvom G. I. Žatkoviča sa pretransformovala do požiadavky samostatného štátneho útvaru, a aj to pravdepodobne len ako nátlaková požiadavka Rusínov na vládu ČSR, aby táto rešpektovala skutočnosť, kde všade Rusíni v rodiaom sa Československu žijú.

Do skupiny štátotvorných predstáv o samostatnom štátnom útvere uhorských Rusínov spadá aj epizodická existencia **Huculskej republiky**. Vyhlásená bola na území v okolí Jasine a za predsedu jej vlády bol zvolený Štefan Kločurak, ktorý velil ozbrojenej zložke pozostávajúcej takmer z tisíc vojakov. Vedenie Huculskej republiky prešlo do ilegality, keď 22. decembra 1918 dal nový predseda maďarskej vlády M. Károlyi obsadiť územie východnej časti Marmarošskej župy.

V dňoch 7. – 8. januára 1919 vypuklo v Jasini ozbrojené povstanie, ktoré chcelo zlikvidovať maďarskú správu. Bola obnovená Huculská republika a z iniciatívy predsedu Marmarošskej národnej rady Michala Braščajka huculská milícia zaútočila proti maďarskému vojsku v údolí Tisy a obsadila Marmarošskú Sihot' a Veľký Bočkov.⁴³

19. – 20. januára 1919 však rumunské vojská vytlačili huculské milície až do jasiňskej kotliny a keď 11. júna 1919 obsadili celú Marmarošskú župu, Huculská republika zanikla a v septembri 1919 na základe Saintgermainskej zmluvy bolo jej územie pripojené k Československu. Hlavní aktéri Huculskej republiky boli ukrajinskej orientácie a ich pôvodnou snahou bolo pripojiť územie obývané Rusínmi k Ukrajine. Sami vnímali Huculskú republiku len ako prechodný štátny útvar.

Podkarpatská Rus ako súčasť česko-slovenského štátu

Alternatíva česko-slovenského štátu bola v rusínskych úvahách na poslednom mieste. Vyplývalo to z niekoľkých skutočností:

42 ŠVORC, Peter. Prešov v prevrate 1918 – 1919 a po ňom. In: Peter Švorc a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : FF PU, 2012, s. 49.

43 POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 281-298.

a) domáca politická scéna sa pragmaticky orientovala na najjednoduchšiu alternatívu – na Uhorsko s rusínskou autonómiou;

b) neujasnenosť etnických hraníc medzi Rusínmi a Slováckmi a historickým administratívno-správnym zázemím tých žúp, v ktorých žili príslušníci aj jedného aj druhého národa, boli predzvestou konfliktov medzi dvoma do pádu Rakúsko-Uhorska rovnako utláčanými slovanskými národmi. Početne slabší Rusíni si uvedomovali hranice vlastných možností pri presadzovaní svojich požiadaviek na východoslovenské župy a uvedomovali si aj to, že bez podpory silnejšieho partnera (Budapešti, Ľvova, resp. Kyjeva, Moskvy) nedokážu získať uvedené územie pod svoju, hoci autonómnu, správu.

Udalosti sa však vyvíjali tak, že i napriek uvedeným determinantom v uvažovaní Rusínov doma i v emigrácii sa postupne nezávisle od Rusínov presadzovala len jedna alternatíva, ktorá mala nádej na úspech – česko-slovenský štát.

Česko-slovenská alternatíva sa začala presadzovať medzi Rusínmi najskôr na pôde USA, a to v súvislosti s ich prvými známymi debatami o osude územia, ktoré Rusíni v Uhorsku, resp. Rakúsko-Uhorsku obývali. Tie sa začali sporadicky konať ešte v roku 1917, keď na Ruskom (rusínskom) kongrese v New Yorku bola otvorená otázka budúcnosti Rusínov. Česko-slovensko ako alternatíva tu však ešte nezaznelo, prevažovali iné (vyššie uvedené) alternatívy, ktoré začiatkom roku 1918 nepriamo posilnilo aj vyhlásenie amerického prezidenta W. Wilsona, keď v posolstve Kongresu USA vyhlásil 14 bodov mierového programu a v nich desiaty bod hovoril len o autonómii pre národy Rakúsko-Uhorska.⁴⁴

Rusofil Nikolaj Pačuta, ako predseda dvoch popredných rusínskych spolkov v USA po tom, ako sa ukázala ruská alternatíva ako nepriechodná a neaktuálna, začal viesť rokovania s americkými Slováckmi o začlenení Uhorskej Rusi do budúceho Česko-Slovenska a takúto alternatívu predostrel v apríli 1918 aj štátnemu tajomníkovi USA Robertovi Lansingovi.⁴⁵ O mesiac nato – na konci mája 1918, memorandum s požiadavkou o začlenenie Rusínov do česko-slovenského štátu predostrel T. G. Masarykovi, ktorý tu prišiel z Ruska a mal stretnutia s českými a slovenskými krajanmi a 30. mája 1918 s predstaviteľmi popredných krajauských organizácií – Slovenskej ligy, Českého národného združení a Svazu českých katolíkov sfomulo-

44 Štrnásť bodov prezidenta Spojených štátov amerických W. Wilsona v posolstve prezidenta Kongresu USA z 8. 1. 1918. In: ŠVORC, Peter. *Zrod republiky (Dobové dokumenty, spomienky a stanoviská 1914 – 1918)*. Košice : Slovo, 1991, s. 74-76.

45 POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 274.

val a podpísal dohodu, ktorá do dejín vstúpila ako Pittsburská dohoda.⁴⁶

T. G. Masaryk sa ani osobne, ani v mene česko-slovenského odboja vtedy ešte nehodlal zaviazat' neistými príslubmi, a to o to viac, keď videl, že za Pačutom nestojí väčšia časť rusínskej emigrácie a jej spolkové organizácie.

Memorandum,⁴⁷ ktoré z poverenia Americkej uhroruskej národnej rady vypracoval G. I. Žatkovič a ktoré americkí Rusíni predložili W. Wilsonovi, neuspelo v koncepcii európskej politiky Dohodových štátov, čo im tlmočil americký prezident, a tak Rusínom ostala len česko-slovenská alternatíva, ktorej sa americkí Rusíni vyhýbali kvôli hroziacim sporom so Slovákmí o územie východoslovenských žúp.

Spor, ktorý sa začal črtat', sa netýkal niekoľkých obcí alebo len malého územia, ale týkal sa piatich stolíc, ktoré Slováci pokladali za slovenské, či prevažne slovenské – šlo o Spiš, Šariš, Zemplín, Abov a Gemer, na ktoré si začali robiť nárok aj Rusíni. V USA však žila silná komunita Slovákov práve z východného Slovenska, ktorá neuvažovala o tom, že by práve dediny, odkiaľ pochádzali, mali patriť do iného štátneho útvaru ako slovenského či česko-slovenského, no rozhodne nie do rusínskeho.⁴⁸

To bol aj hlavný dôvod, prečo americkí Rusíni začali rokovať s Masarykom, reprezentujúcim síce česko-slovenský odboj, no v bežnom ponímaní predovšetkým český odboj. Masaryka zaskočili rusínske požiadavky, ale ako dobrý diplomat nereagoval na ne priamočiaro. Spoliehal sa na ďalší vývoj, od ktorého očakával zabránenie hrán rysujúceho sa sporu. Treba však podotknúť, že pre Masaryka, ako aj pre celú českú politiku, bolo Slovensko prednejšie ako Uhorská Rus a to bol aj dôvod, prečo Česi a konkrétne aj Masaryk uprednostňovali slovenský záujem pred rusínskym. Na druhej strane, Masaryk sa nechcel vzdať ani šance zväčšiť česko-slovenský štát o Uhorskú Rus, navyše, keď sa jednalo o blízky slovanský národ.

Žatkovič predložil Masarykovi kópiu memoranda, ktoré 21. októbra 1918 Rusíni odovzdali Wilsonovi, Masaryk si na jej okraj poznamenal perom: „*S Žatkovičem a jeho přátely ve Philadelphii raději, obšírně 26. oct. 1918 o možnosti jejich připojení k našemu státu. Dají návrh.*“⁴⁹

46 KUCÍK, Štefan – ŠVORC, Peter. Česko-slovenský zahraničný odboj v USA (1914 – 1918) – slovenský pohľad. In: KUCÍK, Štefan – VACULÍK, Jaroslav a kol. *Slovenské a české krajské hnutie v USA (do roku 1918)*. Prešov : UNIVERSUM, 2014, s. 65-87.

47 VHA Praha, fond P. R., k. N. 1, 1918 – 1920, R. 245: Memorandum from the American National Council of Uhro-Rusins, to his Excellency WOODROW WILSON, president of the United States of America.

48 ŠVORC, Peter. *Krajská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939)*. Prešov : UNIVERSUM, 2003, s. 92-108.

49 VHA Praha, fond P. R., k. N. 1, 1918 – 1920, R. 245: Memorandum from the American

23. októbra 1918 bola Americká národná rada Uhro-Rusínov prijatá za člena Stredoeurópskej demokratickej únie (*Mid European Democratic Union*), na čele ktorej stál T. G. Masaryk. 26. októbra 1918 vo Philadelphii Žatkovič podpísal *Vyhlásenie nezávislosti* ako jeden zo zástupcov dvanástich utláčaných európskych národov. Pred podpísaním zdôraznil vo svojom vystúpení osobitosť uhorských Rusínov a ich rozdielnosť s Ukrajincami, pričom podotkol, že dejiny uhorských Rusínov boli odlišné od dejín Ukrajincov, no pripustil ich jazykovú podobnosť a blízkosť.⁵⁰

25. októbra 1918 sa uskutočnilo v hoteli Bellevue-Stratford vo Philadelphii rokovanie amerických Rusínov s T. G. Masarykom o možnom pripojení k Česko-Slovensku, o postavení Rusínov v ňom i o hranici, ktorá by sa takto nestala vonkajšou, ale len vnútornou – krajinskou hranicou. T. G. Masaryk nevidel problém v tom, že by Rusíni nemohli mať v novom štáte rovnoprávne postavenie, dokonca zaručené autonómiou rusínskeho územia. Podľa Žatkovičových spomienok, sľúbil Masaryk Rusínom na tomto stretnutí „plnú autonómiu“⁵¹. O hraniciach povedal, opäť Žatkovičovými slovami, že „hranice budú tak ustanovené, že Rusíni budú spokojní“. Môžeme len predpokladať, že sa Masaryk držal pri svojom sľube predstavy z roku 1915, kým Žatkovič videl zaručenú spokojnosť Rusínov vtedy, keď vyššie spomenuté stolice budú súčasťou autonómnej Uhrorusínie. Masaryk teda neurobil nič preto, aby vyviedol Žatkoviča z omylu. To sa stalo až v roku 1919 na parížskej mierovej konferencii.

Americkí Rusíni po takomto závere porady vo svojej tlači uverejnili Masarykove prísluby a začali intenzívnu kampaň medzi krajanmi za pripojenie územia uhorských Rusínov k budúcemu česko-slovenskému štátu. Americká národná rada Uhro-Rusínov zasadala 12. novembra 1918, aby prerokovala podmienky vstupu do česko-slovenského štátu. Z rokovania vznikla rezolúcia, v ktorej okrem iného presne vymedzili územie autonómnej Rusínie: „Aby Uhro-Rusíni s najširšími samosprávnymi právami, ako štát na federatívnom základe, pripojili sa k Československej demokratickej republike, s tou podmienkou, že do našej krajiny musia patriť všetky pravé uhro-russké stolice (vsi originalno uhro-russki stolici – v pôvodine, P. Š.): Spiš, Šariš, Zemplin, Abauaj, Gemer, Boršod, Ung, Ugoča, Bereg a Marmaroš.“⁵² V nasledujúci

Nacional Council of Uhro-Rusins, to his Excellency WOODROW WILSON, president of the United States of America.

50 ŠANDOR, Vikentij. *Zakarpattá. Istoryčno pravnyj narys vid IX. st. do 1920*. New York : 1992, s. 202.

51 ŽATKOVIČ, Grigorij I. *Otkrytie – eksposé Dr. G. J. Žatkoviča, byvšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi*. Homestead, Pa : 1921, s. 5.

52 ŽATKOVIČ, Grigorij I. *Otkrytie – eksposé Dr. G. J. Žatkoviča, byvšeho Gubernatora Pod-*

deň odovzdal Žatkovič vo Washingtone rezolúciu Masarykovi, ktorý vyjadril radosť, že zjednotenie Rusínov a Čechoslovákov do jedného štátu tak rýchlo pokračuje. Podotkol, že stále je to len stanovisko Americkej národnej rady Uhro-Rusínov, ktoré by mohlo byť na mierovej konferencii v Paríži spochybnené. Preto začala národná rada s plebiscitom medzi americkými Rusínmi, v ktorom sa mali vyjadriť, za ktoré štátoprávne riešenie sú.

V plebiscite uskutočnenom na zistenie stanoviska amerických Rusínov, ako riešiť štátoprávne otázky Rusínie, sa vyslovilo 1113 delegátov. Z nich za pripojenie k ČSR hlasovalo 732 (66,42 %), za pripojenie k Ukrajinskej republike 320 (28,13 %), za samostatnosť 27 (2,43 %), za spojenie s haličskými a bukovinskými Rusínmi 13 (1,18 %), za spojenie s Ruskom 10 (0,9 %), za pripojenie k Maďarsku 9 (0,81 %) delegátov a za spojenie s Haličou 1 delegát.⁵³

Plebiscit, hoci nevyjadroval vôľu všetkých Rusínov v USA, predsa len predstavoval relatívne reprezentatívnu vzorku názorov na budúcnosť Rusínov doma a 66,42 % delegátov, ktorí boli za česko-slovenský štát, dalo ďalším krokom G. I. Žatkoviča v prospech Česko-Slovenska legitímny charakter.

Rusíni na domácej pôde sa k Česko-Slovensku hlásili tiež až po vypadnutí iných štáto tvorných možností. Aj v ich prípade narážali na kolíziu ich a slovenských územných požiadaviek. Pritom obe strany boli pripravené tej druhej poskytnúť maximálny priestor a dobré podmienky pre ich národno tvorné aktivity a dovŕšenie etnoidentifikačného procesu ak Rusíni alebo Slováci sa stanú súčasťou štátu toho druhého.

V rusínskom prostredí sa česko-slovenská alternatíva objavila len v úvahách prešovskej Karpatoruskej národnej rady, čo bolo aj prirodzenou reakciou na dianie okolo nej, najmä v januári 1919. 11. 1. 1919 takéto rozhodnutie tlmočil Vavrovi Šrobárovi, ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska, predseda Karpatoruskej národnej rady Anton Beskid.

České a slovenské úvahy o pripojení územia obývaného Rusínmi do česko-slovenského štátu

Ako prezrádzajú zachované dobové mapy, stvárňujúce predstavy českých a slovenských činiteľov o budúcom štáte Čechov a Slovákov, územie neskor-

karpatskej Rusi. Homestead, Pa : 1921, s. 5.

53 Bližšie pozri: ŽATKOVIČ, Grigorij I. *Otkrytie – eksposé Dr. G. J. Žatkoviča, byvšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi*. Homestead, Pa : 1921, s. 6; ŠANDOR, Vikentij. *Zakarpattá. Istoryčno pravnyj narys vid IX. st. do 1920*. New York 1992, s. 204-205; DANKO, Osyp. *Roľ zakarpatskoj emigracii v SŠA u vyrešenni doli Zakarpattá v 1918 – 1919 rokach*. In: *Ukrajinski Karpaty*. Užhorod : 1993, s. 178.

šej Podkarpatskej Rusi v ňom nebolo zakreslené. Masarykova mapa z roku 1915 nezahŕňala do československého štátu ani územie severovýchodného Slovenska, na ktorom žilo rusínske obyvateľstvo.

V slovenskom prostredí takéto mapy nenachádzame, odhliadnuc od predvojnovnej veľmi konkrétnej predstavy slovenského novinára v USA Adalberta Tholta-Veľkoštiavnického, ktorý v roku 1907 v Pittsburghu vydal knihu pod názvom *Národ a národnosť*. V nej písal o štáte Slovákov a jeho rozsahu, ale územie Uhorskej Rusi doň nezahrnul. Jeho súčasťou mal byť podľa Tholtovej predstavy Užhorod s polovicou Užskej župy. O Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župe ako o slovenských ani nezapochoyboval.

V priebehu prvej svetovej vojny sa postupne dotvárali predstavy o československom štáte, a tie napr. u Masaryka postupne ráťali s celým severovýchodným Slovenskom, ale nie s Uhorskou Rusou. Po páde samoderžavia v Rusku vo februári 1917, keď T. G. Masaryk mohol legálne pricestovať do Ruska a stretnúť sa s profesorom a svojím priateľom Pavlom Nikolajevičom Miljukovom, ktorý sa stal ministrom zahraničných vecí v Dočasnej vláde, mohol zas upresniť svoju predstavu o pripravovanom štáte. T. G. Masaryk s P. N. Miljukovom hovoril o projekte česko-slovenského štátu už v máji 1916 v Londýne, kde bol Miljukov na návšteve ako člen Štátnej dumy. Tam sa dozvedel, že záujem Ruska (vtedy ešte cárskeho) je po porážke Rakúsko-Uhorska podporiť vznik nástupníckych štátov, ale zároveň vziať pod svoje veľmocenské krídla územie, na ktorom žijú Rusi, čo znamenalo aj Malorusov (Ukrajincov) a tiež Rusínov. Táto línia sa nezmenila ani po páde samoderžavia, no po októbrovej bolševickej revolúcii v roku 1917 bolševické sovietske Rusko malo iné starosti, ako anektovať územia, ktoré patrili Rakúsko-Uhorsku, a to o to viac, že s Nemeckom a Rakúsko-Uhorskom Lenin podpísal separátny mier. Jeho prípadný záujem o Halič, Bukovinu a Uhorskú Rus sa vtedy nemal o čo oprieť.⁵⁴ Iné to bolo s prebúdajúcou sa Ukrajinou, na ktorej sa ukrajinská politická elita snažila o autonómiu Ukrajiny v rámci federalizovaného Ruska. Kyjevska Centrálna rada dala Masarykovi najavo, že nemá záujem o Uhorskú Rus a neodmietla možnosť jej pripojenia k pripravovanému československému štátu.⁵⁵

T. G. Masaryk preto mohol už v lete 1917 uvažovať aj o takej alternatíve, ktorá by počítala s územím Uhorskej Rusi. Mapa plánovaného Česko-Slovenska, ktorú uverejnila Francúzsko-česká liga v roku 1917 naznačuje, že sa o takejto možnosti v emigrantských kruhoch československého odboja začalo uvažovať, ale so všetkou zdržanlivosťou. Ako prezrádza spomienkovo

54 ŠVORC, Peter. *Rozbíjali monarchiu. (Populárny slovník osobností česko-slovenského odboja 1914 – 1918)*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 142-145.

55 POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 272-274.

ladená kniha T. G. Masaryka *Světová revoluce*, Masaryk už pred stretnutím s Nikolajom Pačutom hľadal formu, ako zapojiť Rusínov do prípravy na vytvorenie česko-slovenského štátu, ale ani na májovom stretnutí s predstaviteľom rusínskych krajaňských organizácií Pačutom nechcel predbiehať vývoj a urýchľovať veci, ktoré neboli ešte udomácnené v hlavách rusínskej americkej emigrácie.

Česká domáca politická scéna s územím Uhorskej Rusi nepočítala ani po vyhlásení československého štátu 28. októbra 1918. Prezrádza to mapa, ktorú v decembri 1918 nakreslil pre českých politikov český geograf František Machát. Jeho súčasťou mal byť Užhorod a Užská župa, kde žili Slováci.⁵⁶

Rok 1919 a zrod Podkarpatskej Rusi ako súčasti Československa

Rok 1919 začal pre Európu a pre utláčané národy bývalej rakúsko-uhorskej monarchie sľubne. Parížska mierová konferencia, ktorá sa začala v januári 1919, podporila vznik tzv. nástupníckych štátov namiesto udržania integrity monarchie a jednotlivými mierovými zmluvami (Versaillskou, Saintgermainskou a Trianonskou) určila ich hranice. Tento proces sa týkal aj Československa a s ním príslušníkov všetkých národností, ktorí sa stávali jej občanmi, teda aj Rusínov.

Od začiatku mierovej konferencie pripravovala československá delegácia okrem iného aj podklady pre pripojenie území obývaných Rusínmi do československého štátu. Nešlo pritom o územie severovýchodného Slovenska – o severné časti Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy, ktoré boli do Československa zaradené ako integrálna časť Slovenska, ale o územie neskoršej Podkarpatskej Rusi – teda o Užskú, Berežskú, Ugočskú župu a časť Marmarošskej a Bač-bodrožskej župy.

Reprezentant Rusínov žijúcich na severovýchodnom Slovensku a predseda Karpatoruskej národnej rady Anton Beskid po príchode do Paríža, kam odcestoval z popudu Vavra Šrobára a s poverením československej vlády a prezidenta T. G. Masaryka, mal v mene rusínskeho obyvateľstva vyjadriť ich vôľu žiť v ČSR. Podobnú úlohu mal G. Žatkovič, ktorý začlenenie územia Rusínov do nového štátu podporil v mene amerických Rusínov. 13. februára 1919 vytvorili tzv. Ruskú (Rusínsku) komisiu, ktorá už vystupovala v mene všetkých Rusínov. Obaja predstavitelia Rusínov odovzdali K. Kramářovi a E. Benešovi výsledky plebiscitu amerických Rusínov, protokol prešovskej Karpatoruskej národnej rady zo 7. 1. 1919 a kópiu memoranda svaľavskej Ruskej národnej rady, ktorými dokladali záujem Ru-

56 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939)*. Prešov : UNIVERSUM, 2003, s. 134.

sínov o začlenenie do ČSR. E. Beneš tieto dokumenty predložil Najvyššej rade.

Začlenenie územia Rusínov podporil 27. 2. 1919 Američan Charles Seymour, historik a predseda rakúsko-uhorského oddelenia americkej mierovej komisie s argumentom, že ak si to želajú samotní Rusíni, tak USA nemajú voči tomu žiadne výhrady.

V Prahe však ešte existovali obavy zo stanoviska ostatných rusínskych predstaviteľov k československej alternatíve, preto T. G. Masaryk radil Žatkovičovi, aby odcestoval do Prešova a do Užhorodu a tam sa stretol s domácimi rusínskymi predstaviteľmi a podporil ich stanovisko za ČSR. V marci 1919 im G. I. Žatkovič predstavil stanovisko amerických Rusínov k ČSR a získal ich súhlas, aby v Paríži podnikol ďalšie kroky pre začlenenie ich územia do Československa.

Vyhlasenie Maďarskej republiky rád v marci 1919 a následné pretváranie rusínskeho územia, ktoré bolo stále pod maďarskou správou, na územie MRR, hoci pod hlavičkou autonómnej Ruskej krajiny, urýchlilo rozhodnutie troch najvplyvnejších ruských národných rád oficiálne sa vyjadriť za československú alternatívu. To sa stalo 8. mája 1919 v Užhorode, ktorý bol už obsadený československým vojskom. Na spoločnom zasadnutí užhorodskej, prešovskej a chustskej ruskej národnej rady bola vytvorená *Centrálna ruská národná rada*, ktorá sa vyslovila za ČSR a svoj program sformulovala v 14 bodoch. Ich autorom bol G. I. Žatkovič. V jednom z bodov CRNR požadovala, aby sa nový štát volal *Česko-slovensko-ruská republika*, v ďalších Rusíni požadovali autonómne postavenie Podkarpatskej Rusi a jasné vymedzenie jej západnej hranice so Slovenskom; aby Podkarpatská Rus bola spravovaná ministrom, ktorého by menoval prezident; okrem zahraničnej politiky, financií a obrany mala všetka zákonodarná a výkonná moc patriť miestnym autonómnym orgánom; v sporných otázkach medzi ČSR a Podkarpatskou Rusou mala rozhodnúť Spoločnosť národov.⁵⁷

Rozhodnutie o pripojení k ČSR tlmočila 112-členná delegácia CRNR 23. mája 1919 v Prahe ministrom vnútra A. Švehlovi i prezidentovi Masarykovi. Tak sa naplnila jedna z podmienok T. G. Masaryka, aby sa za pripojenie území obývaných Rusínmi k Československu vyslovili oficiálne samotní Rusíni. V skutočnosti bol už proces vytvárania povojnových štátov, a teda i Československa s územím Podkarpatskej Rusi, na mierovej konferencii v kuloároch odsúhlasený a formálne sa to udialo práve 23. mája 1919, keď Rada ministrov zahraničných vecí na konferencii schválila návrh

57 ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha : Lidové noviny, 2007, s. 54-55.

E. Beneša pripojiť Podkarpatskú Rus k Československu ako jeho autonómne územie.

Československá vláda potom podnikla prvé kroky, aby sa návrh stal aj skutočnosťou. V máji až júli 1919 pripojenie Podkarpatskej Rusi k ČSR ešte komplikovala existencia Maďarskej republiky rád aj na území Podkarpatskej Rusi, ale aj obsadenie jej južnej a východnej časti rumunským vojskom. Po páde MRR a rokovaníach s Rumunskom bolo územie Podkarpatskej Rusi postupne obsadzované československým vojskom a začala sa na ňom uplatňovať československá legislatíva. Pre územie Podkarpatskej Rusi bol menovaný administrátor, ktorým sa stal Jan Brejcha, viedol Civilnú správu Podkarpatskej Rusi, a vláda menovala *Dočasné direktorium autonómnej Podkarpatskej Rusi* (dr. Grigorij Žatkovič, Augustín Vološin, dr. Július Braščajko, dr. Eugen Toronskyj, dr. Július Hadžega) ako poradný orgán.

10. septembra 1919 bola v Saint-Germain-en-Laye podpísaná mierová zmluva s Rakúskom a jej súčasťou sa stala minoritná zmluva, podľa ktorej bola Podkarpatská Rus právoplatne začlenená do Československa. Podkarpatská Rus mala po začleníení do ČSR rozlohu 12 656 km², 587 obcí s 599 808 obyvateľmi. Z nich 372 884 patrilo k ruskej (rusínskej a ukrajinskej) národnosti, 102 144 k maďarskej, 80 059 k židovskej, 19 737 k československej (slovenskej a českej), 297 k poľskej a 10 460 k nemeckej národnosti.⁵⁸

Cieľ začleniť Podkarpatskú Rus do Československa sa de iure stal skutočnosťou aj z medzinárodnoprávneho zreteľa, ale po začleníení nezavládla medzi rusínskymi činiteľmi spokojnosť. Uvedomili si, že viaceré ich požiadavky neboli naplnené tak, ako si to predstavovali. Šlo najmä o západnú hranicu so Slovenskom, ktorá mala charakter krajinskej hranice. Stanovená síce bola ako dočasná, ale táto „dočasnosť“ trvala v podstate celé medzivojnové obdobie, v ktorom sa nerealizovala ani faktická autonómia Podkarpatskej Rusi. To bol jeden z najpodstatnejších faktorov podmieňujúcich spokojnosť či nespokojnosť Rusínov s ich postavením v ČSR.

Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Javorinská 26

080 01 Prešov

Slovensko

peteršvorc@unipo.sk

58 ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha : Lidové noviny, 2007, s. 59.

ВПЕРЕД ДО МИНУЛОГО: ЗАКАРПАТТЯ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ДИСКУРСАХ ПРО УКРАЇНУ ПІСЛЯ 1991 РОКУ

Володимир ФЕНИЧ

Abstract

Recently Ukraine more often reminds herself in open public debate on the problems of history, historiography and identity. The farther away, of course not without human casualties, from the political and economic dependence on imperial Moscow becomes much harder “to escape” from her past marked by a continuous ambivalence. In this essay the author tried to touch only some of the problems of representation Transcarpathia in intellectual discourses about Ukraine that are taking place in the world Ukrainian and Rusyn studies after 1991. In the writings of most authors history of the “land with many names” (as Subcarpathian region was called by Ivan Olbracht / Kamil Zeman in 1932) is almost unanimously assimilated and practically built on some myths and stereotypes that for good or for evil forms the exclusivist – Ukrainian based on ethnocentrism vision of history on really multicultural Transcarpathia. An exception is one-two synthesis authored by Natalia Yakovenko, Yaroslav Hrytsak, Andreas Kappler, Andrew Wilson, Serhy Yekelchuk, Roman Shporluk and Paul Robert Magocsi.

Key words: Transcarpathia. Ukraine. History. Historiography. Ukrainian. Rusyn. The discourse. Myths. Stereotypes.

Робочою тезою цього есею буде твердження, що по суті вся «закарпатська історія» в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1991 р. репрезентується в концепціях та методологіях трьох історіографічних схем. Дві з них – ексклюзивістські або етноцентричні: це українська та русинська інтерпретації, і одна – інклюзивістська або мультиетнічна історіографія, що намагається поєднати в собі різні концепції та методології багатоголосої історії землі/території/регіону, розташованого на пограниччі культур, вдало схарактеризованого

призабутим угорським мислителем ХХ ст. Бейлою Хамвашем (1940, 1948), як «північний геній Європи»¹.

Якщо прихильність до карпаторусинської парадигми історії Підкарпаття, крім, властиво русинських авторів, виявляють угорські, словацькі, чеські, російські та частина канадсько-американських русиністів, серед яких зустрічаємо чимало авторів фундаментальних досліджень², то з українською етноцентричною візією історії Закар-

1 ХАМВАШ, Бейла: П'ять геніїв / Пер. з угор. Марти Філь. In: *Ї: незалежний культурологічний часопис*. Річник 17, Випуск 44: За карпатський усе-світ. Львів, 2006, с. 242 - 317.

2 Найбільш авторитетні з них див.: MAGOCSI, Paul Robert: *An Historiographical Guid To Subcarpathian Rus'*. In: *Austrian History Yearbook*. Vol. IX-X [Cambridge, Massachusetts], 1973-74, p. 201 - 265; CARPATHO-RUTHENICA AT HARVARD. A Catalog of Holdings / Compiled by Paul R. Magocsi and Olga K. Mayo. New Jersey: Carpatho-Rusyn Research Center Fairview, 1983, 149 s.; THE PERSISTENCE OF REGIONAL CULTURES. Rusyns and Ukrainians in ther Carpathian homeland and abroad / Paul Robert Magocsi, editor. East European Monographs. New York: Distributed by Columbia University Press, 1993, 218 p. Укр. вид. ТРИВАЛІСТЬ РЕГІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР. Русини і українці на їхній Карпатській батьківщині та за кордоном / Павло Роберт Магочій, упорядник; Східноєвропейські монографії. Нью-Йорк: Колумбійський університет, 1993, 220 с.; UDVARI, István : *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Második kiadás.* Nyiregzháza : Kiadja a Bessenzei György Tanárképző Főiskola Kiadja a Bessenzei György Tanárképző Főiskola, 1994, Old. 390; МАГОЧІЙ, Павло Роберт: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948)* / Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994, 296 с.; МАГОЧІЙ, Павло Роберт: *Русини на Словенську. Історичний перегляд.* Пряшов: Русинська оброда, 1994, 214 с.; SVORC, Peter: *Zakliata krajina Podkarpacká Rus (1918-1946)*. Prešov: Universum, 1996, 126 s.; ДЭЖЁ, Ласло: *Деловая письменность русинов в XVII-XVIII веках. Словарь, анализ, тексты* / Под общей ред. Иштвана Удвари. Nyíregzháza: Kiadja a Bessenzei György Tanárképző Főiskola, 1996, 336 с.; ПОП, Иван: *Homo totalitaricus? Історія Закарпаття: критичні роздуми.* In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*. Річник 6-й, № 5-7 (114), Травень-липень. Ужгород, 1996, с. 4 - 22; УДВАРІ, Іштван: *Образчики з історії пудкарпатських русинув XVIII. столітіє. Изглядованя з історії культури и языка* / Вступ І. Керчі; Спередслово Дюлы Вігы; Мапы Жолта Ботлика. Ужгород: Удавательство В. Падяка, 2000, 340 с.; ПОП, И.И. : *Историография истории русин и Подкарпатской Руси.* In: *Славяноведение*. 2003, № 1, с. 57 - 72; ШЕВЧЕНКО, К. В.: *Русинский вопрос в межвоенной Чехословакии.* In: *Славяноведение*. 2003, № 3, с. 3 - 17; ПОП, Д. – ПОП, І.: *Історія Подкарпатської Руси.* Ужгород: Приватна друкарня Р. Повча, 2005, 264 с.; MAGOCSI, Paul Robert: *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America.* Wauconda, Illinois: Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 2005, 230 s.; *ENCYCLOPEDIA OF RUSYN HISTORY AND CULTURE / Revised and Expanded Edition; Editors Paul Robert Magocsi and Ivan Pop.* Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2005, 569 s.; МАГОЧІЙ, П. Р. : *Народ нізвідки : Люстрована історія карпаторусинів* / Пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко; Сюжетні комент. до іл. В. Падяка. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2006, 120 с.; ГИЙДЕЛ, Ернест: *Rutenia über alles.* In: *Україна модерна*. Число 12: Стандарти науки і академічне середовище. Київ-Львів: Критика, 2007, с. 191 -

паття солідаризуються, крім власне українських, ще польські, словацькі, німецькі, британські та значна частина американсько-канадських українців. Серед них, щоправда, не має практично жодного, хто б спеціально займався історією Закарпаття після 1991 р. хоча б на тому рівні, якого досягли у свій час автори українських студій Дмитро

217; БІБЛІОГРАФІЯ РУСИНСЬКОЯЗЫЧНЫХ ВЫДАНИЙ: 1989–2004 из участіє Марії Лендел / Спередслово П.-Р. Магочія; Научна та языкова редакція: В. Падяка; Указовачі: Л. Ільченко. Ужгород: Выдавательство В. Падяка 2007, с. 11 - 15, 28 - 32; ДУЛИЧЕНКО, Александр: Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.) [Текст]: вступительная статья, тексты, комментарии Александра Дмитриевича Дуличенко. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2008, 908 с.; ПОП, Иван: Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.). Ужгород: Приватна друкарня Р. Повча, 2008, 104 с.; РУСИНСЬКИЙ ДАЙДЖЕСТ : 1939–1944. І. Наука. Научні і научно-популярні тексти з новиною 1939–1944 гг.: Ириней Контратович, Гіадор Стрипський, Федор Потушняк, Петро Миговк / Матеріали ушорив і передслово написав: Михаил Капраль. Ніредьгаза: Вудала катедра украинської і русинської філології Ніредьгазької Вищої Школи, 2008, 199 с. [Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia 23]; КАРПАТСЬКІ РУСИНИ В СЛАВ'ЯНСЬКОМУ МИРІ : актуальні проблеми. Матеріали міжнародного наукового круглого столу / Отв. ред. М. Даниш, Ю.А. Борисенко. Москва–Братислава: Издательство Степаненко, 2009, 272 с.; ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ КАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ / Укладачі: Павло Роберт Магочій та Іван Поп; Заг. ред. Павла Роберта Магочія; Пер. з англ. Надії Кушко; Ред. укр. вид. Валерій Падяк; Вип. ред. Лариса Ільченко. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, 856 с.; ПАДЯК, В.: *Нарис історії карпаторусинської літератури XVI–XXI століть*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, 204 с.; MICHNA, Eva: «The rusyn's history is more beautiful than the ukrainians'». Using history in the process of legitimization of national aspiration by Carpatho-Rusyn ethnic leaders in Transcarpathian Ukraine. In: *Петербургские славянские и балканские исследования / Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2010, № 1: Карпатские русины и русинская идентичность от средневековья к новейшему времени. с. 89 - 108; ШЕВЧЕНКО, К. В.: *Славянская Атлантида. Карпатская Русь и русины в XIX – первой половине XX вв.* Москва: REGNUM, 2011, 413 с.; МИГОВИЧ, Иван: *Русины в Україні: тест на європейскість. Збірник праць*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2012, 231 с.; ПОП, Иван: *Мала історія Русинів*. Ужгород: Видавництво «Карпатська Вежа», 2012, 185 с.; STUDIUM CARPATO-RUTHENORUM = Штудії з карпаторусиністики / Зоставителька і відповідна редакторка: Кветослава Копорова. Випуск 1–5. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшіві, Інститут русинського языка і культури, 2010–2014; БІБЛІОГРАФІЯ РУСИНСЬКОЯЗЫЧНЫХ ВЫДАНИЙ: 2005–2014 = A Bibliography of Rusyn-Language Publications: 2005–2014 / Составители: Л. Ільченко, В. Падяк; Спередслово П. Р. Магочія; Языкова редакція: В. Падяк; Указовачі: Л. Ільченко. Ужгород: Выдавательство В. Падяка, 2015, с. 9 - 22, 54 - 59; KONECNY, Stanislav: *Náčrt dejín karpatských Rusínov. Vysokoškolská učebnica*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Ustav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015, 225 s.; МАГОЧІЙ, Павло Роберт: *Кожен карпаторусин є русином... але не кожен русин є карпаторусином. Статті* / Пер. з англ. Надії Кушко та Сергія Біленький, з нім. – Юрій Дуркот. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, 132 с.; ПОП, Дмитро: *Мала історична енциклопедія Підкарпатської Русі*. Ужгород: ІВА, 2015, 198 с.

Дорошенко та Іван Лисяк-Рудницький³. Більшість праць українських або україноцентричних істориків присвячено темі «політичного русинства», ними ж самими переважно і зконструйованого⁴. Звертає на себе увагу той факт, що більшість видань побачили світ з-під друку двох ужгородських видавництв, заангажованість яких у відповідно два національні проекти помітна неозброєним оком. Мова йде про «русинське» видавництво Валерія Падяка та «українське» видавництво «Гражда» Івана Ребрика.

Що ж стосується сучасного стану закарпатської історіографії, то переважна частина істориків думає і пише в канонах радянської та пострадянської національно-державницької парадигми історії, в якій історію та культуру Закарпаття досліджено виключно як невід'ємну

3 ДОРОШЕНКО, Дмитро: *Угорська Україна* / Передм. Любомира Белея; художнє оформлення Богдана Томашевського. Ужгород: Гражда, 1992, 59 с.; ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ, Іван: *Карпатська Україна : народ у пошуках своєї ідентичності*. In: *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе*. В 2 томах, том 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкеевої. Київ: Основи, 1994, с. 451 - 470, коментарі, с. 519 - 522.

4 МИШАНИЧ, Олекса: *Від підкарпатських русинів до закарпатських українців: Історико-літературний нарис*. Ужгород: Карпати, 1991, 61 с.; МИШАНИЧ, Олекса: *«Карпаторусинство», його джерела й еволюція у XX ст.* Київ: Відродження, 1992, 56 с.; ШАНДОР, Вікентій: *Закарпаття. Історично-правний нарис від IX ст. до 1920*. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992, 292 с.; МАРКУСЬ, Василь: *Політична і державно-правова еволюція українського Закарпаття*. Ужгород: Гражда, 1993, 42 с.; ТИВОДАР, М. П.: Політичні та теоретичні аспекти етнічних процесів на Закарпатті ХХ ст. In: *Тиводар М.П. Закарпаття : народознавчі роздуми*. Ужгород: Карпати, 1995. с. 107 - 133; СЕНЬКО, Іван: *Ментальність русинів-українців*. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1996. 135 с.; МАЙБОРОДА, Олександр: *«Політичне русинство»: Закарпатська версія периферійного націоналізму*. Київ: Б.в., 1999, 26 с.; МИШАНИЧ, Олекса: *Карпато-русинство: історія та сучасність*. In: *Етнонаціональні процеси в Україні : історія та сучасність* / За ред. Всеволода Наулка. Київ: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2001, с. 362 - 403; БАРАН, Олександр: *Карпатська Україна. Шлях до державності*. Вінніпег: Укр. Вільна Академія Наук; Укр. Іст. Т-во, 2003, 220 с.; ЗАКАРПАТТЯ В ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА / Редакція, упорядкування та передмова Василя Маркуся. Ужгород: Гражда, 2003, 212 с.; ПОТУШНЯК, Федір: *Закарпатська українська етнографія*. In: *Тиводар М.П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка*. Ужгород: Гражда, 2005, с. 163 - 254; ПУШКАШ, Андрей: *Цивілізація или варварство : Закарпатье 1918–1945*. Інститут славянознавства РАН. Москва : Европа, 2006, 564 с.; ЗАКАРПАТТЯ В ЕТНОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ / Редколег.: Левенець Ю. (голова), Панчук М., Войналович В., Катигоренко В., Кочан Н. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса, 2008, 682 с.; БУРКУТ, Ігор: *Русинство : минуле і сучасність*. Чернівці: Прут, 2009, 384 с.; ТИВОДАР, Михайло: *Етнографія Закарпаття. Історико-етнографічний нарис*. Ужгород: Гражда, 2011, с. 19 - 83; МИШАНИЧ, Олекса: *Русини. Політика. Історія. Культура*. Ужгород: Гражда, 2012, 351 с.

частину українського народу-нації ще від королівської археологічної стоянки раннього палеоантропа бл. 1 млн. р.т.⁵ Іншими словами, більшість ужгородських дослідників наче не помічаючи тих публічних дискусій, що вирують в сучасній історичній україністиці вдома чи за кордоном⁶, продовжує дотримуватись серйозно підважених кон-

5 До прикладу див. закарпатський мега-проект колективу ужгородських істориків: НАРИСИ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ. У трьох томах. Том I (з найдавніших часів до 1918 року) / Відп. ред. і керів. авт. кол. проф. І. Гранчак. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993, 436 с.; ДАНИЛЮК, Дмитро: *Історія Закарпаття: навчальний посібник з краєзнавства* [Текст]. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2013, 303 с.

6 Для прикладу див.: ГРИЦАК, Ярослав: *Страсті за націоналізмом. Історичні есеї*. Київ: Критика, 2004, 343 с.; ЙОГО Ж.: *Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. Есеї*. Київ: Критика, 2011, 350 с.; POPSON, Nensi: The Ukrainian History Textbooks : Introducing Children in the Ukrainian Nation. In: *Nationalities Papers*. 2001, Vol. 29, № 2, p. 325 - 350; KUZIO, Taras: «Post-Soviet Ukrainian Historiography and School Textbooks in Ukraine». In: *Internationale Schulbuchforschung = International Textbook Research*. 2001, № 1, p. 27 - 42; KUZIO, Taras: History, Memory and Nation-Building in the Post-Soviet Colonial Space. In: *Nationalities Papers*. 2002, Vol. 30, № 2, p. 241 - 264; ГРИЦАК, Ярослав: Життя, смерть та інші неприємності. Київ: Грані-Т, 2008, 232 с.; МАГОЧІЙ, Павло Роберт: Про написання історії народів і держав. In: *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. Випуск 3, Частина I. Київ, 2008, с. 58 - 76; KASIANOV, Georgiy: «Nazionalized» History: Past Continuous, Present Perfect, Future... In: *A Laboratory of Transnational History. Ukraine and Recent Ukrainian Historiography* / Edited by Georgiy Kasianov and Philip Ther. Budapest - New York: Central European University Press, 2009, p. 7 - 23; ПОРТНОВ, Андрій: Між «Центральною Європою» та «Русским миром» : Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій. Київ: НІСД, 2009, 160 с.; ПОРТНОВ, Андрей: Упражнения с историей по-украински. Москва: ОГИ; Полит-ру; Мемориал, 2010, 224 с.; КАСЬЯНОВ, Георгий: «Национализация» истории в Украине. Краткий экскурс. In: *Касьянов Г., Миллер А.* Россия - Украина : как пишется история. Диалоги - лекции - статьи. Москва: РГГУ, 2011, с. 38 - 73; КАСЬЯНОВ, Георгий: «Национализация» истории в Украине. Публичная лекция, ноябрь 2008. In: *Касьянов Г., Миллер А.* Россия - Украина : как пишется история. Диалоги - лекции - статьи. Москва: РГГУ, 2011, с. 107 - 121; УКРАЇНА: ПРОЦЕСИ НАЦІОТВОРЕННЯ / Упорядник: Андреас Каппелер / Перекл. з нім.: Софія Матіяш та Юрій Дуркот / Науковий редактор: Володимир Маслійчук. Київ: К.І.С., 2011, 416 с.; БОРДЮГОВ, Геннадий: «Войны памяти» на постсоветском пространстве / Предисл. Алана Касаева. Москва: АИРО-XXI, 2011, 255 с.; БОРДЮГОВ, Геннадий - БУХАРАЕВ, Владимир: *Вчерашнее завтра : как «национальные истории» писались в СССР и как пишутся теперь*. Москва: АИРО-XXI, 2011, 248 с. (Серия «Историческая политика и политика памяти в СССР, РФ и СНГ»); THE SCHOLAR, HISTORIAN AND PUBLIC ADVOCATE. The academic contributions of Paul Robert Magocsi. In: *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity*. Vol. 39, № 1, January 2011, p. 95 - 134; ПЛОХІЙ, Сергій: Між історією та нацією : Павло Роберт Магочій і переосмислення української історії. In: *Критика*, 2011, Рік XV, Число 9-10 (167-168), с. 27 - 30; МАГОЧІЙ, Павло Роберт: Територія істориків. In: *Критика*, 2011, Рік

структивістами останнім часом примордіалістського, телеологічного та етноцентричного підходів щодо історії України взагалі та історії Закарпаття зокрема⁷. Менша частина істориків намагається триматися інклюзивних методів у висвітленні історії краю, для яких вихідним пунктом є твердження, що з культурно-лінгвістичного та етно-конфесійного погляду до радянської анексії Закарпаття (1944 – 1945), попри асиміляційну політику угорського уряду (в періоди 1867 – 1918 та 1938 – 1944), жителі південно-західних схилів Карпат завжди зберігали своє, Богом дане від народження, мовно-культурне розмаїття місцевого Вавилону з переважаючою більшістю карпатських русинів, чисельними спільнотами мадярів та жидів, менш чисельних румунів, німців і словаків, повсюдно помітних білінгвів та полілінгвів⁸. Автор цих рядків розділяє погляди на історію цієї меншості «підозрілих» і «небезпечних» інклюзивістів⁹.

XV, Число 9-10 (167-168), с. 30 - 32; НАУКОВЕЦЬ, ІСТОРИК І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ: внесок Павла-Роберта Маґочія в наше розуміння України та Центральної Європи. Матеріали симпозиуму. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2012, 84 с.; ПОРТНОВ, Андрей: Истории для домашнего употребления. In: *Ab Imperio*, 2012, Выпуск 3, с. 309 - 339; ЙОГО Ж.: Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. Київ: Критика, 2013, 344 с.; ГРИЦАК, Ярослав : 26-й процент, або Як подолати історію. Київ: Фонд Порошенка, 2014, 136 с.; СТРИЕК, Томаш: *Невловні категорії: нариси про гуманітаристику, історію та політику в сучасних Україні, Польщі та Росії* / Пер. з польськ. Київ: Ніка-Центр, 2015, с. 7 - 67, 126 - 296.

7 Спробу критичного аналізу сучасного стану історичної науки на Закарпатті та на історичному факультеті зокрема див. у працях : МАЗУРОК, Олег: Атланти і Каріатида районного масштабу (Роздуми про те, Хто і Як досліджує історію та історіографію Закарпаття). In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія* / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Говерла, 2008, Випуск 21, с. 197 - 213; ЙОГО Ж.: «...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...». Ужгород: Мистецька Лінія, 2009, 284 с.; ЙОГО Ж.: *Чому мовчать сурми Кліо? Анатомія фальсифікації історії та історіографії Закарпаття*. Фрагменти : Монографія. Ужгород: ПП Мельник, 2015, 173 с.

8 В якості вдалого підходу до викладу фактичного матеріалу з позицій інклюзивістів див.: ЕЛИНЕК, Йешаягу А.: *Карпатская диаспора: Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848-1948)* / Пер. с англ. М. Егорченко, С. Гурбича, Э. Гринберга, при участии С. Беленького, О. Клименко; фотоматериалы и карты П. Р. Магочия; ред. рус. текста В. Падяк. Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2010, 498 с.; ЧЕРНИЧКО, Степан – ФЕДИНЕЦЬ, Чілла: *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року)*: Монографія. Ужгород: Ліра, 2014, 236 с.

9 ФЕНИЧ, Володимир: Етнонаціональна ідентичність греко-католиків Мукачів-

Беручи до уваги переваги і недоліки кожного з наукових напрямків стан оцінок Закарпаття в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1999 р. пропоную розсортувати за «*принципом історіографічного конуса*»¹⁰. Тож «*верхівку конуса*», назовемо його тут «ексклюзивним полем монополістів», представлятимуть знакові видання українських істориків або прихильних до україноцентричної візії історії Закарпаття студії вітчизняних і західних українців, аргументації та висновки яких залишаються визначальними в грант-наративах з історії України¹¹. «*Середину конуса*», котру найменуємо тут «опортуністичним полем ревізіоністів», представлено базовими дослідженнями русинських істориків або прихильних до винятково карпаторусинської

ської єпархії. In: *Історична школа професора Володимира Задорожного : Науковий збірник. Випуск 2. Carpatica-Karpatika*. Випуск 30 / Упорядкування Романа Офіцинського; передмова Валерія Смолія. Ужгород: Гражда, 2004, с. 38 - 62; ЙОГО Ж.: Еклезіальне становище греко-католиків до встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Випуск 24. Словацько-українські взаємини в області історії, культури, мови та літератури. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 23-24 червня 2006 р.)* / Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополіга. Свидник, 2007, с. 95 - 117. ЙОГО Ж.: В оточенні інших : греко-католики Мукачівської єпархії та їх сусіди у світлі сучасних досліджень офіційної статистики кінця XIX – початку XX ст. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»*; [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Говерла, 2010, Випуск 25, с. 104 - 125; ЙОГО Ж.: Вправління з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»*; [Редкол.: О.С. Мазурок (голова) та ін.]. Ужгород: Говерла, 2014, Випуск 2 (33), с. 138 - 156; ЙОГО Ж.: *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною*. Ужгород: Говерла, 2015, 144 с. ЙОГО Ж.: Вчорашнє завтра: подолання негативної спадщини яковінського мислення і практики в історичній освіті та науці України. In: *Ювілейний збірник на честь професора Павла-Роберта Магочія = A jubilee collection: essays in honor of professor Paul Robert Magocsi: до 70-річчя від дня народження = on his 70th Birthday* / Відповід. ред. та упоряд.: Валерій Падяк, Патріція Крафчик = Editors and Compilers: Valerii Padiak, Patricia A. Krafcik. Ужгород-Пряшів-Нью-Йорк = Uzhhorod-Prešov-New York: Видавництво В. Падяка = V. Padiak Publishers, 2015, с. 203 - 234.

10 Його недавно запропонувала відома київська дослідниця ЯКОВЕНКО, Наталя: Вступ до історії. Київ: Критика, 2007, с. 317 - 319.

11 Мова йде про українську візію «закарпатських сюжетів» в найбільш авторитетних синтезах з історії України авторства Ореста Субтельного, Андреаса Каппелера, Валерія Смолія (за редакцією), Юрія Зайцева (за редакцією), Ярослава Грицака, Ендрю Вілсона, Сергія Єкельчика, Романа Шпорлюка, Павла Роберта Магочія.

парадигми історії¹². І в «*підніжжі конуса*», який означимо тут «плюралістичним полем інклюзивістів», міститимуться одинокі студії противників яacobинського способу мислення про історію та історіографію Закарпаття (ширше Карпатську Русь) без різниці, походять вони від української, русинської чи від будь-якої іншої етноцентричної (в будь-якому випадку телеологічної) парадигми історії¹³.

Оскільки моїм завданням було з-концентрувати увагу на закарпатських сюжетах в інтелектуальних дискурсах про Україну, що побачили світ після 1991 р., то змушений констатувати, що таких виявилось вкрай мало. Із опрацьованих понад десятка «традиціоналістських» або «академічних» синтезів¹⁴, що з'явилися за останню чверть століття, історія Закарпаття репрезентована від 0,4% у колективній праці львівських істориків за редакцією Юрія Зайцева¹⁵ до 4,8% у найбільш титулованому офіційно за загальною редакцією «головного» історика України, академіка Валерія Смолія¹⁶. Подібна доля спіткала Закарпаття і в кількох «новаторських» або «ревізіоністських» синтезах історії України, де «*землі з багатьма іменами*»¹⁷ «відпущено» від 0,1% у зна-

12 Мова йде про винятково русинську візію «закарпатських сюжетів» у вище наведених синтезах з історії Підкарпатської чи Карпатської Русі авторства Івана Попа, Дмитра Попа, Павла Роберта Магочія, Кірілла Шевченка, Станіслава Конечного.

13 В якості прикладу, крім досліджень авторства Йешаягу А. Елінека, Степана Черничка та Чілли Фединець.

14 Умовний поділ на «рекомендовані МОН» «традиціоналістські» або академічні видання та протилежні їм – «немоновські» новаторські або ревізіоністські синтети див.: ЯРЕМЧУК, Віталій: *Загальний образ минулого України: підходи сучасної української історіографії*. In: *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми* / Колективна монографія за редакцією Леоніда Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004, с. 74 - 94.

15 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ / За ред. Ю. Зайцева. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 1998, 488 с. (різні видання).

16 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: нове бачення: У 2-х томах / Під ред. В.А. Смолія. Київ: Альтернативи, 1997, 416 с. (різні видання).

17 Відомий чеський журналіст і письменник комуністичної орієнтації Іван Ольбрахт (справжнє ім'я і прізвище Каміл Земан) писав у 1932 р. про Підкарпатську Русь: «*Та земля ще й досі не має імені. Або, краще сказати, є їх надто багато для того, щоб мати*». Автор короткого репортажу перераховує всі вживані до цього часу назви, які поділив на: угорські – Верхня Угорщина, Руська Крайна; чеську – Підкарпатська Русь; російську – Закарпатська Русь; українські – Закарпатська Україна, Закарпаття. Як комуніст, він дав пояснення останнім двом: «*Комуністи та українці національної орієнтації, виходячи із народної спільності тутешніх племен з українцями радянськими, галицькими і румунськими, називають її Закарпатська Україна, або, оберігаючи себе від переслідувань за недозволену агітацію, просто – Закарпаття*». Однак, завершується цей перелік назв ще одною – влас-

ковому нарисі з історії України від найдавніших часів до кінця XVIII ст. Наталі Яковенко¹⁸ до 5,3% у нарисі формування модерної української нації XIX – XX ст. Ярослава Грицака¹⁹ та 7,8% у найповнішому на сьогодні синтезі історії земель і народів України канадського історика Павла Роберта Магочія²⁰.

На відміну від інших авторів, єдина Н. Яковенко пояснила, чому Закарпаття випустила зі свого нарису середньовічної та ранньомодерної історії України. Оскільки на момент формування історичного ядра території України XVII ст. в Подніпров'ї Закарпаття (як і татарські козовища Приазов'я – майбутня Новоросія та Причорномор'я – Крим, а також Буковина) її мешканцями сприймалося за органічну частину

не, народною назвою, що походить від самих русинів : «*Народ називає цю [свою] землю Підкарпаттям*»: ОЛЬБРАХТ, Іван : Земля без імені / Пер. з чеськ. In: *Ольбрахт Іван. Микола Шугай, розбійник: Твори*. Ужгород: Карпати, 1990, с. 214 - 226. Тож по-правді щодо сучасного Закарпаття можна вжити інклюзивну назву – *землі з багатьма іменами*.

18 ЯКОВЕНКО, Наталя: Нарис історії України від найдавніших часів до кінця XVIII століття: Навчальний посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вищих учбових закладів, вчителів. Київ : Генеза, 1997, 311 с.: іл. Стільки ж місця Закарпаттю дослідниця визначила і в другому, переробленому та розширеному виданні: ЯКОВЕНКО, Наталя: Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Видання друге, перероблене та розширене. Київ: Критика, 2005, 584 с.

19 ГРИЦАК, Ярослав: *Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття: [Навч. посібник для учнів гуманіст. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів]*. Київ: Генеза, 1996, 360 с. (Друге вид. 2000). Див. також синтези: WILSON, Andrew: *The Ukrainians Unexpected Nation*. New Haven – London: Yale Nota Bene, Yale University Press, 2000; Цит. за укр. вид.: ВІЛСОН, Ендрю: *Українці: несподівана нація* / Пер. з англ. Надії Гончаренко та Олександра Грищенка. Київ: К.І.С., 2004, 551 с.; КАППЕЛЕР, Андреас: *Мала історія України* / Пер. з нім. Київ: К.І.С., 2007, 264 с.; YEKELCHUK, Serhy: *Ukraine. Birth of a Modern Nation*. Oxford University Press, 2007. Цит. за рос. вид.: ЕКЕЛЬЧИК, Сергей: *История Украины. Становление современной нации* / Авторизиров. пер. с англ. Николая Климчука. Киев: К.И.С., 2010, 400 с.

20 MAGOCSI, Paul Robert: *A History of Ukraine*. Toronto: University of Toronto Press – Seattle: University of Washington Press, 1996. Цит. за укр. вид.: МАГОЧІЙ, Павло Роберт: *Історія України* / Авторизований пер. з англ. Ернеста Гийдела, Софії Грачової. Київ: Критика, 2007, 639 с.; MAGOCSI, Paul Robert: *Ukraine: An Illustrated History*. Toronto: University of Toronto Press – Seattle: University of Washington Press, 2007. Цит. за укр. вид.: МАГОЧІЙ, Павло-Роберт: *Люстрована історія України* / Пер. з англ. Сергія Біленького. Київ: Критика, 2012, 447 с.; MAGOCSI Paul Robert: *A History of Ukraine : The Land and Its Peoples*. Toronto: University of Toronto Press Incorporated, 2010. Цит. за укр. вид.: МАГОЧІЙ Павло Роберт: *Україна. Історія її земель та народів* / Авторизований пер. з англ. Ернест Гийдель, Софія Грачова, Надія Кушко, Олексій Сидорчук. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2012, 794 с.

Трансільванії та Австрії, сюжети про нього, на погляд київської дослідниці, *«вимагають не побіжних параграфів-вставок (як це донині робилося в узагальнюючих працях з історії України), а окремої фундаментальної роботи, що розглядала би згадані регіони в контексті історії тих держав, до яких вони належали – Молдови, Трансільванії, Австрійської монархії, Угорщини»*. І лише під кінець Другої світової війни до СРСР (формально до України) було приєднано старі території Австро-Угорщини, які після 1918 р. належали Польщі, Румунії, Чехословаччині та Угорщині. Остаточне оформлення кордонів Української РСР (котре завершилося приєднанням до неї Криму 1954 р.), як справедливо зауважує дослідниця, *«від України залежали хіба в тому розумінні, що факт її існування використовували в аргументації радянські дипломати»*. Проте завдяки стратегічним розрахункам керівництва СРСР *«майже всі відлами етносу вперше було об'єднано в рамках єдиного політично-географічного тіла – Української Радянської Соціалістичної Республіки, спадкоємницею якого в аспекті зовнішніх кордонів стала Українська держава»*²¹.

Попри невітнісні кількісні характеристики «місця» Закарпаття в загальноукраїнських синтезах²², говорити про якісні ознаки його «ролі» в інтелектуальних дискурсах про Україну, історію її земель і народів після 1991 р., за незначним винятком, майже не доводиться. З огляду на живучість концепцій тих чи тих авторів, більшість з яких кочуючи з тексту в текст не одного покоління русинських, українських та інших етноцентристських авторів, обросли «бородатими» міфами, напівправдами та й взагалі не правдами, годиться перерахувати найбільш поширені з них.

Відштовхуючись від того, що розуміє під «міфом» авторитетний міжнародний вебстерівський словник²³, і що він вкладає у зміст поняття «стереотип»²⁴, доречно погодитись із зауваженнями П. Р. Ма-

21 ЯКОВЕНКО, Наталя: *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України...* с. 18, 19.

22 При розрахунках приблизних відсотків «місця» Закарпаття на сторінках загальної історії України до уваги було взято загальний обсяг основної частини того чи іншого синтезу.

23 1) оповідь невідомого походження, котра стосується історичних подій, 2) істота або предмет, що існують лише в людській уяві й існування / не існування чого неможливо довести і 3) оповідь, придумана навмисно для завуалювання істини: WEBSTER'S NEW INTERNATIONAL DICTIONARY OF THE ENGLISH LANGUAGE. Springfield, Mass.: G. And C. Merriam Co., 1971, p. 1497.

24 Стандартизована картина, яка існує в уявленні певної групи людей і представ-

гоція, про існування двох видів міфів: 1) ті, що прийшли з традиції і пасивно розглядаються як правда (найчастіше з'являються в описах середньовічного періоду, і 2) активно створені міфи у ХХ ст. з метою приховування або спотворення реальної історії, пов'язаної передусім з подіями ХХ ст. По-друге, стереотип, є по суті тим самим міфом, який був повністю включений в культуру і менталітет даного суспільства, ставши основою будь-якої національної історіографії. Якщо канадському історика в конкретному випадку йдеться загалом про карпаторусинське суспільство²⁵, то мені лише про закарпатське. Припускаю, що можна вести розмову і про третій вид активно створених міфів/стереотипів, котрі стали невід'ємним компонентом державної політики пам'яті в Україні як до, так і після здобуття нею державної незалежності.

Обмеженість даної публікації не дозволяє зупинитися детальніше на цих міфах/стереотипах, тому лише побіжно перерахую їх в хронологічній послідовності відповідно до запропонованої видової класифікації.

Прикладами першого виду міфів/стереотипів, що збереглися (прийшли) до нас з традиції і пасивно розглядаються як правда, є здебільшого свідомо створені романтично-патріотичні візії середньовічної, ранньомодерної та модерної історії Закарпаття. Такими міфами, що вже стали, або мають великі шанси стати історіографічними стереотипами, є:

1) про початки історії України на Закарпатті від стоянки раннього палеоантропа (бл. 1 млн. р.т.) виявленого 1970-х рр. біля селища Королево Виноградівського р-ну Закарпатської обл.; 2) про успадкування східними слов'янами Верхнього Потисся хорватами цивілізаційної спадщини античного та імперського Риму через безпосереднє сусідство з ним їхніх генетичних попередників північнофракійських племен гето-даків (носіїв культури карпатських курганів); 3) про кирило-мефодіївське хрещення Закарпаття апостолами слов'ян, солунськими братами Кирилом (Константином) і Мефодієм у 860-х, або їхніми учнями на чолі з архієпископом Гораздом у 880-х рр.; 4) про східнослов'янського (русинського / українського) князя Лаборця, який героїчно тримав оборону Ужгородського замку від навали угрів на чолі з Алмошем у 896 р.; 5) про входження Закарпаття до складу Київської Русі на підставі спільних з нею військових походів «місце-

ляє спрIMITизовану думку, або некрИТИчне судження : IBED., p. 2238.

25 МАГОЧІЙ, Павло-Роберт: Міфи та стереотипи в історії Карпатської Русі... с. 110.

вих» східнослов'янських племен «білих хорватів» на Візантію 860 та 907 рр.; 6) про існування серед карпатських русинів / українців титулу *dux Ruizorum* (князь русинів / українців) та відповідно самостійного територіального об'єднання *Marchia Ruthenorum* (Руської / української марки / землі); 7) про входження Закарпаття (чи бодай його частини – Березького комітату з містами Мукачево і Берегово) до складу Галицько-Волинського князівства в період правління Лева Даниловича; 8) пов'язаний з діяльністю на Закарпатті «князя Поділля і пана Мукачівського замку» Федора Коріатовича, з яким пов'язується «заснування» Мукачівського монастиря (в окремих випадках єпархії) на Чернечій Горі у 1360 р., «переселенні» за Карпати 40 тис. русинів / українців та «заснуванні / відновленні» «Руського / українського князівства» з центром у Мукачівському замку; 9) про справедливого правителя Угорщини Матяша Корвина, смерть якого простолюди (в т.ч. русини) начебто оплакував словами «Помер король Матяш, пішла з ним і справедливість!»; 10) міф/стереотип антитези про покращення / погіршення національного життя східнослов'янського населення Закарпаття внаслідок проголошення та поширення Ужгородської церковної унії 1646 р.; 11) про те, що в боротьбі з австрійськими Габсбургами, від трансільванських князів Ілони Зріні та особливо її сина Ференца Ракоці II русини зажили слави «найвірнішого народу» («*Gens fidelissima*»); 12) про покращення соціального, релігійного та культурного життя угорських русинів / українців внаслідок урбаріальної, церковної та освітньої реформ австрійських монархів-просвітителів Марії Терезії та її сина Йосифа II; 13) про русинське національне відродження в період від революції 1848 р. до угорського «Закону про рівноправність національностей» 1868 р.; 14) про тисячолітнє угорське колоніальне панування над русинами / українцями (також словаками і румунами) на Закарпатті, що в результаті призвело до суцільного зубожіння та тотальної мадяризації місцевого східнослов'янського населення; 15) про культурно-політичну відсталість угро-русів (карпатських русинів / українців Угорщини) у зв'язку з відсутністю в них демократично-поступових ідей, пов'язаних виключно з українською національною свідомістю – одиноким елікси́ром щасливого і ситого життя.

Прикладами другого виду міфу/стереотипу, активно створеного у ХХ ст. здебільшого українськими (менше угорськими та чеськими) істориками з метою умисного приховування або спотворення реальної історії, пов'язаної передусім з подіями того таки ХХ, або попе-

редніх століть. Такими є: 1) про «єдиноправильне» вивчення *«землі з багатьма іменами»* виключно тільки під українсько-комуністичною назвою Закарпаття і винятково лише в адміністративних кордонах тих чотирьох комітетів/жуп (Унг, Берег, Мараморош і Уґоча), з яких у 1946 р. було створено радянську Закарпатську область, і 2) міф/стереотип, сконструйований в основному на антитезах про майже «райські» часи на Підкарпатській Русі, що пов'язуються з чехословацьким урядуванням (1919 – 1939), цілковитою протигаю якого виступає майже суцільно «пекельний» період в Підкарпатському регентському комісаріаті, властивий угорській окупаційній владі (1939 – 1944).

Нарешті, **прикладом третього виду активного міфу/стереотипу**, що став невід'ємним компонентом державної політики пам'яті в радянській чи пострадянській Україні та серед зарубіжних українців, є: 1) про закономірне завершення пошуків української національної ідентичності місцевим східнослов'янським населенням (карпатськими / підкарпатськими) русинами, доказом чого є перемога «держави одного дня» Карпатської України 15 березня 1939 р.; 2) про «приєднання», «об'єднання» чи «возз'єднання» частини суверенної Чехословацької республіки Підкарпатської Русі під комуністичною назвою Закарпатська Україна з українською республікою Радянського Союзу відповідно до сталінського проекту «збирання руської (=російської) спадщини» під владою Кремля 29 червня 1945 р.; 3) про загрозу суверенітету та територіальної цілісності незалежної України після 1991 р. в особі регіонального закарпатського сепаратизму «політичного русинства».

Повновладний радянський диктатор Йосиф Сталін, винятково з військово-стратегічних міркувань і в супереч з його ж власною домовленістю із союзниками по антигітлерівській коаліції в Ялті (лютий 1945), анексував Підкарпатську Русь у Чехословаччині. Як українські націоналістичні ідеологи з часів Михайла Драгоманова та Івана Франка, так і радянські комуністи починаючи з П'ятого конгресу комінтерну, що відбувся у Москві 1924 р., однаково відносили всі східнослов'янські етнографічні групи русинів (лемків, бойків, гуцулів і долинян), що від середньовіччя мешкали в північно-східних Карпатах, до української нації. На продовження проникливого спостереження Ярослава Грицака про те, що *«українці – це ті, ким мали стати русини відповідно до намірів українофілів»*²⁶, залишається додати одне: коли

26 ГРИЦАК, Ярослав: *Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886)*. Київ: Критика, 2006, с. 18.

русини не бажали усвідомлено й добровільно відповідати намірам українофілів, то їх, спочатку авторитарний режим А. Волошина, а відтак тоталітарний режим Й. Сталіна (обох лідерів місцеві українофіли за дивовижним збігом обставин називали «батьками»), в адміністративному порядку «зробив» українцями. Причому це сталося не лише в радянській Україні (на Закарпатті), але й в Польщі (Лемківщині) та в Чехословаччині (Пряшівщині)²⁷. Та як відомо з народного епосу тих же росіян – «насилено мил не будеш».

Відповідно до цих змін на мапі Центрально-Східної Європи, від радянських істориків та їх польських і чеських комуністичноорієнтованих колег, «народна влада» очікувала винайдення пристойного історичного обґрунтування своїй військово-політичній окупації та анексії частини земель суверенних держав. І історики (в купі з мовниками, літераторами та етнографами) «Вождя всіх часів і народів» не розчарували і не підвели²⁸. На підставі сумнозвісного літописного запису про участь «білих хорватів» у поході Олега на Константинополь (907), який став відправною точкою, так би мовити загальновизнаним каноном/стандартом для істориків, Карпатська Русь X–XI ст. почала трактуватися не інакше як частина Київської Русі, відтак після чого, частина Підкарпаття між 1280 і 1320 р., стала сприйматися не інакше як частина Галицько-Волинської Русі²⁹.

І байдуже, що в Карпатах проживали «карпатські», а не «білі» хорвати, які жодного стосунку до віроломного походу русів не могли мати, і байдуже, що в одній із латинських грамот 1299 р. йшлося про звичайне пожертвування (у вигляді лену) одного з маєтків в одній

27 Про спільну трагічну долю карпатських русинів у всіх трьох комуністичних країнах СРСР, ПНР та ЧСФР після 1944 р. див.: ПОП, Іван: *Мала історія Русинів...* с. 157 - 174; МАГОЧІЙ, Павло Роберт: Вплив комуністичного правління на русинів-українців Чехословаччини. In: Магочій Павло-Роберт: *Кожен карпаторусин є русином...* с. 75 - 93.

28 ЕКЕЛЬЧИК, Сергій: *Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві* / Авторизований пер. з англ. Миколи Климчука та Христини Чушак; За ред. Миколи Климчука. Київ: Критика, 2008, с. 92 - 94; Першими опусами на цю тему стали праці: НЕЕДЛЫ, Здэнек: *История Закарпатской Украины до XIV столетия*. In: *Известия Академии наук СССР Серия истории и философии*. Том II. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1945, с. 201 - 220; ЛЕЛЕКАЧ, М. М.: Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X–XI ст. In: *Наукові записки УжДУ. Серія історико-філологічна*. Том 2. Ужгород, 1949, с. 29 - 39.

29 Відсутнє спростування цього міфу в сучасній українській історіографії (Ю. Зайцев, В. Смолій) належить сприймати як актуальний стереотип. Див. наприклад: ФЕДАКА, Сергій: *Історія України з найдавніших часів до 1648 року. Навчальний посібник*. Київ: Знання, 2014, с. 191, 394, 433 - 434.

із частин Підкарпаття (Березький комітат), який угорський король Бейла IV подарував своєму затеві, котрий виявився князем Левом Даниловичем із сусіднього з Угорським королівством Галицько-Волинського князівства. Так у запалі воєнно-пропагандистської кампанії, як дотепно зауважує з цього приводу Сергій Єкельчик, тяглість (континуїтет) модерної української нації, на прикладі предків (однозначно вже лише) закарпатських українців, які проживали «з незапам'ятних часів одною спільною і міцною сім'єю зі всім багатомільйонним українським народом», було посунуто вглиб аж до Х ст.³⁰

По суті, на підставі цих двох «історичних аргументів» у 1944–1945 рр. чехословацька Підкарпатська Русь – вже як радянська Закарпатська Україна – повинна була знову об'єднатися / возз'єднатися з державою (СРСР), частиною країни-попередниці якої (Київської Русі), вона нібито колись була. А щоб була у когось із сучасників чи наступників не виникло сумнівів у нелегітимності акту анексії Підкарпатської Русі «страной-победительницей», місцевими комуністами під режисурою політруків 4-го Українського фронту все було організовано таким чином, ніби «тов. Сталін» лише задовільняв звернення місцевого (однозначно вже лише) українського населення, відповідно до одноголосного рішення 663-х делегатів «З'їзду народних комітетів Закарпатської України», що відбувся в міському кінотеатрі Мукачева 26 листопада 1944 р., «раз назавжди здійснити свою віковічну мрію <...> возз'єднати Закарпатську Україну зі своєю Великою матір'ю – Радянською Україною»³¹.

Делегати, що прийняли резолюцію, а також особи, що підписалися під «маніфестом про возз'єднання», діяли під тиском і погрозами, що відзначено й кількома місцевими істориками цього періоду, в тому числі й очевидцем тих подій, делегатом з'їзду, в майбутньому професором політології університету Лойоли в Чикаго (США), Василем Маркусем. Автор поважної монографії (1956), присвяченої питанню приєднання Закарпаття до України,³² описуючи з'їзд в Мукачеві 26 листопада 1944 р. не інакше як політично натхненний спектакль в

30 ЄКЕЛЬЧИК, Сергій: *Імперія пам'яті...* с. 92 - 94.

31 Дет. про перебіг цих подій див.: МАРЬИНА, В.В.: К событиям в Подкарпатской Руси (Закарпатской Украине) осенью 1944 – зимой 1945 года. In: *Словяноведение*. 2001, № 3, с. 27 - 48; МАРЬИНА В. В.: Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг. Москва: Новый хронограф, 2003, 304 с. В монографії уміщено всі документи, що стосуються висвітлення цього питання.

32 МАРКУСЬ, Василь: *Приєднання Закарпатської України до Радянської України, 1944–1945* / Вступне слово : Андре Пера. Друге вид. Київ: ІНТЕЛ, 1992, 111 с.

радянському дусі (символічно, що він проходив у кінотеатрі), влаштованим для виправдання територіального загарбання, В. Маркусь і незліченна армія українських науковців (Михайло Троян, Микола Макара etc.)³³, а ще ціла дюжина публіцистів та письменників, всупереч очевидному спотворенню історичних фактів, продовжують розглядають активно змонтований тоталітарною державою міф про «возз'єднання» 1944 – 1945 рр. як правове та історичне виправдання Радянського Союзу, а з його розпадом у грудні 1991 р. – незалежної України – анексувати до своїх кордонів історичну Підкарпатську Русь – від 1946 р. Закарпатську область. Додатковим аргументом легітимації комуністичного міфу певною мірою послужив інший, спочатку активно змонтований у діаспорі (Іваном Лисяком-Рудницьким, Петром Стерчом, Орестом Субтельним)³⁴, а після «перебудови» – доведеним до державницької догми на батьківщині ужгородським істориком Миколою Вегешом³⁵, – націоналістичний міф про українську «одноденну державу» Карпатську Україну.

«Різновидом конституційного акту Закарпатської України до її возз'єднання з Україною», назвав В. Маркусь головну подію в новітній історії Закарпаття³⁶. Натомість двоє таких самих учасників і очевидців тих подій що і В. Маркусь, на початку 1990-х рр. поділилися кардинально протилежними спогадами. Як тодішніх студентів Торговельної академії в Мукачеві, вели колоною дивитись фільм до кінотеатру

33 ТРОЯН, М. В.: *Того дня зійшло сонце возз'єднання : Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України*. Ужгород: Карпати, 1979, 136 с.; МАКАРА, М. П.: *Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.)*. Посібник на допомогу студентам і вчителям у вивченні історії рідного краю. Ужгород: Патент, 1995, 108 с.

34 ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ, І.: *Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності...*; СТЕРЧО, Петро: *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках* / Репринтне видання. Львів: За вільну Україну, 1994, 288 с.; СУБТЕЛЬНИЙ, Орест: *Україна : Історія*. Видання третє, перероблене і доповнене / Пер. з англ. вид. 1988 р. Юрка Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. Київ: Либідь, 1993, с. 549 - 553.

35 ВЕГЕШ, Микола: *Вони боронили Карпатську Україну*. Ужгород: Карпати, 2002, 709 с.; ВЕГЕШ, Микола: *Августин Волошин і Карпатська Україна*. Львів: ЗУКЦ, 2004, 414 с. Неповну бібліографію праць М. Вегеша з цієї теми див.: ТОКАР, Маріан: *Героїзм і трагізм Карпатської України у наукових студіях професора М. Вегеша*. In: *Вегеш М. Карпатська Україна : документи і факти*. Ужгород: Карпати, 2004, с. 417 - 430; ВЕГЕШ, Микола – ТОКАР Маріан – БАСАРАБ Михайло: *Карпатська Україна в контексті українського державотворення : Навчальний посібник*. Ужгород: Карпати, 2008, 255 с.

36 МАРКУСЬ, Василь: *Приєднання Закарпатської України до Радянської України...* с. 47.

«Перемога», який тоді ще називався «Скала». Прийшовши на місце, зал був повний, «*бо нагнали людей із інших організацій*». Всіх привітав мер Мукачева Драгула словами: «*Товарищи, мы собрались с вами по очень важному делу, мы хотим оторваться от буржуазной Чехословакии и воссоединить часть ЧСР – Подкарпатскую Русь в лоне великой родины – СССР и ее всемирной столицы Москвы. Кто «за», пусть поднимет руку!*». Як згадують очевидці, після таких несподіваних слів, зал ніби паралізувало. І хоч було тихо, мер вимовив: «*Товарищи, молчание это согласие. Мы единогласно приняли манифест об воссоединении Закарпатской Руси к СССР. Отправим телеграмму тов. Сталину*»³⁷. Доступні архівні документи підтверджують якраз не Маркусєву точку зору.

* * * *

Розділяючи зауваження одного із засновників теорії нації і націоналізму професора Сорбони Ернеста Ренана про те, що «*неправильне розуміння історії – це частина буття нації*» чи «*забута історія або, краще сказати, історична помилка є одним з головних чинників творення нації, і тому розвиток історичних досліджень часто буває небезпечним для національності*»³⁸, можна дійти щонайменше двох висновків. По-перше, наведені вище міфи встигли стати стереотипами русинської, української, угорської чи якоїсь іншої етноцентричної історіографії, кожна з яких, за націоналізацією минулого власного етносу, сильно віддалилася від об'єктивного розуміння мультиплікованої історії Закарпаття саме як історії землі багатьох народів, культур і релігій. І, по-друге, умисне спотворення історії «*землі з багатьма іменами*» розпочалося тоді, коли їй було нав'язано чужу націоналістично-комуністичну «єдиноправильну» назву «Закарпаття», минуле якого агресивно підганялося в останні сім десятиріччів років під два найбільш зміфологізовані, якщо не сказати зфальшовані, українські місця пам'яті – націоналістичну «державу одного дня» Карпатську Україну та комуністичну квазідержаву 14-ти місяців Закарпатську Україну.

Однак, це зовсім не стало на перешкоді й надалі повторювати їх із тексту в текст: в сучасній україністиці факти з історії Закарпаття й надалі «підганяються» під виключно українські місця пам'яті, найбільш визначальні з яких сталися 15 березня 1939 р. в Хусті, 26 листопада

37 ПОДКАРПАТСЬКА РУСЬ. Ужгород, 1993, 29 червня; Цит. за: МАГОЧІЙ, Павло Роберт: *Історія України...* с. 550; ЙОГО Ж : *Україна : історія її земель і народів...* с. 632.

38 РЕНАН, Ернест: Що таке нація? Ін: *Націоналізм: Антологія. 2-ге вид.* / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2006. с. 253 - 263.

1944 р. в Мукачеві та 29 червня 1945 р. в Москві. Свою легітимність ці доленосні дати в історії *«землі з багатьма іменами»* здобули в мешканців Закарпаття на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. незалежно від їх національної, релігійної чи культурної ідентичності: жити автономною самоврядною територією в складі суверенної, незалежної, демократичної України. Тому проблема «політичного русинства» – це вигадка Кремля, на гачок якої потрапив офіційний Київ зі своїми спецслужбами та цілою армією вітчизняних нащадків якобінського способу мислення, серед яких – чимало професійних істориків³⁹. По-справжньому в контексті європейської / західної ідентичності сюжету з історії Підкарпаття, в т.ч. й карпаторусинства, висвітлені лише в синтезах історії України Ярослава Грицака, Ендрю Вілсона, Олі Гнатюк, Андреаса Каппелера, Сергія Єкельчика, Романа Шпорлюка та (поки що) Павла Роберта Магочія⁴⁰.

39 Нічого іншого, крім *«русинського націоналізму»*, *«нововідкритої русинської ідентичності»*, *«спекулятивного етнонаціоналізму»* *«малопомітного на тлі неухильної та поступової «тихої українізації»*», *«проблем регіоналізму та сепаратизму»*, за яких *«суто наукових аргументів, аби визнати русинів окремою нацією, не бракує»*, *«проте в даному разі академічні аргументи вступили в конфлікт з політичною доцільністю і культурною реальністю»*, з історії Закарпаття часів незалежної України не знайшли ані ужгородський історик Роман Офіцинський у своїй 468-сторінковій монографії, опублікованій для захисту докторської дисертації, ані відомий київський історик Георгій Касьянов у своїх 428-сторінкових нарисах: ОФІЦИНСЬКИЙ, Роман: *Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (На матеріалах періодики Заходу)*. Монографія. Київ : Інститут історії України НАН України – Ужгород: Гражда, 2005. с. 357 - 358; КАСЬЯНОВ, Георгій : *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ : Наш час, 2008. с. 88 - 89 (прим. 77), 90.

40 ГРИЦАК, Ярослав : *Нарис історії України...* с. 22, 45 - 46, 83, 135, 187, 189, 192, 201 - 203, 221, 258, 268, 273, 311 - 312, 316; ВІЛСОН, Ендрю: *Україні: несподівана нація...* с. 183 - 192, 402, 481 - 494; ГНАТЮК, Оля : *Процання з імперією. Українські дискусії про ідентичність* / Авторизований переклад з польської. Київ: Критика, 2005, с. 276 - 277, 359; КАППЕЛЕР, Андреас: *Мала історія України...* с. 17, 20 (карта 1), 21, 26, 184 - 185; ЕКЕЛЬЧИК, Сергей: *История Украины...* с. 13 - 14, 17 - 25, 51, 60, 73 - 74, 78 - 79, 83, 98, 191 - 194, 216, 218 - 219, 329 - 330; ШПОРЛЮК, Роман: *Імперії та нації : з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі* / Пер. з англ. Георгія Касьянова за участі Миколи Климчука та Миколи Рябчука. Київ : Дух і Літера, 2000, с. 239 - 240, 318 - 319; ЙОГО Ж.: *Формування модерних націй : Україна – Росія – Польща* / Пер. з англ. Георгія Касьянова, Миколи Климчука, Миколи Рябчука, Ярослави Стріхи, Дзєніслава Матіяш та Христини Чушак. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2013, с. 169 - 170, 302, 332 - 335, 338, 367 - 368, 431 - 432, 501 - 502, 516, ; МАГОЧІЙ, Павло Роберт: *Історія України...* с. 25 - 29, 31, 74 - 75, 157, 308, 331, 333, 347 - 348, 356, 365 - 366, 372, 383, 389 - 390, 397, 440 - 441, 444 - 445, 451, 515 - 520, 523, 525 - 527, 535, 546, 549 - 550, 557, 575 - 577; ЙОГО Ж.: *Люстрована історія України...* с. 21 - 24, 39,

Спробу деміфологізувати деякі з міфів у першій третині минулого століття безнадійно намагався виконати відомий російський дослідник середньовічної та ранньомодерної історії карпатських русинів Алексей Петров⁴¹. В останні два десятиліття в напрямку розвінчування середньовічних, менше модерних міфів, чимало зроблено ужгородським істориком та археологом Йосипом Кобалем⁴², мукачівським краєзнавцем Олексієм Філіпповим⁴³ та канадським україністом і русиністом Павлом Робертом Магочієм⁴⁴. То ж чи все так просто, як це видається сучасному молодому канадському досліднику із Мукачева Ернесту Гийделу. Слабке зацікавлення українськими істориками історії Закарпаття, на його думку, «цілком зрозуміле – тематика малореспектабельна, а потрібна для її опанування фахова підготовка за складністю для істориків в Україні поступається хіба що сходознавству. У результаті українська історіографія Закарпаття зводиться, по суті, до закарпатського краєзнавства, не виблискуючи ні оригінальністю тематики, ні поліфонією методологій та інтерпретацій»⁴⁵. Вирок, хоч і суворий, але справедливий. Закарпаттю і справді все ще доводиться нагадувати не те, щоб світові та відповідно світовій укра-

44, 96, 223, 225, 250 - 251, 275, 280, 283 - 284, 334 - 336, 337 - 339, 343, 345 - 346, 360 - 361, 365 - 366, 378 - 380, 383; ЙОГО Ж : *Україна. Історія її земель та народів...* с. 7 - 10, 13, 24, 64 - 65, 172 - 173, 343, 371, 373, 389 - 390, 399 - 400, 401 - 402, 409 - 410, 419 - 420, 434, 440 - 442, 447, 500 - 502, 505 - 506, 513, 588, 591 - 597, 601, 604 - 606, 615, 628, 631 - 633, 643, 664 - 665, 689 - 690.

41 О ПОДЛОЖНОСТИ ГРАМОТЫ КНЯЗЯ ФЕОДОРА КОРИАТОВИЧА 1360 г. Съ четырьма снимками / Критическія замѣчанія А. Петрова; Палеографическій этюдъ И. Холодняка. In: *Матеріали для історіи Угорської Руси*. Том III. Санкт-Петербург: Типографія Імператорської Академії Наукъ, 1906. 31 с.; ПЕТРОВЪ, А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по історіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391-1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpát. Rusi. V Gen. Komisi knižkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, 1930. 232 с.

42 КОБАЛЬ, Йосип: Історія Закарпаття : спроба деміфологізації. Частина I. In: *Екзиль. Науково-мистецький часопис*. Чис. 1. Ужгород, 1998. с. 2 - 4; ЙОГО Ж.: Історія Закарпаття : спроба деміфологізації. Частина 2. In: *Екзиль. Науково-мистецький часопис*. Чис. 2. Ужгород, 1998. с. 3 - 4; ЙОГО Ж.: Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. Частина 3. In: *Суботній Ужгород. Науково-мистецький альманах*. Ужгород, 1998. с. 17 - 42; ЙОГО Ж. : Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. Частина IV. In: *Екзиль. Науково-мистецький часопис*. Чис. 1 (4). Ужгород, 2002. с. 6 - 11.

43 ФІЛІПPOB, Олексій: *40 міфів про Мукачево. Невідповідності про історичні події у місті над Латорицею і на Закарпатті*. Ужгород: Ліра, 2011. 32 с.

44 МАГОЧІЙ, Павло-Роберт: *Міфи та стереотипи в історії Карпатської Русі...* с. 109 - 127.

45 ГИЙДЕЛ, Ернест: *Рутенія über alles...* с. 215.

їністиці про свою унікальну історію «землі з багатьма іменами», але найперше – Україні та її історикам – тикати носа політичною упрежденістю щодо себе.

Обсяг даного есею не дозволив охопити всіх характеристик мультикультурної ідентичності Закарпаття, що сміливо піднімаються різними сучасними авторами. Для прикладу, чого лише варті проникливі спостереження британця Тімоті Гартон Еша та польської українки Олі Гнатюк⁴⁶. Своє «*прощання з імперією*» спостережлива дослідниця закінчує словами Сімони Вейл, виголошених у європейському парламенті: «*У розм'ятті – наше багатство, у єдності – наша сила*», від себе додаючи не менш важливе: «*І хоч українській інтелектуальній еліті бракує єдності перед лицем найважливішого вибору, все ж хочу вірити, що в майбутньому та єдність таки буде*»⁴⁷. Шукаючи місце Закарпаття в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1991 р., також переконаний, що рухатися є куди – вперед до минулого. В залежності від того як Україна та її історики ставитимуться до переломних і трагічних подій, що відбулися в історії Підкарпатської Русі 1938–1945 рр., великою мірою залежатиме складемо всі ми громадяни української політичної нації тест на європейську, інклюзивну зрілість, чи ні.

ЛІТЕРАТУРА

A LABORATORY OF TRANSNATIONAL HISTORY. Ukraine and Recent Ukrainian Historiography / Georgiy Kasianov and Philip Ther (edited). Budapest – New York: Central European University Press, 2009, 319 p. ISBN 978-963-9776-26-5 cloth.

ASH, T. G. Long Love Ruthenia! In: *Ash Garton T. History of the Present. Essays, Sketches and Despatches From Europe in the 1990s*. Penguin – London: Allen Lane, 1999. p. 296 - 298.

CARPATHO-RUTHENICA AT HARVARD. A Catalog of Holdings / Compiled by Paul R. Magocsi and Olga K. Mayo. New Jersey: Carpatho-Rusyn Research Center Fairview, 1983, 149 s.

ENCYCLOPEDIA OF RUSYN HISTORY AND CULTURE / Revised and Expanded Edition; Paul Robert Magocsi and Ivan Pop (editors). Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press, 2005, 569 s. ISBN 0-8020-3566-3.

46 ASH, Tymoty Garton: Long Love Ruthenia! In: *Ash Garton T. History of the Present. Essays, Sketches and Despatches From Europe in the 1990s*. Penguin – London: Allen Lane, 1999. p. 296 - 298; ГНАТЮК, Оля: Прощання з імперією... с. 276 - 277, 342, 344, 359.

47 TAM CAMO. с. 489.

KONEČNÝ, S. *Náčrt dejín karpatských Rusínov. Vysokoškolská učebnica*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Ustav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015, 225 s. ISBN 978-80-555-1297-6.

KUZIO, T. «Post-Soviet Ukrainian Historiography and School Textbooks in Ukraine». In: *Internationale Schulbuchforschung = International Textbook Research*. 2001, № 1, p. 27 - 42.

KUZIO, T. History, Memory and Nation-Building in the Post-Soviet Colonial Space. In: *Nationalities Papers*. 2002, Vol. 30, № 2, p. 241 - 264.

MAGOCSI, P. R. An Historiographical Guide To Subcarpathian Rus'. In: *Austrian History Yearbook*, vol. IX-X. [Cambridge, Massachusetts], 1973-74, p. 201 - 265.

MAGOCSI, P. R. *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*. Wauconda, Illinois: Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 2005, 230 s. ISBN-13: 978-0-86516-611-0 (hardbound : alk. paper), ISBN-10: 0-86516-611-0 (hardbound : alk. paper).

MAGOCSI, P. R. *Ukraine : An Illustrated History*. Toronto: University of Toronto Press – Seattle : University of Washington Press, 2007, 336 p. ISBN 978-0-8020-8701-0 (bound).

MICHNA, E. «The rusyn's history is more beautiful than the ukrainians'». Using history in the process of legitimization of national aspiration by Carpatho-Rusyn ethnic leaders in Transcarpathian Ukraine. In: *Петербургские славянские и балканские исследования / Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2010, № 1: Карпатские русины и русинская идентичность от средневековья к новейшему времени. с. 89 - 108.

POPSON, N. The Ukrainian History Textbooks : Introducing Children in the Ukrainian Nation. In: *Nationalities Papers*. 2001, Vol. 29, № 2, p. 325 - 350.

STUDIUM CARPATO-RUTHENORUM = Штудії з карпаторусиністики / Зоставителька і відповідна редакторка: Кветослава Копорова. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові, Інститут русинського языка і культури, 2010. 132 с. ISBN 978-80-555-0298-4; 2011. 104 с. ISBN 978-80-555-0469-8; 2012. 100 с. ISBN 978-80-555-0683-8; 2013. 176 с. ISBN 978-80-555-0946-4; 2014. 150 с. ISBN 978-80-555-1215-0, EAN 9788055512150.

SVORC, P. *Zakliata krajina Podkarpatská Rus (1918–1946)*. Prešov: Univerzum, 1996, 126 s. ISBN 80-967001-6-2.

THE PERSISTENCE OF REGIONAL CULTURES. Rusyns and Ukrainians in their Carpathian homeland and abroad / Paul Robert Magocsi (editor). East European Monographs. No. CCCLXV. New York: Distributed by Columbia

University Press, 1993, 218 p. ISBN 0-88033-262-X.

THE SCHOLAR, HISTORIAN AND PUBLIC ADVOCATE. The academic contributions of Paul Robert Magocsi. In: *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity*. Vol. 39, № 1, January 2011, p. 95 - 134. ISSN 0090-5992 print/ISSN 1465-3923 online.

UDVARI, I. Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Második kiadás. Nyiregzháza: Kiadja a Bessenzei György Tanárképző Főiskola, 1994, 390 old. ISBN 963 7170 41 3, HU ISSN 0865-2767.

WEBSTER'S NEW INTERNATIONAL DICTIONARY OF THE ENGLISH LANGUAGE. Springfield. Mass.: G. And C. Merriam Co., 1971. ISBN 10: 0877790027, ISBN 13: 9780877790020.

WILSON, A. *The Ukrainians Unexpected Nation*. New Haven – London: Yale Nota Bene, Yale University Press, 2000. ISBN 0-300-09309-8.

БАРАН, О. *Карпатська Україна. Шлях до державності*. Вінніпег: Укр. Вільна Академія Наук; Укр. Іст. Т-во, 2003. 220 с.

БІБЛІОГРАФІЯ РУСИНСЬКОЯЗЫЧНЫХ ВИДАНЬ: 2005–2014 = A Bibliography of Rusyn-Language Publications: 2005–2014 / Составители: Л. Ильченко, В. Падык; Спередслово П. Р. Магочія; Языкова редакція: В. Падык; Указовачі: Л. Ильченко. Ужгород: Выдавательство В. Падыка, 2015, 112 с. ISBN 978-966-387-100-4.

БОРДЮГОВ, Г. *«Войны памяти» на постсоветском пространстве / Предисл. Алана Касаева*. Москва: АИРО-XXI, 2011, 255 с. ISBN 978-5-91022-158-5.

БОРДЮГОВ, Г. – БУХАРАЕВ, В. *Вчерашнее завтра : как «национальные истории» писались в СССР и как пишутся теперь*. Москва: АИРО-XXI, 2011, 248 с. (Серия «Историческая политика и политика памяти в СССР, РФ и СНГ»). ISBN 978-5-91022-154-7.

БУРКУТ, І. *Русинство : минуле і сучасність*. Чернівці: Прут, 2009, 384 с. ISBN 978-966-560-519-5.

ВЕГЕШ, М. *Августин Волошин і Карпатська Україна*. Львів: ЗУКЦ, 2004, 414 с. ISBN 966-8445-06-6.

ВЕГЕШ, М. *Вони боронили Карпатську Україну : нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Закарпат. обл. держадміністрація; Наук.-дослід. ін-т карпатознавства; УжНУ; М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін.* Ужгород: Карпати, 2002, 709 с.

ВЕГЕШ, М. – ТОКАР М. – БАСАРАБ М. *Карпатська Україна в контексті українського державотворення : Навчальний посібник*. Ужгород: Кар-

пати, 2008, 255 с. ISBN 978-966-671-183-3.

ВІЛСОН, Е. *Українці: несподівана нація* / Пер. з англ. Надії Гончаренко та Олександра Грищенка. Київ: К.І.С., 2004. 551 с. ISBN 966-8039-46-7.

ГИЙДЕЛ, Е. Рутенія über alles. In: *Україна модерна*, число 12: Стандарти науки і академічне середовище. Київ–Львів: Критика, 2007, с. 191 - 217.
БІБЛІОГРАФІЯ РУСИНСЬКОЯЗЫЧНЫХ ВЫДАНИЙ : 1989–2004 из участів Марії Лендел / Спередслово П.-Р. Магочія; Научна та языкова редакція: В. Падяка; Указовачі : Л. Ільченко. Ужгород: Выдавательство В. Падяка, 2007, 80 с. ISBN 978-966-387-010-6.

ГНАТЮК, О. *Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність* / Авторизований переклад з польської. Київ: Критика, 2005, 528 с. ISBN 966-7679-79-9.

ГРИЦАК Я. *26-й процент, або Як подолати історю*. Київ: Фонд Порошенка, 2014. 136 с. (Серія «Жити по-новому»). ISBN 978-617-635-056-9.

ГРИЦАК Я. *Життя, смерть та інші неприємності*. Київ: Грані-Т, 2008, 232 с. ISBN 978-966-465-184-1.

ГРИЦАК, Я. *Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття: [Навч. посібник для учнів гуманіст. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів]*. Київ: Генеза, 1996, 360 с. (Друге вид. 2000). ISBN 966-504-150-9.

ГРИЦАК, Я. *Пророк у своїй вітчизні : Франко та його спільнота (1856–1886)*. Київ: Критика, 2006, 631 с. ISBN 966-7679-96-9.

ГРИЦАК, Я. *Страсті за націоналізмом. Історичні есеї*. Київ: Критика, 2004, 343 с. ISBN 966-7679-56-X.

ГРИЦАК, Я. *Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. Есеї*. Київ: Критика, 2011, 350 с. ISBN 978-966-8978-50-0.

ДАНИЛЮК, Д. *Історія Закарпаття : навчальний посібник з краєзнавства [Текст]*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2013, 303 с. ISBN 978-966-387-079-3.

ДОРОШЕНКО, Д. *Угорська Україна* / Передм. Любомира Белея; художнє оформлення Богдана Томашевського. Ужгород: Гражда, 1992, 61 с.

ДУЛИЧЕНКО, А. *Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.)* [Текст]: вступительная статья, тексты, комментарии Александра Дмитриевича Дуличенко. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2008, 908 с. ISBN 978-966-387-020-5.

ДЭЖЁ, Л. *Деловая письменность русинов в XVII–XVIII веках. Словарь, анализ, тексты* / Под общей ред. Иштвана Удвари / Studia Ukrainica

et Rusinica Niregyháziensia 4. Nyíregzháza: Kiadja a Bessenzei György Tanárképző Főiskola, 1996, 336 old. ISBN 963 7170 7, HU – ISSN 126–9986.

ЕКЕЛЬЧИК, С. *История Украины. Становление современной нации / Авторизиров. пер. с англ. Николая Климчука. Киев: К.И.С., 2010? 400 с.: ил. ISBN 978-966-2141-24-5.*

ЕЛИНЕК, Й. А. *Карпатская диаспора: Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848–1948) / Пер. с англ. М. Егорченко, С. Гурбича, Э. Гринберга, при участии С. Беленького, О. Клименко; фотоматериалы и карты П. Р. Магочия; ред. рус. текста В. Падяк. Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2010, 498 с. ISBN 978-966-387-039-7.*

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ КАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ / Укладчі: Павло Роберт Магочій та Іван Поп; Заг. ред. Павла Роберта Магочія; Пер. з англ. Надії Кушко; Ред. укр вид. Валерій Падяк; Вип. ред. Лариса Ільченко. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, 856 с. ISBN 978-966-387-044-1.

ЕКЕЛЬЧИК, С. *Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / Авторизований пер. з англ. Миколи Климчука та Христини Чушак; За ред. Миколи Климчука. Київ: Критика, 2008, 303 с. ISBN 966-8978-08-0.*

ЗАКАРПАТТЯ В ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА / Редакція, упорядкування та передмова Василя Маркуся. Ужгород: Гражда, 2003, 212 с. ISBN 966-7112-37-3.

ЗАКАРПАТТЯ В ЕТНОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ / Редколег.: Левенець Ю. (голова), Панчук М., Войналович В., Катигоренко В., Кочан Н. Київ: ІПі-ЕНД імені І.Ф. Кураса, 2008. 682 с. ISBN 978-966-02-4757-4.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ / За ред. Ю. Зайцева. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 1998, 488 с. (різні видання).

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: нове бачення: У 2-х томах / Під ред. В.А. Смолія. Київ: Альтернативи, 1997, 416 с. (різні видання).

КАППЕЛЕР, А. *Мала історія України / Пер. з нім. Київ: К.І.С., 2007, 264 с. ISBN 978-966-7048-82-2.*

КАРПАТСКИЕ РУСИНЫ В СЛАВЯНСКОМ МИРЕ : актуальне проблеми. Матеріали міжнародного научного круглого стола / Отв. ред. М. Даниш, Ю.А. Борисенко. Москва–Братислава: Издательство Степаненко, 2009, 272 с. ISBN 978-5-901882-17-7.

КАРПАТСКИЕ РУСИНЫ И РУСИНСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ ОТ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ К НОВЕЙШЕМУ ВРЕМЕНИ. In: *Петербургские славянские и бал-*

канские исследования / *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2010, № 1, 260 с.

КАСЬЯНОВ, Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ: Наш час, 2008, 432 с. ISBN 966-8174-17-8.

КАСЬЯНОВ, Г. «Национализация» истории в Украине. Краткий экскурс. In: *Касьянов Г., Миллер А. Россия – Украина: как пишется история. Диалоги – лекции – статьи*. Москва: РГГУ, 2011, с. 38 - 73.

КАСЬЯНОВ, Г. «Национализация» истории в Украине. Публичная лекция, ноябрь 2008. In: *Касьянов Г., Миллер А. Россия – Украина: как пишется история. Диалоги – лекции – статьи*. Москва: РГГУ, 2011, с. 107 - 121.

КОБАЛЬ, Й. Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. Частина 2. In: *Екзиль. Науково-мистецький часопис*. Чис. 2. Ужгород, 1998, с. 3 - 4.

КОБАЛЬ, Й. Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. Частина 3. In: *Суботній Ужгород. Науково-мистецький альманах*. Ужгород, 1998, с. 17 - 42.

КОБАЛЬ, Й. Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. Частина IV. In: *Екзиль. Науково-мистецький часопис*. Чис. 1 (4). Ужгород, 2002, с. 6 - 11.

КОБАЛЬ, Й. Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. Частина I. In: *Екзиль. Науково-мистецький часопис*. Чис. 1. Ужгород, 1998. с. 2 - 4.

ЛЕЛЕКАЧ, М. М. Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X–XI ст. In: *Наукові записки УжДУ. Серія історико-філологічна*. Том 2. Ужгород, 1949, с. 29 - 39.

ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ, І. Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності. In: *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе*. В 2 томах, том 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеєвої. Київ: Основи, 1994, 554 с. ISBN 5-7707-6483-X, ISBN 5-7707-6484-8, ISBN 1-895571-02-2.

МАГОЧІЙ П.-Р. *Україна. Історія її земель та народів* / Авторизований пер. з англ. Ернест Гайдель, Софія Грачова, Надія Кушко, Олексій Сидорчук. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2012, 794 с. ISBN 978-966-387-061-8.

МАГОЧІЙ, П. Р. *Історія України* / Авторизований пер. з англ. Ернеста Гайделя, Софії Грачової. Київ: Критика, 2007, 639 с. ISBN 966-7679-81-0.

МАГОЧІЙ, П. Р. *Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів* / Пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко; Сюжетні комент. до іл. В. Падяка. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2006, 120 с. ISBN 966-7838-97-8.

МАГОЧІЙ, П. Р. Про написання історії народів і держав. In: *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. Випуск 3, Частина. Київ, 2008, с. 58 - 76.

МАГОЧІЙ, П. Р. *Русини на Словенську. Історичний перегляд*. Пряшов: Русинська оброда, 1994, 214 с. ISBN 80-88769-05-1.

МАГОЧІЙ, П. Р. Територія істориків. In: *Критика*, 2011, Рік XV, Число 9-10 (167-168), с. 30 - 32.

МАГОЧІЙ, П. Р. *Формування національної самосвідомості : Підкарпатська Русь (1848–1948)* / Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», № 3-6 (18), 1994, 296 с. ISSN 0869-0782.

МАГОЧІЙ, П. Р. *Ілюстрована історія України* / Пер. з англ. Сергія Біленького. Київ: Критика, 2012, 447 с. ISBN 978-966-8978-52-4.

МАГОЧІЙ, П. Р. *Кожен карпаторусин є русином... але не кожен русин є карпаторусином. Статті* / Пер. з англ. Надія Кушко та Сергій Біленький, з нім. – Юрій Дуркот. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, 132 с. ISBN 978-966-387-099-1.

МАЗУРОК, О. «...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...». Ужгород: Мистецька Лінія, 2009, 284 с. ISBN 978-966-8764-97-4.

МАЗУРОК, О. Атланти і Каріатиди районного масштабу (Роздуми про те, Хто і Як досліджує історію та історіографію Закарпаття). In: *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Говерла, 2008, Випуск 21, с. 197 - 213.

МАЗУРОК, О. *Чому мовчать сурми Кліо? Анатомія фальсифікації історії та історіографії Закарпаття. Фрагменти*. Монографія. Ужгород: ПП Мельник, 2015, 173 с. ISBN 978-966-7936-87-7.

МАЙБОРОДА, О. «Політичне русинство»: *Закарпатська версія периферійного націоналізму*. Київ: Б.в., 1999, 26 с.

МАКАРА, М. П. *Закарпатська Україна : шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.)*. Посібник на допомогу студентам і вчителям у вивченні історії рідного краю. Ужгород: Патент, 1995, 108 с.

МАРКУСЬ, В. *Політична і державно-правна еволюція українського Закарпаття*. Ужгород: Гражда, 1993, 42 с. ISBN 5-7707-5417-6.

МАРКУСЬ, В. *Приєднання Закарпатської України до Радянської України*,

1944–1945 / Вступне слово: Андре Пера. Друге вид. Київ: ІНТЕЛ, 1992, 111 с. ISBN 5-12-004236-8.

МАРЬИНА В. В. *Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг.* Москва: Новый хронограф, 2003, 304 с. ISBN 5-94881-019-4.

МАРЬИНА, В. В. К событиям в Подкарпатской Руси (Закарпатской Украине) осенью 1944 – зимой 1945 года. In: *Словяноведение*. 2001, № 3, с. 27 - 48.

МИГОВИЧ, І. *Русини в Україні : тест на європейськість. Збірник праць.* Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2012, 231 с. ISBN 978-966-387-065-6.

МИШАНИЧ, О. «Карпаторусинство», його джерела й еволюція у ХХ ст. Київ: Відродження, 1992, 56 с.

МИШАНИЧ, О. *Від підкарпатських русинів до закарпатських українців: Історико-літературний нарис.* Ужгород: Карпати, 1991, 61 с. ISBN 5-7757-0537-8.

МИШАНИЧ, О. Карпато-русинство: історія та сучасність. In: *Етнонаціональні процеси в Україні : історія та сучасність* / За ред. Всеволода Наулка. Київ: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2001, с. 362 - 403.

МИШАНИЧ, О. *Русини. Політика. Історія. Культура.* Ужгород: Гражда, 2012, 351 с. ISBN. 978-966-176-046-1.

НАУКОВЕЦЬ, ІСТОРИК І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ: внесок Павла-Роберта Магочія в наше розуміння України та Центральної Європи. Матеріали симпозиуму. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2012. 84 с. ISBN 978-966-387-063-2.

НЕЕДЛЫ, З. История Закарпатской Украины до XIV столетия. In: *Известия Академии наук СССР. Серия истории и философии*. Том II. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1945, с. 201 - 220.

О ПОДЛОЖНОСТИ ГРАМОТЫ КНЯЗЯ ФЕОДОРА КОРИАТОВИЧА 1360 г. Съ четырьма снимками / Критическія замѣчанія А. Петрова; Палеографическій этюдъ И. Холодняка. In: *Матеріали для історії Угорської Руси*. Томъ III. Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, 31 с.

ОЛЬБРАХТ, І. Земля без імені / Пер. з чеськ. In: *Ольбрахт Іван*. Микола Шугай, розбійник: Твори. Ужгород: Карпати, 1990, с. 214 - 226.

ОФІЦИНСЬКИЙ, Р. *Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (На матеріалах періодики*

Заходу). Монографія. Київ: Інститут історії України НАН України – Ужгород: Гражда, 2005, 468 с. ISBN 966-7112-92-6.

ПАДЯК, В. *Нарис історії карпаторусинської літератури XVI–XXI століть*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, 204 с. ISBN 978-966-387-045-8.

ПЕТРОВЪ, А. Л. *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpát. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, 1930. 232 с.

ПЛОХІЙ, С. Між історією та нацією: Павло Роберт Магочій і переосмислення української історії. In: *Критика*, 2011, Рік XV, Число 9-10 (167-168), с. 27 - 30.

ПОДКАРПАТСЬКА РУСЬ. Ужгород, 1993, 29 червня.

ПОП, Д. *Мала історична енциклопедія Підкарпатської Русі*. Ужгород: ІВА, 2015, 198 с. ISBN 09720175-9-3.

ПОП, Д. – ПОП, І. *Історія Подкарпатської Русі*. Ужгород: Приватна друкарня Р. Повча, 2005, 264 с. ISBN 80-7277-237-6.

ПОП, И. Историография истории русин и Подкарпатской Руси. In: *Славяноведение*, 2003, № 1, с. 57 - 72.

ПОП, И. *Мала історія Русинув*. Ужгород: Карпатська Вежа, 2012, 185 с. ISBN 978-966-82-69-35-1.

ПОП, И. *Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.)*. Ужгород: Приватна друкарня Р. Повча, 2008, 104 с. ISBN 0-9720175-7-7.

ПОП, І. Homo totalitaricus? Історія Закарпаття: критичні роздуми. In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*, річник 6-й, № 5-7 (114), травень-липень. Ужгород, 1996, с. 4 - 22.

ПОРТНОВ А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром» : Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій. Київ: НІСД, 2009, 160 с. ISBN 966-554-160-9.

ПОРТНОВ, А. Истории для домашнего употребления. In: *Ab Imperio*. 2012, Выпуск 3, с. 309 - 339.

ПОРТНОВ, А. *Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті*. Київ: Критика, 2013, 344 с. ISBN 978-966-8978-65-4.

ПОРТНОВ, А. *Упражнения с историей по-украински*. Москва: ОГИ; Полит-ру; Мемориал, 2010, 224 с. ISBN 978-5-94282-604-8.

ПОТУШНЯК, Ф. Закарпатська українська етнографія. In: *Тиводар М.П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка*. Ужгород: Гражда, 2005, с. 163 - 254. ISBN 966-7112-96-9.

ПУШКАШ, А. *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945* / Андрей Пушкаш; Институт славяноведения РАН. Москва: Европа, 2006, 564 с. (Евровосток). ISBN 5-9739-0083-5.

РЕНАН, Е. Що таке нація? In: *Націоналізм: Антологія. 2-ге вид.* / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2006, с. 253 - 263. ISBN 966-8499-42-5.

РУСИНСЬКИЙ ДАЙДЖЕСТ : 1939–1944. I. Наука. Научні і научно-популярні тексти з новинок 1939–1944 гг.: Ириной Контратович, Гіадор Стрипський, Федор Потушняк, Петро Миговк / Матеріали ушорив и передисловіе написав: Михаил Капраль. Ніредьгаза: Вудала катедра українськуй и русинськуй філології Ніредьгазькуй Вышшуй Школы, 2008, 199 с. [Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia 23]. HU ISSN 1216-9986, ISBN 978-963-7336-92-8.

СЕНЬКО, І. *Ментальність русинів-українців*. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1996, 135 с. ISBN 966-7400-01-9.

СТЕРЧО, П. *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках* / Репринтне видання. Львів: За вільну Україну, 1994, 288 с. ISBN 5-7707-5102-9.

СТРИЄК, Т. *Невловні категорії : нариси про гуманітаристику, історію та політику в сучасних Україні, Польщі та Росії* / Пер. з польськ. Київ: Ніка-Центр, 2015, 319 с. ISBN 978-966-521-658-2, ISBN 978-966-521-459-5 (Серія «Ідеї та Історії»).

СУБТЕЛЬНИЙ, О. *Україна : Історія*. Видання третє, перероблене і доповнене / Пер. з англ. вид. 1988 р. Юрка Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. Київ: Либідь, 1993, 718 с. ISBN 5-325-00451-4.

ТИВОДАР, М. *Етнографія Закарпаття. Історико-етнографічний нарис*. Ужгород: Гражда, 2011, с. 19 - 83. ISBN 978-966-176-048-5.

ТИВОДАР, М. П. Політичні та теоретичні аспекти етнічних процесів на Закарпатті ХХ ст. In: *Тиводар М.П. Закарпаття: народознавчі роздуми*. Ужгород: Карпати, 1995, 208 с. ISBN 5-7757-0718-4.

ТОКАР, М. Героїзм і трагізм Карпатської України у наукових студіях професора М. Вегеша. In: *Вегеш М. Карпатська Україна : документи і*

факти. Ужгород: Карпати, 2004, с. 417 - 430.

ТРИВАЛІСТЬ РЕГІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР. Русини і українці на їхній Карпатській батьківщині та за кордоном / Павло Роберт Магочій (упорядник); Східноєвропейські монографії. No. CCCLXV. Нью-Йорк: Колумбійський університет, 1993, 220 с. ISBN 0-88033-262-X.

ТРОЯН, М.В. *Того дня зійшло сонце возз'єднання : Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України*. Ужгород: Карпати, 1979, 136 с.

УДВАРІ, І. *Образчики з історії пудкарпатських русинів XVIII. столітіє. Изгядованя з історії культури и языка* / Вступ І. Керчі; Спередслово Дюлы Вігы; Мапы Жолта Ботлика. Ужгород: Удавательство В. Падяка, 2000, 340 с. ISBN 996-7838-01-3.

УКРАЇНА : ПРОЦЕСИ НАЦІОТВОРЕННЯ / Упорядник: Андреас Каппелер / Перекл. з нім.: Софія Матіяш та Юрій Дуркот / Науковий редактор: Володимир Маслійчук. Київ: К.І.С., 2011, 416 с. ISBN 978-966-2141-89-4.

ФЕДАКА, С. *Історія України з найдавніших часів до 1648 року*. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2014, 782 с. ISBN 978-966-346-854-9 (серія), ISBN 978-966-346-732-0.

ФЕНИЧ В. В оточенні інших: греко-католики Мукачівської єпархії та їх сусіди у світлі сучасних досліджень офіційної статистики кінця XIX – початку XX ст. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія* / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Говерла, 2010. Випуск 25, с. 104 - 125.

ФЕНИЧ В. *Вчорашнє завтра : подолання негативної спадщини яacobинського мислення і практики в історичній освіті та науці України*. In: *Ювілейний збірник на честь професора Павла-Роберта Магочія = A jubilee collection: esseys in honor of professor Paul Robert Magocsi: до 70-річчя від дня народження = on his 70th Birthday* / Відповід. ред. та упоряд.: Валерій Падяк, Патріція Крафчик = Editors and Compilers: Valerii Padiak, Patricia A. Krafcik. Ужгород–Пряшів–Нью-Йорк = Uzhhorod-Prešov-New York: Видавництво В. Падяка = V. Padiak Publishers, 2015, с. 203 - 234. ISBN 978-966-387-102-8.

ФЕНИЧ В. Еклезіальне становище греко-католиків до встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Випуск 24. Словацько-українські взаємини в області історії, культури, мови та літе-

ратури. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 23–24 червня 2006 р.) / Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополіга. Свидник, 2007, с. 95 - 117. ISBN 978-80-969592-5-9.

ФЕНИЧ В. *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова : початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною*. Ужгород: Говерла, 2015. 144 с. ISBN 978-966-2095-96-8.

ФЕНИЧ, В. Вправляння з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року. In: *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: О.С. Мазурок (голова) та ін.]. Ужгород: Говерла, 2014. Випуск 2 (33), с. 138 - 156.

ФЕНИЧ, В. Етнонаціональна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії. In: *Історична школа професора Володимира Задорожного*: Науковий збірник. Випуск 2. Carpatica–Карпатика. Випуск 30 / Упорядкування Романа Офіцинського; передмова Валерія Смолія. Ужгород: Гражда, 2004, с. 38 - 62.

ФІЛІППОВ, О. 40 міфів про Мукачево. Невідповідності про історичні події у місті над Латорицею і на Закарпатті. Ужгород: Ліра, 2011, 32 с.

ХАМВАШ, Б. П'ять геніїв / Пер. з угор. Марти Філь. In: *Ї: незалежний культурологічний часопис*, річник 17, випуск 44: За карпатський усевіт. Львів: 2006, с. 242 - 317.

ЧЕРНИЧКО, С. – ФЕДИНЕЦЬ, Ч. *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині XX століття (до 1944 року)*. Монографія. Ужгород: Ліра, 2014, 236 с. ISBN 978-617-596-143-8.

ШАНДОР, В. *Закарпаття. Історично-правний нарис від IX ст. до 1920*. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992, 292 с. ISBN 0-914834-87-8.

ШЕВЧЕНКО, К.В. Русинский вопрос в межвоенной Чехословакии. In: *Славяноведение*, 2003, № 3, с. 3 - 17.

ШЕВЧЕНКО, К. В. *Славянская Атлантида. Карпатская Русь и русины в XIX – первой половине XX вв*. Москва: REGNUM, 2011, 413 с. ISBN 987-5-91887-007-5.

ШПОРЛЮК, Р. *Імперії та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі* / Пер. з англ. Георгія Касьянова за участі Миколи Климчука та Миколи Рябчука. Київ: Дух і Літера, 2000, 354 с. ISBN 966-7888-05-3.

Шпорлюк Р. *Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща* / Пер. з англ. Георгія Касьянова, Миколи Климчука, Миколи Рябчука, Ярослави Стріхи, Дзвенислави Матіяш та Христини Чушак. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013, 552 с. ISBN 978-966-378-321-5.

ЯКОВЕНКО, Н. *Вступ до історії*. Київ: Критика, 2007, 375 с. ISBN 966-8978-17-X.

ЯКОВЕНКО, Н. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. Видання друге, перероблене та розширене. Київ: Критика, 2005, 584 с. ISBN 966-7679-73-X.

ЯКОВЕНКО, Н. *Нарис історії України від найдавніших часів до кінця XVIII століття: Навчальний посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вищих учбових закладів, вчителів*. Київ: Генеза, 1997, 311 с.

ЯРЕМЧУК, В. Загальний образ минулого України: підходи сучасної української історіографії. In: *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть : здобутки і проблеми* / Колективна монографія за редакцією Леоніда Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004, с. 74 - 94. ISBN 966-613-185-4.

Doc. PhDr. Volodymyr Fenyč, CSc.

Katedra dejín Ukrajiny

Uzhorodska národná univerzita

Užhorod

Ukrajina

e-mail: vf@vf.uz.ua

АМАТЕРСЬКЕ ТЕАТРАЛНЕ ДВИГАННЯ У КАРПАТОРУСИНІВ ЧАСУ МЕЖИВОЙНЯ И ЗАКЛАДИНЫ НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕАТРА: ЕВОЛЮЦІЯ ДРАМАТУРГІЇ ОД ЛЕГКЫХ ВОДЕВІЛІВ ДО СКЛАДНЫХ ДРАМАТИЧНЫХ ФОРМ

Валерій Падяк

Абстракт

Статья является продолжением темы, начатой автором в прошлогоднем сборнике «*Stodium Carpato-Ruthenorum 2014*». Речь пойдёт о развитии драматургии в период между Первой и Второй мировыми войнами. Высоко оценивая свершения карпаторусинов в области культуры, и, в первую очередь, литературы, искусствовед Евгений Недзельский объяснял это феноменом «послевоенного вдохновения». Одной из сфер, где карпаторусинская литература добилась значительных результатов, стала драматургия. Автор отслеживает жанровую эволюцию в местной драматургии – от лёгких водевилей до сложных драматических форм.

Ключевые слова: Любительский театр. Русинская драматургия. Карпаторусинский театр. Межвоенный период.

Сеза статя продовжає тему, котру сьме зачали у минулорічнім зборнику «*Stodium Carpato-Ruthenorum 2014*»¹. Иде за розвой драматургії в епоху меживойня. Сесю добу єден из тогочасных літературознателів Євгеній Недзельський, оцінювучи здобиткы карпаторусинів у царині културы, главно літературной творбы, означив як «епоху повоєнного вдохновения»². Як знаєме, сферов културы, де карпаторусинська літе-

1 ПАДЯК, Валерій. Аматерське театралне двигання у карпаторусинів як основа формованя національного театру часу меживойня. In: *Stodium Carpato-Ruthenorum 2014 : Штудії з карпаторусиністики* 6. / Зоставителька К. Копорова. Пряшів, 2014, с. 132-150.

2 НЕДЗЬЛЬСКИЙ, Евгений. Угро-русский театр. Ужгородъ, 1941, с. 47.

ратура вчинила великі ступляї, была драматургія. И кїть до 1919 года не мали сьме ани народного карпаторусинського театра, ани репертуара (хыбаль песьы А. Духновича, И. Даниловича (Корытнянського) и переводы из мадярської класики), то на конєць 1930-х рр. аматерські и ужгородський професіональний карпаторусинський (у старів термінології: карпаторусский) театр мали до постановкы поверьх 120 (!) пєс містных драматиків.

В основі першого репертоара селських театралных кружків были пєсы-єдноактовкы. Поступно кружки зачали играти майвєкші и майчажі театралні штуки. Формат творів зависів од професіональных можностей акторів-аматорів, але и од артїстичного потенціала аматерських груп. Драматикы ся одкликовали на потреби културного житя и тогочасні проблеми общества; аматерський характер театралного двигання требовав простых по формі и по содержанию драматичных творів. На означєня сяких творів хосновали дакїлко назв, як то «весєла гра», «народна пєса», «селська гра», «селська комедія», «весєла сцена», «селська історія» а т. д.

Дійство сяких пєс майже усе перебігає у природному русинському окруженю, а в основу драматичного конфлікта майже усе ся кладе легка соціална проблема на потребу теперішнього часу, означена лєм схематично, рішєня котрой перебігає без даякой трагедійности ци й жертвености из боку героїв. Містні драматикы тої епохы усе ся клонят до мелодраматизма, без даяких амбіцій подойняти глобалні світові проблеми ци й глибоко ся занурити у психологію своїх героїв авадь указати даякі переломні моменти історії свого народу. Даколи выпозірує й так, же иде за єдну нескончаєму «народну пєсу» у многих житєвых варіаціях.

Читавоє число театралных постановок у 1920-х роках йсе легкі водевїлі из селського житя, подаколи мож видіти май складні драматичні форми як то мелодрамы.

Водевіль – йсе (од фр. *vaudeville*) легка пєса-комедія, у котрів дійство тримле забавна інтриґа, и котре ся доповняє музиков, співанков и танцєм. Также се жанр драматичного искуства.

Мелодрама – йсе (од ст.грецьк. *melos* – співанка, *drama* – дійство) – жанр красного писемства, театралного искуства, кінематографії, котрый ся снажит розкрити духовный и чувствителный світ героїв, гіперболізовано провказує їх пристрасті (любов – ненависть, добро – зло), указує героїв під час емоціонального піднесеня и при тому прямолінійно и контрастно ділит їх на добрых и недобрых. Доста

часто про мелодраму характерна поверховість характерів и змісту. У мелодрамі чувствителный світ героїв у діалогах и монологах пров-казує ся у музиці и співанці.

А. Бобулський. «Нѣмая невѣста» (1926)

Феномен популярності помежи карпаторусинське обывательство комедійного жанра, пересыпаного співанков, куплетами, музиков, танцями, легко ся потовмачує природнов духовністю тогочасного карпаторусинського села, котре жило народнов співанков, народными танцями, народными обрядами. Сесь інтерес общества до «свого» (оригінального) репертоара доста скоро учув писатель и драматик Антоній Бобулський (1877 – ?); він перший из містных авторів зачав писати легкі водевілі и комедії. Драматик указав себе доста плодным автором, котрый на габі еманціпації похопив умогы и можности селського театра. Доста много його пес суть написані талановито и высоко оцінені критиков, як то: «Уйко из Америки» (1922), «Держися данного слова» (1923), «Кандидат» (1923), «Чи доллары?» (1925), «Нѣмая невѣста» (1926, 1932), «Добрый свидѣтель» (1938), «Сплетницы» (1938) и др. До того, автор переклав єдноактовку од мадярського автора Людвіга Зігарія и выдал тоту «селянску комедію» отділнов книжков під назвов «Вол» (1922). Позеравучи на можности амтерського театралного двиганя, А. Бобулський писав главно єдноактовки, лем «весела гра» «Уйко из Америки» написана на 3 дії. Його пєсы выдержали дакілко сот представ.

Як видаватель и діректор «Книгопечатні Юлія Фелдешія» в Ужгороді А. Бобулський фактично ся имив насытити по Першій світовій войні своєв драматичнов продукцієв книжный торг на Пікарпатській Руси, што йому ся успішно подарило. Його книжки выдержовали великі тіражі. А даякі пєсы, як то, наприклад, єдноактова комедія «Німая невѣста», выдержала два виданя.

Тов путичков А. Бобулського ишли далші драматики и скоро уж драматичні твори стали гет доміновати на книготоргу. Приміром, у 1938 р. общєє число напечатаных містными драматиками пес, як за тото пише Є. Недзельський, перевышовало ушыток сумарный тіраж иншаких книжок умелецькой літературы, то значит поезії, прозы, музычных выдань и т. д.³

Майуспішнов пєсов А. Бобулського стала комедія «для любительських театров» «Німая невѣста», котра раз выйшла у видавательстві

3 Позерай: НЕДЗѢЛЬСКІЙ, Евгений. Угро-русскій театрѣ. Ужгородѣ, 1941, с. 7.

Общества Духновича (1926 р.), а далє – у «Книгопечатні Юлія Фелдешія» (1932)⁴. Сесе любовна історія. Роль главной героїні Марії живо выписана. Автор узяв її из народного житя. Сельська дівка, еманціпована особа, театралка Марія ся активно боре за своє право выбрати си жениха, до котрого залюблена и котрый її любить. У тому їй поможе сельський ковдош (а фактично, мудрак) Василь. Образ Василя – главного, ведно из Марієв, героя – автор выписав доста реліфно; вони двоє тримають на собі цілою дійство. Інтерес викликає и то, же автор органічно увів у полотно пєсы фрагмент из народного обряда сватаня. Цілий сценарій народной свадьби А. Бобулський у 1926 р. выдав отділнов брошуров під назвов «Русская свадьба»⁵.

Фактично, мож попозерати на сесю історію и як на соціальний протест против традицій патріархальности карпаторусинського села. Тых традицій, котрі не раз калічили долю молодым дівкам. Про верховинське село, де сєся проблема стояла гет остро, тема пєсы была доста актуалнов. Вона резонувала у обществі из старосвітськыма традиціями. А русинська моложава, котра ся брала на сцені рішати сякі проблеми, тым самым активно підпоровала на селі двиганя еманціпації.

Куртый переказ сюжета пєсы А. Бобулського «Німая невіста»

Діє ся у хыжі Петра Чорнобродія и його жоны Олены. Їх дівка **Марія** чекає на **Ивана Качура**, котрый ся має вернути из чужых країв. Марія любить Ивана, але родителі грубо силують її оддати ся за **Іосифа Червака**, а кедь нїт, так позберати «свої цундры и убиратись вон из їх хаты». Про Марійчиных родителів Іосиф Червак є добров паров, бо є богач и старостів сын. Але Марія не одступає. Вона готова боронити своє щастя. Жобрак и «слабоумный» чоловік (а фактично, сельський мудрак) **Василь** нарадив ї претварити ся німов. Коли приходит до хыж Іосиф из сватами, Марія імітує страшну хвороту – німоту. Їй то ся дає легко, бо вона є акторка сельського театралного кружка. Перестрашені родителі кличут дохтора до «німой невісты», на тото приходит містный ветеринар, котрый радит везти хвору до вароша указати профессору. Але родителі хочуть такой нараз заручити Марію, а свадьбовати аж по її выздоровеню. Приставут на то, же теперь слово за Іосифом.

4 БОБУЛЬСКИЙ, Антоній А. Нїмая невіста: Веселая игра въ 1 дїйствїи для любительскихъ театровъ. Изданіе второе. Ужгородъ: Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1932, 24 с.

5 Русская свадьба или свадебны рѣчи для сватовъ (старостовъ) и дружбовъ и свадебны пѣсни / Собрал А. Бобульскій. Ужгород, 1926, 48 с.

Але Іосиф категорично отказує ся од свадьбы («Мні німой невісты не треба!»). Мати Марії плаче и ламентує, бо хто теперь возьме німу Марію у жоны?! На того надбіг Иван, котрый ся соглашає взяти «німу» Марію, кедь на то буде согласіє її вітця и матері. Аж наконець и Марія має потвердити, же ци хоче ся оддати за Ивана. И туй Марія нараз «выздоровіла» («Хочу!»). Теперь и Іосиф хоче «здорову» Марію у жоны, але вона му одказує («Німой тебі не треба, а здоровой хотіл бысь?»). Родичі благословлявут молодых. Марія просит од родителів її перебачити, же імітовала німоту, и признає ся, же была то лем репетиція спектакла «Німая невіста».

С. Сілвай. «Маруся» (1930)

Ведно из А. Бобулським русинські народні характеры на сцені указав Сіон Сілвай (1876 – 1932) – сын ізвістного будителя Ивана Сілвая (Уріила Метеора). Сіон мав многі таланты: маляря и різбаря, композитора и дірігента. Як драматик добрі ся запомнив зрителям своєв мелодрамов «Маруся» (1930). Тота песа (на 4 дії) из музиков про оркестер выграла літературный конкурз імені Сімеона Сабова⁶ и была оцінена другов премієв (як и песа «Святыи вечер» (1930) А. Бобулського).

Мелодрама «Маруся»⁷ малює карпаторусинське село из його пат-

6 Иде за конкурс імені Сімеона Сабова (1863–1929) – прелат-каноника мукачівської єпархії, професора а дале ректора Ужгородського богословського ліцея. В октобру 1926 рока він заклав при Обществі А. Духновича нараз дві фундації – школну (100 000 Кч) и літературну (40 000 Кч). Каждорочно (на банковські проценты) Общество мало спомагати: 1) научованя двох студентів и 2) два літературні творы-лауреаты, котрых авторами суть містні писателі *«доброй репутации, как автохтоны, так и иностранные, не зараженные коммунистическими идеями»*. Была то перша на Підкарпатю літературна фундація, закладена приватнов особов. У літературнім конкурсі каждорочно могли ся зучастиити єден автор умельського діла и єден – из научнов тематиков (історична, етнографічна, соціална а т. д.). У 1927 році авторы анонімно загнали на конкурс сякі свої творы: «Юрко Русин и его внучка» (девиз: Г. Н. Верховинскій), «Черная неблагодарность» (анонімно), а также «Несчастливая судьба» (анонімно; иде за драму П. Федора). Хоть представлені образчики красного писемства на конкурсі не побідили, але заслужили собі признаня пороты из правом опубліковати твір у виданях Общества Духновича. У 1928 році авторы анонімно загнали на конкурс сякі творы: оповіданя «Емигрант», оповіданя «Желтая маска», драму «Пробужденіє», пєсы «Незабудка», «Маруся», «Овчарський паробок», «В святыи вечер», «Раскол», «Верховинская кровь». Порота другов премієв одзначила мелодраму С. Сілвая «Маруся» и рожественну пєсу А. Бобулського «В святыи вечер». Далші інформації за літературну фундацію *позерай туй*: Д-ръ Симеонъ Андреевичъ Сабовъ: Приложение къ журналу «Карпатскій свѣтъ». – Ужгород: Типографія «Школьной помощи», 1929. – 8 с.

7 СИЛЬВАЙ, Сіонъ. Маруся: Народная пьеса въ 4-хъ дѣйствіяхъ/ Издание Куль-

ріархалныма традиціями. Автор правдиво показує селські типи, живо вымалёвує своїх героїв, надаючи їм многобочні (и позитивні, и негати́вні) характеристики. Доста правдиво драматик вказує соціальні ци бытові условия екзистенції народа. Бытові сцены прописані у песі из добрым знатям карпаторусинського села (автор був священиком у с. Турьї Реметы).

Удачнов находков писателя было высміяти на сцені чужу про карпаторусинське село моду ставити собі зажива камняні надгробні пам'ятники на цвынтарі. На сів проблематиці, хотяй не аж так значимій про самый конфлікт пёсы, тримле ся комічний ефект – інформація про пам'ятник на цвынтарі стає у далекій Америці про Василя вістёв за смерть Марусиных вітця и матері и одкрыває му путь до її серця. А стріча из її «мертвыми» родичами и не знати чим би ся про нёго скончила, кедь бы не Василёвой богатство. Цілый шор куфрів и «громада долларів» роблят го в очах Марусиных родичів ідеалным женихом.

Ціле, репертоар драматичных творів про народный театр доста часто высміує прагматичность карпаторусинського челядника, у котрого в очах лем гроші. Се мож было видіти у песах А. Бобулського «Уйко из Америки», «Чи доллары?», «Нѣмая невѣста». Также у песах «Спекулянты» Андрія Бродія, «Присташ» Йосифа Кизака и др. То самое у мелодрамі «Маруся», де вітця-матір ани не интересувут чувства їх дівкы. Про них свадьба – то усе гешефт. Зато каждый глядає про свою дівку ци хлопа выгудну партію. У тів токмі родителів молоду ани не звѣдадут. И туй не йде за токму родителів из своёв совістёв – є то стара (патріархална) традиція, бо так чинили из ними їх родителі.

Автор доста правдиво и живо выписав женські ролі. Маруся не може выбрати межи чувством до Василя и покорностёв своїм родителям. Її мати (Коцурова) в ушыткому звыкла командовати. Але направду централнов у песі стала роль селського бубнаря Гриця Шпунтика. Баламут и фігляр, Шпунтик нараз ся полюбив зрителю. Сесь образ був натілько успішний, што доста скоро по премері особа фіглря ся учинила пословичнов. Містных фіглярів по селах громада знала перекрестити на «Шпунтиків». За таких по селах знали казати: «То наш Шпунтик!»⁸.

турно-Просвѣтительн. Общества имени Александра Духновича въ Ужгородѣ. Выпускъ 94. Приложение къ журналу «Карпатский свѣтъ». Ужгородъ: Типографія «Школьной помощи», 1930, 32 с.

8 НЕДЗЬЛЬСКІЙ, Евгений. Угро-русскій театр. Ужгородъ, 1941, с. 8.

Куртый переказ сюжета пєсы С. Сїлвая «Маруся»

Перша дїя. У хыжі Коцуровых. Їх дївка **Маруся** любит **Василя** – бідного селського хлопа. Але отець и мати хочут оддати свою дївку за містного богача, сына селського старосты **Гаврила Хріна**. Василь – робітний и порядний чоловік, а Гаврила – лінивий и пияниця, дарьмо же богач. Василь неуспішно ся сватає до Марусі, але її родителі му отказали (*«Маруся не пойдєт за такого жебрак...»*). Нараз по тому Василь одходить до Америки на заробкы. Ищи до того Василь ся обіцяє Марусі, же нигда у свому житю не полюбит другу и навсе обстане нежонатый.

Друга дїя. У хыжі Коцуровых почас сватаня Марії. Помежи **Коцуровы** и **Хріновы** уж вшытко є договореное за будучность молодой пары. Сам Гаврила, што на свої сватанкы прийшов гет п'яний и увесь час дрімле на стільцєві, а раз, кедь ся збудит, из пыхов зачне мірькувати, накілко він выгодна про Марію пара (*«Что с ней попусту говорить. За меня с радостью пойдєт хоть котора дівушка!...»*). Теперь отвїт за Марієв. Вона мусит выбрати межи богатством Хріна и вірностью Василєви (*«А если выйдєш замуж за моего Гаврила, то будєш бывати в такой хижі, в какой бы мог и сам жупан бывати...»*). Презирно позераючи на пияницю Гаврила, Марія иде против волі своїх вітця и матери. Як її не уговорюють, вона й так ся не соглашає оддати ся за пияницю.

Трєтєя дїя. В Америці у корчмі Василь одпочиває из другими робітниками. Він на фабриці заробив добрі гроші. Лем же, мірькує собі, на тото треба ищи мати й щастя. Василь уж довго жыє в Америці, але чує ся нещастливим, бо ани не знає, ци му треба вертати домів, де на нєго нихто не чекає. На тоту бесїду до корчмы надходит молодой роботник Михайло Скрип, што лем теперь прийшов из Старого краю. Він из сосїдного села и спознає Василя. У бесїді признає ся Василю, же Марія ся не оддала, а її отець и мати, видав, умерли – він видів їх надмогилні хрєсты на селському цвынтарі. Василь наглі одходить домів у Карпаты. (У тоты часи ся завєла помежи русины мода ищи зажива ставити собі камняні надгробні паньятники на цвынтарі, жеби ся діти пак не кельтовали. То самое было и в родині Коцуровых. Вни также зажива купили и поклали на цвынтарі свої паньятники).

Чєтвєртєя дїя. У хыжі Коцуровых. У селі обявили лецїтацію, на котрій будє ся продавати старостова хыжа, земля, маєток и худоба. Селські пияницї Юрко Хрін заведно из сыном Гаврилом мавут у містного корчмаря Мошкы невыплаченый довг. На тото у село приходит из Америки Василь. Выпозїрує як даякий пан, добрі облечєный.

Нараз иде до Коцуровых вызнати, ци Маруся ищи го любит. Туй стрічає «живых» Янка Коцура из жонов. Признає ся їм, же домів прийшов, бо узнав за їх смерть. Такой нараз сватає ся до Марусі. Теперь Коцуровы из радостёв готові оддати свою Марусю за Василя. Маруся дочекала ся свого щастя. Василь на лецітації купує старостову хыжу и приготавлиє богату свадьбу. Але як добра душа спасає старостову родину од жебрания – пустив їх жити до своєї старой хыжі. Песа ся кончит веселов народнов свадьбов из співанками и танцями.

Й. Кизак. «Свадьбой начинается и свадьбой кончится» (1937)

У творчих намагах карпаторусинських драматиків указати на сцені ідеалну молоду карпаторусинку авторы указали її зрителю у дакілко іпостасях. Суть то Марія А. Бобулського, Маруся С. Сілвая, але и сестры Марта и Катя пряшівського драматика Й. Кизака у песі «Свадьбой начинается и свадьбой кончится» (1937). Зритель увидів на сцені ідеалну русинську селську родину, у котрів суть дві одданиці. Се ошколовані и інтелігентні особы, до міры еманціповані. За кого ся оддати – каждая дівка сама собі выбирає. Главныма ціннотами про молоду русинську генерацію у песі суть добропорядность, честность, роботность, але май важнов – любовне чувство.

Творы Йосифа Кизака (1898 – 1966) добрі знали зрителі на Пряшівській Руси. Його песу «Сельській суд» мали у свому репертоарі два театралні кружки, а песу «Свадьбой начинается и свадьбой кончится» – 7 кружків. Велику популярность автор зажив своєв оперетов «Присташ», котру дали до свого репертоара 22 аматерські театры.

Мелодраму на три дії «Свадьбой начинается и свадьбой кончится» автор напечатав у 1937 році у Пряшеві⁹. Він означив ї як *«сельскую игру с музыкой»*. У центрі дії єдна родина – міцный газда Георгій из жонов Зузков и дві їх дівкы, Марта и Катя. Родина свадьбує – старша Марта оддає ся за селського інтелігента Николая. Марту але любит ищи єден паробок, Федор, котрому ся мусай уступити, бо Марта выбрала собі за мужа Николая. Федор одходит жити до вароша [Пряшева], робит там на окреснім уряді. Тым бы ся тота історія и мала скончити, кедь бы Федора не полюбила Катя. Катя першов ся признає Федору у своїх чувствах, и він отвічає їй тым самым.

9 КИЗАК, Йосиф. Свадьбов ся начинат и свадьбов ся скончит : селська игра з музиков у 3-х діях. – Факс. видання подля: Кизак, Йосиф. Свадьбой начинается и свадьбой кончится. Книгопечатня “Св. Николая” в Пряшевѣ, 1937. – Ужгород, 2013, 60 с.

У песі неє як такого умілецького конфлікта. Дієві особи автор на-черкнув схематично. Дія ся тримле на фіглях и анекдотичных історіях, одділні епізоди скріплявут ся доведна музычными вставками и фрагментами сценарія селської свадьбы. Не дає ся автору построи-ти конфлікт и на противоставленю «герой – антигерой» ци «порядоч-ный – недобрый». Скоро ушыткі дієві особи (окрем комуніста Илька) суть позитивні герої. Георгій и Зузка – добрі родичі, котрі ся постарали выховати свої діти. Марта и Катя – представителькы молодой русин-ської генерації на селі, котрі чествуют своїх родичів и почитавут свою народность. Николай и Федор – выховані, благородні и добродітель-ні молоді люде. Ани традиційный про карпаторусинську літературу образ жида-корчмаря не несе у собі антагонізм. Сруль и його жена Рифка – веселі и добрі сосіды, котрі колоритно доповнявут селський етнічний ландшафт у песі. Тота весела игра и скончит ся на щастливій новті.

И. Мураній. «Тарасович» (1936)

Добру славу зажили на містній сцені Ирина Кейпаза из драмов «Си-рота» (1933), Сіон Сілвай из песов «Не добре ката в мѣхѣ куповати» (1931), Иван Новак из комедієв «Вѣдьма-Босорка» (Пряшів, 1933), Еміліан Калабішка из комедієв «Полюбив панич селянку» (1935), Павло Федор из песов «Верховинець» (1935); Александер Сливка из комедієв «Бородате непорозуміння» (1938), Ірина Невицька из фар-сом «Радости майстра Фулярдино» (грали подля рукописа) и др.

Конець 1920-х рр. означив ся інтересом містных авторів до інсцені-зації серіозных и проблемных тем. Аматерські кружки уж готові были ся брати до повнометражной пєсы, глыбокодраматичных розязок, по-ставень из складным конфліктом, туй требні были на сцені акторы из трагедійным амплуа. И хоть комедія усе ищи обставала любимов бав-ков зрителя, доста скоро ся означила еволюція – од водевіла до драмы и трагедії. Пєсы нового направєня од містных драматиків свідитель-ствувут за май високу ровінь крайовой драматургії.

Сесі імпульсы – брати ся у крайовій драматургії за дашто серіозне – дало ужгородське Товариство «Просвіта», котре ищи у 1921 році напечатало драму закладателя карпаторусинської драматургії Александра Духновича «Добродітель превышает богатство». Тираж доста скоро розкупили, зато книгопечатня «Унію» перевыдала дра-му у 1923 р.

Не аж так легков дія постановок на сцені аматерського театра

стала перша песа нового покоління – драма Павла Федора «Несчастливая судьба» (1927). Автор изобразив життя старої русинської інтелігенції русофільського напрямку, котру гнявив тирях асиміляції сперед Першої світової війни. Песа дала імпульс другим драматикам – подіймати серйозні теми, май глибоко проникати у психологію героїв.

А. Бобулський написав драму «Верховинская кровь» (1930). Сесе історія из емігрантського життя, коли світова війна порозметала людей по світі. Из часом «верховинська кров» жене їх домів.

П. Федор написав также комедію «Скромность побуждает» (1929). Се провба показати духовне життя на Лабірщині. Автор (доста наивно) провказує село як острівець «руського» світа и глибоко христіанських традицій. Танька бы ся оддавала за Ваньку – красног на лиця хлопа, але чоловіка збыточного. Але на розум ї направит нанашка Варвара, котра из Біблії визнає за долю похресниці и вкаже їй на будучого мужа – Семена.

Ирина Невицька інспіровала інтерес до інсценізації історичних тем. Вона написала (але не видала) історичну драму на три дії «Атаман Корятович».

Дав за ся знати як драматург Иван Мураній (1881 – 1945), што був из файты Духновичів. Він написав песу на історичну тему «Тарасович» (1936) ай комедію з народного життя «Тестамент» (1936). Май потому, у нову епоху, переложив русинськов бесідов творы класичной англійської літератури – Вільяма Шекспіра и Чарльза Діккенса. Трагедія Шекспіра у пять діях «Животъ и смерть короля Ричарда III-ёго» вийшла у 1942 році.

Песа на історичну тематику (у трьох образах) «Тарасович»¹⁰ перенесе зрителя у тривожні часы заключення церьковной Унії. Автор провказує драматичні події середини XVII століття, коли єпископом Мукачівської православної єпархії був Василь Тарасович (? – єп. из 1634 – 1651). Се была доба католицько-калвинських церьковных войн – Угорського корольства під протекцієв католицької Австрії из Трансільванським мадярським князем Дьордем Ракоці. Мадярські калвини ревниво позерали на провбы єпископа привести свою православну паству у лоно западохристіанської церквы. Зато бо ся бояли на такий способ втратити русинське населення, з котрым ся знали союзити против Габсбургів.

И. Мураній набізувно выхосновав архівні жерела, майнаперед

10 МУРАНИЙ, Иван Ив. Тарасович: Исторична п'еса в трьох образах. Ужгород: Печатня акц. тов. Е. Лам, [1936], 40 с.

перший том писаного латинів унікатного історичного изглядованя из історії Мукачівської єпархії. Иде за книгу Геродота русинської історіографії Іоанникія Базилевича, його «Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim ducis Munkacs...» («Куртый попис фундації Теодора Корятовича, даколишнього князя Мукачівського...») (1799). У XV – XVI главах туй ся акурат пише за заточеня єпископа В. Тарасовича до мукачівської темниці (13 децембра 1640 – апріль 1642), подає ся історія його житя и житя його наслідователя, будущего Мукачівського єпископа Петра Партенія, котрому ся остаточно подарило завести Унію.

Сюжет драмы доста оригінальний. Сесе дашто новое у карпаторусинській драматургії. И се иппен то, што підготовлений зритель, по десяти роках домінованя легких мелодрам, мав бы дяку раз увидіти на підкарпатській сцені. Історична фабула притігає и фасцінує зрителя. Штоправда, автору ся не подарило дінамічно раскрыти сюжет. Главно зато, бо діалоги дійовых особ скорше припоминавут гет довгі монологи. Зачим дійові особы на сцені скорше выпозірувут як статичні фігуры. Песа написана добротным русинським літературным языком.

Куртый переказ сюжета псы И. Муранія «Тарасович»

І-й образ. Єпископ Мукачівський **Василь Тарасович** як пятдесятирічний у своїв резиденції у Мукачівському монастирі на Чернечій горі бесідує из своїм майближим помочником **Петром Партенієм Ростошинським** за проблемы своей православной єпархії. Єпархія перебуває у состоянїю бесправія, священники без сильной церьковной власти морално деградувут, прості вірники збавлені пастырського попечительства. Многі священники суть не ошколовані, подагде дає ся видіти, як попы живут у блуді, а селяны чужоложат. Межи тым пораз до єпископа у келїю приходят священники-просителі (**поп Семйон**), котрі нарікавут на деспотизм княжеськой мадярської влады, што тримле православного попа за свого кріпака, хотяй католицькі и калвинські попы мавут омного вєце прав и слобод («*Повсюду безправіє, повсюду самоволя тай поруганіє!*»). Одтак Партеній схыляє єпископа до унії из Римом. Бо сесе спасе церкву од бесправія. На тото надходит до монастыря капітан (управитель) Мукачівського замку **Балінг**, котрый туй заступає інтересы своего пана – князя Трансїлванії Дьордя Ракоци, адепта калвинського учєня и противника католицької церкви. Грубый управитель Балінг доста агресивно, але безуспішно, провбує

зломити волю єпископа. Перед отходом признає му ся, же єпископа не мине кара князя за провбы *«з'єдиненя с папъжами»*.

II-й образ. Тарасович из своїм заступцём Партенієм у келії монастыря обговорюють проблемы боротьбы за слободу и права своєї єпархії. Партеній признає ся Тарасовичу, же врагы дашто против него замышлявут, также треба ся сокотити (*«... треба быти осторожным, бо слідять за вами. Кальвины не только туй, але и в Угорщині помагають Балінгови и тот больше знає, як мы думаєме»*).

Покликали на совіт мукачівського рабина (**Реб Яшія бен Шмуль**), котрый через маючих вплив жидов, помагає єпископу. Од нёго єпископ взнає, же цісарь буде го подпоровати и же в ужгородськім панстві дуже хочут помочи Мукачівській єпархії злучити ся из Римом. Але має єпископ врагов помежи калвины, главно князя Трансільванії и его княжну (*«фанатична кальвинка, котра ненавидить католиков и стараєся кальвинство ширити, особливо между православными»*). Ребе упрошує єпископа ся сокотити, бо *«Вы уже там осуждені и Балінг получив уполномоченье, чтобы в случаи потребности поставив с вами так, як то ему видиться наилучшим»*.

За даякый час до монастыря ся вдерли гайдуки на челі из капітаном Балінгом. Ведно з ним и даякі православні попы, котрі волівут обстати у православію и котрым ся не любить, же Тарасович хоче навести порядок в єпархії. Балінг у келії находит и читає переписку єпископа односно унії з католицьков церков – сесе компромат против єпископа. Тарасович за собов вину не признає: *«Что сдѣлав, сдѣлав в интересі віры, Церкви и народа. Поступав строго, але иначе поступати против людей безсовістных, злочинных, як поступив, не мог. Вина моя та, что обороняв права монастыря и Церкви против злоупущивань из стороны сего пана Балінга, котрый ожебрачив и обесчестив мене, монастырь и єпархію и хотів вернути мене и духовенство в пережое рабство»*. Тарасовича арестовали и дали до темниці. А Балінг назначив на нового єпископа першого, хто му ся попав на очі. Быв то драгобратовський **поп Софроній Юсько**.

III-й образ. Тарасович (по двох роках заточеня у мукачівській темниці) перебуває у своїм келії у Каллові – гніздові Ягерського католицького єпископа. Туй го нащивляє Петро Партеній. Тарасович радує ся своему соратникові. Признає ся му, же туй, у Мадярщині, русинські попы признали го за свого архипастыря. Так же уж готовый приста-ти на Унію з католицьков Церквов. Підпоруvут го и монахи Маріяпо-вчанського монастыря.

Петро Партеній просить го не робити тото. Жебы мати право ити до Мукачева (намісто бесчестного Юска) и спасти «од блуда» и ширеня калвинської віри «цілий мой народ». На то тепер є добра нагода, бо цісарь через угорські уряды и своїх послов требовав от князя трансільванського розяснення, чом єпископа Тарасовича так обесчестили и скинули с архиерейського престола. Зато капітану Балінгу мусай тепер заладити сесь політичний скандал и він ся соглашає вернути єпископа Тарасовича до Мукачева, лем жебы ся пообіцяв, же буде вірно служити трансільванському князю и ся одкаже од Унії. Навернути ся у православіє про Тарасовича то велика душевна рана (*«Бо я благодатію Божією став католиком и вернутися в православіє не желаю. Волю быти послідным монахом, але лицемірити не буду и не попаскуджу душу свою»*). Але обстати католиком – се значит лишити ся свого народа, што бідує. И Тарасович вертає ся до Мукачева на престол православного єпископа. Обы быти из своїма вірниками, из своїм народом!

Карпаторусинська драматургія в Америці

Інтерес до театра у карпаторусинів доста скоро ся поширив и помежи карпаторусинську діаспору в Америці. У тых варошах, де ся сформовали русинські етнічні громады, усягде русины закладали свої церковні, національні, културні и молодежні організації; суть то «Соєдиненіє», «Собраніє», «Свобода», молодежна організація «Сокол» и другі. Під веденєм священника и учителя церковной школы русины часто закладали церковні и світські хоры, а также аматорські театральні кружки.

Літературна творба из Старого края доста часто была представлена на сторонах скоро ушитых общественных и молодежных выдань у Соєдиненых Штатах Америцьких. Иде за публікованя не лем куртых поетичных форм, як то вірш ци народна співанка, але также за прозу (оповіданя, новела), ци й драматичні твори. Само собов уміщовали американські карпаторусинські часописы и літературно-критичні изглядованя. Професіональний інтерес американської карпаторусинської інтелігенції до ушиткого, што было важного, достойного увагы у літературі Підкарпатської Руси того часу, дає ся легко обяснити. Першое, из часу як до США за роботов одыйшли десятки, а дале и стовкы тысяч краян, тамошне духовне житя потребовало мати за океаном свою церковь. Зато многі греко-католицькі священники одыйшли за океан. Другое, у США доста скоро ся розспрудило

карпаторусинське видавельське і печатне діло. Десятки редакцій випустили вшеляку поліграфічну продукцію, як то новинки, часописи, місяцесловы-календарі, церковні молитовники, порадики по газдівству, книжну продукцію. Сеся робота потребовала доста много вученых спеціалістів. Нее што ся чудовати: в Америці помежи видавателі і літераторы доміновали русинські священники.

У літературі себе проявили такі писателі як о. Нестор Воленський, о. Віктор Мірошшай, о. Сігмунд Брінський, о. Валентин Горзо, о. Гомічко, о. Кешелак, о. А. Коман, Василій Васков, о. Ковальчик, о. Емілій Кубек, о. Петрік, Михайло Ганчин, о. Ставровський, о. Джорж (Юріон) Терзе (1883 – 1962), о. Стефан Варзалій, Петро Мацков (1880 – 1965), Михайло Югас, Ніколай Пачута (ум. 1954), о. Орест Коман, Георгій Гулянич, Йосиф Гануля і др.

Другым конарём карпаторусинської емігрантської літературы были лемківські писателі. Туй можеме видіти таких талантованых писателів як то Степан Телеп (1882 – 1965), Ніколай Цисляк (1910 – 1988), Дмитрій Віслоцький (1888 – 1968), Иван Похна, Параска Спьяк і др. (За лемківську драматургію ладиме окрему статю).

Давучи до емігрантських часописів песьы авторів из Старого края, редакторы приспособлёвали тексты до традицій своїх редакцій – латинським шрифтом. В Америці двич были напечатані театралні песьы майпопулярного на Підкарпатській Руси драматика Антонія Бобулського. «Kalendar' Prosvity... na hod 1930» напечатав песьу «Vujko iz Ameriki», а «Kalendar' Organizacii «Svobody» na hod 1940» напечатав песьу «N'imaja nevista». Тот самый «Kalendar' Prosvity... na hod 1930» умістив «сценічний образок» Марійкы Подгорянки під назвов «Sv. O. Nikolaj v hostin'i na Podkarpatskoj Rusi».

Интерес «Kalendar'-а Organizacii «Svobody»» до драматургії Підкарпатя поязаний из особов главного редактора (у 1922 – 1935 pp.) новинкы «Восток – The Est» (Порт-Амбой, NJ) **Ивана Е. Петаха** (Joann E. Petach). Акурат при «Востоку» раз на рік выходив споминаний календарь. Сякий «Kalendar' Organizacii «Svobody»... na hod 1937» напечатав єдноактову песьу «Škol'nyj inspektor» підкарпатського драматика Ніколая Горняка (переклад из неозначеного на титулі сербського автора). Иван Петах и сам мав дяку до перекладацькой работы. Він дакілко раз, як зазначеноє на титулній стороні, перекладав песьы из «halicko-ukrainskoho jazyka na naš karpato-ruskij vyhovor». У календарю на 1927 рік овін умістив фіфлеємську гру «Roždestvo Christovo» на 4 акты (автор: «L...»), а у календарю на 1934 рік – опубліковав оперету

на 3 дії Антонія Нагорянського «Oh ne ľubi dvoch». Про діти також ся старав редактор «Востока»: «Kalendar' Organizacii «Svobody»... na hod 1933» напечатав «драматичеській образ для дітей в 3-х актах» «Tri materi» ігумена Єрофтея Луцика.

Родак из с. Фулянка на Пряшівській Руси и абсолвент Пряшівської греко-католицької семінарії о. **Стефан Варзалій** (o.Stefan Varzaly, 1890 – 1957) емігровав до Америки у році 1920. Дакілко років був главным редактором майпопулярной в Америці русинської новинки – «Американскій русскій вѣстникъ» (1930 – 1937). У тот самый час видав окремов книгов песу «Selska svad'ba»¹¹ в 3-х актах – «веселоигру из жита подкарпато-русского народа».

Емігрантське жита русинів стало важнов темов драматичной творчости карпаторусинських писателів Америки. Приміром, родак из с. Білки на Підкарпатю, абсолвент Ужгородської греко-католицької семінарії **Валентин Горзо** (Valentine Gorzo, 1869 – 1943) емігровав до Америки у 1905 році. Як духовный управитель Собранія греко-кафтоличеських церковных братств овін довгі роки редаговав ёго печатный орган – новинку «Просвѣта» (1917 – 1931) и каждорочный додаток-місяцёслов – «Kalendar' Prosvity» (из 1930-х років выходив під назвов – «Kalendar' Sobranija»). Сякий «Kalendar' Prosvity... na hod 1929» (уж під веденём нового редактора – о. Валентина Балога из Мукачева) опубліковав любовну комедію «Cecilija i krivohlavnyj doktor, ili nasilu stalsja doktorom». Фабула сєї веселой игры напминат комедію А. Бобулського «Німая невіста». Главна героїня Цецілія, залюблена до художного хлопа Федоровича. Вна, як Марія у Бобулського, нараз стає німов, як лем учула, же отець хоче ї повінчати из даяким богачом. Про Федоровича (и Цецілію) фінал сєї історії доста щастливый. У самый критичный момент несеренчливого сватаня Федоровича прийшла новина: помер му вуйко, а маєток охабив на Федоровича.

Сеса песа была опублікована анонімно. Хотяй авторство ищи треба буде добрі дослідити, айбо даякі стилістичні знаки свідительствувут, же песу написав о. Валентин Горзо. Ищи до того, у 1925 році він написав и видав оділново книжечков песу за «жита американских русинов». Иде за драму у 3-х актах «Fedorišinovy»¹². У вступных ремарках

11 VARZALY, o. Stefan. Selska svad'ba: Veseloihra iz žizni podkarpato-russkaho naroda. V trech aktach. Homestead, Pa: Tipografia Amerikanskoho Russkoho Viestnika, [193?], 28 p.

12 GORZO, o. Valentine. Fedorišinovy: Drama vo trech aktach: Iz žit'a Amerikanskich Rusinov. McKeesport, Pa: Knihopečatňa Sobranija Greko Katholičeskich Cerkovnych Bratstv, 1925, 32 p.

автор пише: «Нешастное доконченіє сей драмы не выдуманое. Стало ся 1925-го года меже нашими русинами во одном болшом населеніи русинов во Сполученых Державах».

Автор указав на сцені єдну актуалну про заробітчан проблему. Фабула сімейной драмы Федоришиновых доста проста. Автор указав, як деградує честный и робутный челядник, добрый газда, отець великой родины Гриць, коли ся призвычаит до паленкы. Старші діти у родині боронят свою матір Єлену од вітцёвой тіранії. У фіналі тої драмы почас єдного такого акта грубіянства 17-річний сын Йосиф стрілит из бруковниці (пушки) вітцёви до ноги. Отець стратив много кровли (куля му перебила артерію) и такой наглі умер.

Драматик втіче од моралізаторства и поучень. На сцені він ся намагає психологічно вірно вымалёвати тіпы персонажів. Мож уповісти, же він потрафив реліфно показати характеры главных героїв. Гриць – добрый робітник, в Америці він твердо стоит на ногах; у його хыжі ушытко є зарядженое по новомодному. Родина му живе у достатку, діти ходят до школы и уж ся призвычаили до культурного житя. Але Гриць – чоловік старых патріархальных звычок. Він чоловік некультурный и грубіян. Доста часто без даякой на то причины він ся збыткуе из своєї жоны. Ай діти не видят від вітця ласкы и доброго слова, часто їх бє, кедь приїде домів напитель.

Його жона Єлена, нарубы, добропорядна русинка. Вна терпит свому газдові-пяниці и провбує го наворачнути на добру путь, усе го одгваряє од пия. Чесотна многотерпляча жона, вна вірно служит свому газдові; и діти учит любити вітця. Вна розуміє (и розъяснює тото дітям), же пянство – се тяжка хворота и сякі люде усе суть нещастні. Любяча мати про свої пять діти, вна выховує їх у христіанській моралі, прискіпляє їм любов до ближнёго. Не забыває вна за націоналну выхову своїх діти; межи собов у родині ушыткі бесідуват лем по русинськы, и не терпят мішати до бесіды англійські слова (лем на кінцёві песы, коли до хыж зайдут медик, детектив и полісмен, ушыткі перейдут на англійський язык).

Кулмінацієв драмы стала смерть Гриця – того, хто на своїх плечох удержовав достаток у великій родині Федоришиновых. Алкоголізм и тіранія вітця-пяниці ся обернули про єдну русинську родину трагедієв. Німа сцена конець песы (убита горём Єлена руками ся обопрє на стіл, над нёв ся схылят сын Йосиф и другі діти-сироты) є доста значущов, вна віщує родині тяжку будучность. Але про зрителя вна стає зачатком духовного очищення (катарзы).

Гейбы продовженём той драматичной темы є песа «Boh so sirotami» («Бог со сиротами»), котру написав в Америці Емілій Кубек¹³. До днесь літературознателі нич не знали за сесю песу, ани ся не здогадали. Може зато, бо автор опубліковав ї не під своїм имням, але під псевдонімом «Stary Otec».

Емілій Кубек (о. Emil Kubek, 1857 – 1940) родак из села Штефуров на Пряшівській Руси. Высвяченый на священника у році 1881. Як языкознатель и лексикограф у 1906 році видав в Ужгороді порівнальний словник – «Старославянскій-оугорскій-русскій-нѣмецкій словарь къ священному писанію». Емігровав до Америки у 1904 році. Жив у м. Маганой-Сіті (штат Пенсільванія), де служив у греко-католицькій церкві. В Америці спровбовав себе як писатель, поет, драматик и публіцист. Писав по русинськы, але тыж суміжов выходословацькых діалектів. Лишив по собі роман-сагу у трёх книжках «Марко Шолтыс» (1915 р.). Опубліковав го у 1922 році. (Сесе першый у русинській літературі роман!). Тоты тексты давав, главно, до общих про русинів и словаків выдань. Приміром, до рочника-місяцёслова «Kalendár amerikansko russko slovenský na rok 1917» Е. Кубек дав нараз дакілко творів. Туй суть напечатані в русинськім языку вірш «Noč Staroho Hoda», елерія «Ňit uže ľubvi?», образчик духовно-христіанської поезії «Мама і діťa», але суміжов выходословацькых (шарішских, земплінських і сотацькых) діалектів напечатана полемічна стаття «Ruthenus, Ruthenian – Rusin?», стаття за проблемы и добыткы аматерського театралного умілства в Америці «Naše amatorské predstavenia: Nedostatky, které na každy pad potrebuju lečenia» а до toho – песа «Boh so sirotami». Ушыткі тоты тексты про сочасных карпаторусинських літературознателів суть *terra incognita* – абсолютно неизвістні!

Невелику едноактову песу «Boh so sirotami» автор означує як «teatralnu ihru dľa dobrych dzeci». Скоро ушыткі дійові особы у песі суть діти од 6 до 13 років. Се свідельство того, што песа не лем написана про діти, айбо самі діти мали бы ї играти. То значит, у песі мали бы ся зучастнити члени театралного кружка карпаторусинської/шарішской школы при греко-католицькій церкві у Маганой-Сіті ци й кружки у других містах. (Мусай повісти, же знаєме за десятки сяких аматерських театрів у русинів в Америці. А кедь говорити за драматургію Е. Кубека, знаєме, же єден такий кружок у Юнгстоні (Youngstown)

13 KUBEK, о. Emil [під псевдо: Stary Otec]. Boh so sirotami: Teatralna ihra: dľa dobrych dzeci. In Kalendár amerikansko russko slovenský na rok 1917 = Американскій русскій мѣсяцословъ на годъ (рокъ) 1917, р. 101-106.

під веденєм учителя Василя Могіша играв его песу «Olga»).

Сюжет діточої пески «Бог со сиротами» доста простый, порозумительный дітєм, він ся обчековано скончит гепіендом. Песа є ообразчиком поучительной літературы про моложаву, вна прискіплює христіанські основы милосердя и любви до ближнёго. Тріє напівсирот, 6, 8 и 12 років, уж довгый час чекавут на свою матір, котра ся похворіла и лежит у шпиталю. За кварталъ уж неє чим платити, дітєм неє што їсти. Надзирателька панського дома місіс Каді Тіха хоче выгнати дітей на улицю. Спаситель прийде в образі 13-річної дочкы того богатого газды. Як добрый ангел Еліс (Alice) ся старає за сирот. У добрых ділах вна ся бізує на свого нянька; Еліс знає, же в очах свого вітця буде мати порозумєня («*moj dedy bohaty, a on zrobi všitko, co ja ľem chcem, bo ja jedinka jeho dcera, a ja ľem zavše dobre chcem...*»). Еліс дає розказ надзирательці из сиротами ся заобходити як из своїми дітьми. Діти ся молят за свою спасительку.

Аматерський театер у карпаторусинів в Америці потребовав новых тем, созвучных проблемам асімілації и перебераня американських традицій, модных чужых віянь помежи емігрантську громаду. Таку легку комедію-мелодраму про дороснуті зрителі также написав Е. Кубек. Автор мав дяку высміяти русинську генерацію (Параска в песі «Olga»), котра ся одрікала од ушиткого свого на хосен чужого, на американський манір давала своїм дітєм имня, а свою бесіду засмічовала словами из англійського языка и там, де того мож было избігнути – у родині и помежи свої люде. Драматик до тої проблемы ся поставив серіозно – видав, уж мож было видіти перші резултаты асімілації. Штоправда, его позиція у тім вопросі доста специфічна, мож повісти – конзервативна. Автор ї выразив у песі «Olga» («Олга»).

Годно быти, же за життя драматика песа у двох актах (діях) из співами «Olga» ся не публіковала – ани одділнов книжков, ани на продовження у даякім часописі. Лем у сочасности опубліковав ї подля рукописа літературознатель Франтішек Данцак¹⁴. Е. Кубек написав комедію суміжов выходословацьких діалектів, попереплітанных русізмами і русинськыма словами. Він означив ї як «*narodnu teatralnu p'esu s pisňami iz amerikanskoj žizni*». На титулі рукописа він также позначив по русинськы, же у песі иде за «*obraz s' žiťa amerikansko ruskoeho naroda*».

Автор наробляє дві сюжетні лінії, котрі ся сходят у розязці песы.

14 KUBEK, Emil. Olga: Narodna teatralna p'esa s pisňami iz amerikanskoj žizni v dvuch aktach / Editor F. Dancak. Prešov, [2007], 52 с.

Єдна лінія – то намірення матери (Параскы) из выгодов оддати свою дівку Марту за даякого хлопа-«anglika». Мати хоче, жебы дівка была богачков, а зато взяла собі до головы, же Марту за Стефана не оддаст – лем до «поважного англійського дому». Не одвернуло ї од тої ідеї ани то, же «богаті, порядні и учені» англікы Біл и Боб суть марнотратники, пяниці, нечесні молоді люде. Аж докы не выкрали од ней гроші. Друга лінія – то доля Олгы. Олга – сирота и вихованиця у домі Параскы и Андрія Боднарів. Сперед 12 роками, коли ї мати умерла, отець, банувучи за жонов, пішов світом, а дочку и хыжу лишив на свого камарата Андрія. Из того часу Олга за нього нич не знала. Кулімінацієв пєсы стало вернута Михайла. И хотяй каждый персонаж сєсю новину стрічає наспановано, розязка пєсы буде серенчлиов про ушыткых. (Михайло – богач, він має свій бізнес). Олга стане богачков; вна ся оддаст за Андрієвого сына Іоана. Марта также ся стане богачков и оддаст ся за Стефана (Михайло перепише на неї свою хыжу). Пєса ся скончит гєпієндом и таков собі америцьков тужбов. Андрій Боднар у фіналі пєсы не годен увіровати у щастя, што упало на їх головы, він лем констатує: «Všitko še mi tak vidzi, jak čudesni, mili son». Штоправда сєся соціална утопія не тіпова про русинів и мало кореспондує из реаліями їх емігрантського житя.

Тему карпаторусинської драматургії в Америці доповнявут творы других авторів. Туй яло бы испомянути за творчость Георгія Гулянича – редактора «Sokola Sojedinenija». Він автор пєскы «Вому (nehod'aju)» в 3-х актах, котру напечатав «Kalendar' Sobranija ... na hod 1935». Автор означив ї як сценічний образ из житя ошколашів в Америці. Также о. Орест Коман опубліковав пастырську игру у 3-х актах «Viflejemskaia poč». Сєсе переробка пєсы Й. Бартунека. Сєсь сценарій пастырської игры напечатав у 1933 році «Kalendar' Sojedinenija ... na rok 1934».

Як видиме, в Америці у 20-30 роки ХХ ст. карпаторусинські драматики доста ся старали за ширєня драматичной културы. А театралні аматерські кружки пораз ставили тоты и другі пєсы на любителській сцені.

* * *

Културне житя на Підкарпатській Руси и в еміграції doby межи-войня было богатое на театралні выставки, а містна драматургія была щедров на пєсы. Театрознатель Є. Недзелський не здержовав свої позитивні емоції, коли писав за сєсь феномен: «Театральная жизнь – это чудо Подкарпатской Руси... Народ с таким интересом отнёсся к театральным представлениям, что авторы буквально не могут постав-

лять репертуар»¹⁵. А єден из учеників К. Станіславського актор Московського театру МХТ Павел Алексєєв, котрый як режисер доста ся постарав у ділі одкрытя першого профєсiонального театра в Ужгороді, сесе двиганя означовав як «живі духовні потреби Підкарпатської Руси». Він писав: «Среди населения Подкарпатской Руси наблюдается громадный интерес к театральным представлениям... Это благородное увлечение театром – верный признак живых духовных запросов»¹⁶.

По русинських селах (котрі днесь суть частєв Словакії и Україны) театралну културу репрезентовали, як ся угадує, скоро 550 театралных кружків авадь аматерських театрів. А містні драматики написали и выдали веце як 120 (!) пєс. Тото двиганя тримлєме за феномен и (подля слов Духновича) «душу <карпаторусинської> цивілізації». Сесе двиганя акурат мож означити як «національний театр», а єго результати як извершений факт становєня національного театра у карпатських русинів.

Mgr. Valerij Paďak, CSc.
Ústav rusínskeho jazyka a kultúry
Prešovská univerzita v Prešove
Slovensko

padiak.valeri@gmail.com

15 НЕДЗЬЛЬСКІЙ, Е. Л. Культурная жизнь на Подкарпатской Руси. In: *Русский народный календарь на 1935 годъ*. Ужгород: Школьная Помощь, 1935, с. 34.

16 АЛЕКСЬЕВЪ, П. Н. Основы театрального творчества. Краткое руководство для театральных кружковъ, начинающих режиссеровъ и актеровъ. Ужгородъ: Типография «Школьная помощь», 1937, с. 3.

ОСНОВНЫ ІНФОРМАЦІЇ О РЕФЕРУЮЧИХ

Мгр. Івана Сливкова, ПгД.

Одборна асістентка, білорусістка, заміряна на славянську літературну компаратістіку і умелецький переклад; судна перекладателька записана в списку Міністерства справодливости Словацькой републіки.

Датум і місце народжіння

10. децембра 1982 в Бардеєві.

Штудії

Высокошкольскы штудії: славістика із спеціалізаціов на білоруський язык (2005); дізертачна робота з історичной і компаратівной лінгвістики (словацько-білоруський аспект; обгаєна в році 2008).

Професіонална кар'єра

По скінчіню магістерського штудія Івана Сливкова наступила на інтерны докторандьскы штудії на тогдышню Катедру славістики Інштитуту русістики, україністики і славістики. Од року 2008 є одборнов асістентков на тім працювіщу, котре міджітым перешло дакількыма змінами і в сучасности ся трансформовало на Катедру середньєвропських штудій Інштитуту україністики і середньєвропських штудій Філозофічної факулты Пряшівской універзیتی у Пряшові. Од року 2005 ту веде семінары і лекції із славянських і середньєвропських літератур, словеньского і білоруського языка, історії славістики, перекладу, інтеркултурной комунікації і літературно-теоретичных дісціплін. Была школительков бакалярських і діпломовых работ на катедрі славістики і на Інштитуті русиньского языка і културы, в сучасности веде бакалярскы работы на Катедрі середньєвропських штудій. Професіональні ся венує ай умелецькому перекладу з білоруського і польского языка, а тыж одборному (судному) перекладу з/до білоруського языка. Интересує ся ай о сучасну русиньску літературу на Словакії.

Была председкынєв редакчной рады Славянськы літературы Едічной комісії ФФ ПУ, членков і председкынєв комісії Літературного фонду на уділёваня премії А. Павловича, є членков Міджінародной асоціації білорусістів.

Публікації

Івана Сливкова є співавторков високошкольського учебника *Komparatívne čítanie slovenskej literatúry 19. storočia: stredoeurópske súvislosti* (2011), авторка монографії *Bieloruská poézia na prelome storočí. Interpretácia a recepcia bieloruskej poézie konca 20. a začiatku 21. storočia* (2012); співавторков *Транслатологічного словника* (2013); перекладу білоруського роману автора Ігара Бабкова *Минутка* (2014), авторков високошкольського учебника *Вступ до інтеркультурної комунікації (Úvod do interkultúrnej komunikácie, 2015)* і дакотрых далшых, присвяченых літературній науці, як ай умелецькому перекладу. Окрім домашніх выступів публіковала ай в Білорусії, Польщі, Чеську, Росії і в Болгарії. Цінны суть пблікації wydаны Академіов наук СР, в Білорусії і в Росії, а тыж сполупраца з прэстiжныма часопісамі *Revue svetovej literatúry* (СР), *Porównania* (Польша) і літературным тыждеником *Tvar* (Чеська рэспубліка), а тыж Словенським розгласом і выдавателством Артфорум.

Проф. ПгДр. Юлія Дудашова-Крішшакова, др. н.

Лінгвістка, високошкольська учителька у функції професорки, гарантка про докторандський студійний одбор 2.1.28 славянськы языкы і літературы, студійный програм славістика – русинський язык і література. Їй предметом баданя суть языковы контакты (словацько-польскы, словацько-українськы і словацько-русинськы міджіязыковы контакты), конфронтачна ґраматіка славянських языків, языкова тіпология, діалектологія, діакхронна лінгвістика.

Датум і місце народжіня

Юлія Дудашова-Крішшакова ся народила 12. марца 1945 в Ждьярї, окрес Попрад.

Штудії

Високошкольскы штудії абсолвовала на Філозофічній факулті УПЙШ у Пряшові, де выштудовала апробацію словацькый язык і література – російський язык і література.

Професіонална кар'єра

По скончіню штудій в році 1969 наступила як асистентка на Катедру словацького языка і літературы Філозофічної факулту УПЙШ, де зачала робити докторську дізертацію. В ній ся спеціалізовала на лінгвістичны баданя конкретных языковых груп з акцентаціов на польський язык. Дізертацію обгаїла в Кабінеті чужжіх языків ЧСАН в Празї (1983). В році 1992 ся габілітовала, а в році 2001 ся інавгуrowала перед Научнов радов ФФ ПУ у Пряшові, на основі чого ей був уділений титул професорка в одборі славістика – славянськы языкы. Довгорічны научны баданя в области славістики Юлія Дудашова-Крішшакова перетрансформовала до заложіння Катедры славістики на Філозофічній факулті УПЙШ у Пряшові в році 1993. Катедра фунговала од року 2005 в рамках Інштитуту русістики, україністики і славістики, но на жаль, далшы трансформачны зміны уж не пережила і кінцём рока 2012 заникла. Богаты скушености Юлії Дудашовой-Крішшаковой як

бадательскы, так ай педагогічны не зістали невивжыты, тым веце, же в році 2011 здобыла ай найвысшу научну годность – доктора наук. Так в році 2012 професорка Дудашова прияла понуку і наступила на Інштiтут русиньского языка і културы ПУ, де ся стала гарантков докторандьского штудійного програму. Таксамо веде лекції з вступу до штудованя русиньского языка, розвиток русиньского языка і діалектологія, основы славістікы і старославяньского языка, веде діпломовы семінары і семінары ід заключным роботам, таксамо чітать лекції із славістікы на докторандьскім ступню штудія. Доволиме сі твердити, же професорка Юлія Дудашова-Крішшакова є на Словакії в своїм одборі єдиним шпеціалістом, досягла найвысшого ступня узнаня нелем в педагогічных колах, як високошкольска учітелька, але ай в научных колах. Інштiтут русиньского языка і културы в ній має високо ерудованого бадателя і скушеного педагога, котрый, віриме, виховать холем єдного лінгвісту в области карпаторусиністікы.

Публікації

Професорка Юлія Дудашова-Крішшакова є авторков чотырєх монографій, співавторков далшых восьмох томів лінгвогеографічної роботи міджінародного значіня *Цїлокарпатський діалектологічний атлас*, написала понад 90 научных работ і цілый ряд одборных штудій. Часто выступлять на научных конференціях сімпозіумах, семінарах нелем на Словакії, але ай в заграничу (в Польщі, Росії, Чеську, Мадярьску, Булгарьску). Ёй работы цїтують нелем дома (166), але ай в заграничу, де має дотеперь понад 80 цїтацій.

Найвызначнішы дотеперь публікованы научны работы

Монографії:

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: **Goralské nárečia**. Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1993. 169 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: **Kapitoly zo slavistiky**. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia. AFPhUP 43/125. Filozofická fakulta PU, 2001. 187 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: **Kapitoly zo slavistiky II**. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia. AFPhUP 232/314. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008. 312 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: **Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska**. Prešov, Vydavateľstvo PU, 2014, 224 s.

Співавторка великой лінгвогеографічної роботи міжнародного значіння

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. et al: **Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. Vstupitel'nyj vypusk.** Red. B. Vidoeski, D. Petrovič, S. Remetič. **Skopje**, Makedonskaja Akademija nauk i iskusstv 1987. 185 s. (співавторка і членка Міжнародної редакційної колегії ОКДА).

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. et al: **Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 1.**

Red. R. Ja. Udler. Institut jazyka i literatury Akademii nauk Moldavskoj SSR. **Kišinev**, Štiinca 1989. 196 s. (співавторка і членка Міжнародної редакційної колегії ОКДА).

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. et al: **Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 2.** Red. S. B. Bernštejn, G. P. Klepikova. Institut slavianovedenija i balkanistiki Akademii nauk SSSR. **Moskva**, Izdatel'stvo „Nauka“, glavnaja redakcija vostočnoj literatury 1988. 241 s. (співавторка і членка Міжнародної редакційної колегії ОКДА). 2-ое издание **Moskva** 1994. 133 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. et al: **Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 3.**

Red. J. Rieger, J. Siatkowski, B. Oczko, E. Rudolf-Ziółkowska, A. Zaręba. Komitet językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk. **Warszawa**, Res Publica Press 1993, 184 s. (співавторка і членка Міжнародної редакційної колегії ОКДА).

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: **Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 4.** Red.

J. V. Zakrevska P. Lizanec, E. Žerebeckyj. Instytut ukrajinoznavstva Akademii nauk Ukrainy. **Lviv** 1993, 182 s. (співавторка і членка Міжнародної редакційної колегії ОКДА).

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. et al: **Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 5.**

Red. I. Ripka, **J. Dudášová-Kriššáková**, Z. Hanudel'ová, R. Šrámek. Jazyko-vedný ústav Ľ. Štúra SAV. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo SAV 1997. 226 s. (співавторка і членка Міжнародної редакційної колегії ОКДА; членка редакційної ради 5. тому ОКДА).

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. et al: **Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 6.** Red. L. Balogh et al. **Budapest**, Tinta 2001. 216 s. (співавторка і членка Міжнародної редакційної колегії ОКДА).

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. et al: **Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 7.** Red. D. Petrovič et al. **Beograd – Novi Sad**, Srpska akademija nauka i umetnosti 2003. 188 s. (співавторка і членка Міжнародної редакційної колегії ОКДА).

Найвызначнішы оцініня

- Членка Міджінародной редакчнай колегіі Цілокарпатыскаго дыялекталогічнага атласу з коардыначным цэнтрам на Інштутуці славістыкі і балканістыкі РАН у Маскві (1986 – 2003).
- Прэмія за кніжную творчасць за рік 1993 удзелена Словацкім літаратурным фондам у Братіславі на аснове прапозіцыі камітэту Секцыі про одборну і научну літаратуру з дня 13. мая 1994 за монографію *Goralské nárečia* (1993).
- Памятна медала Павла Ёозефа Шафаріка з нагоды 200. выроча ёго народжіння удзелена рэктарам Універсітэты П. Ё. Шафаріка ў Кошіцах (1995).
- Ціна дэкана Філозофічнай факульты ПУ ў абласці навуцы, вышукі і ўмення за рік 2001 за монографію *Kapitoly zo slavistiky* (2001).
- Ціна дэкана Філозофічнай факульты ПУ ў абласці філолагічных навук за рік 2008 за монографію *Kapitoly zo slavistiky. II.* (2008).
- Медала ФФ ПУ у Пряшове за доўггорічны вынікі ў навучна-бадальскай, публікацый і педагогічнай рабоце ў абласці славістыкі удзелена дэканам дня 10. 11. 2011 перад Научнов радов ФФ ПУ у Пряшове.
- Памятна медала Пряшівскай універсітэты удзелена рэктарам ПУ ід 15. вырочу заложіння Пряшівскай універсітэты ў Пряшове (2012).
- Чэстны стріберны адзнак Шуменскай універсітэты епіскапа Преславскаго за прынос у развоі кантактаў між Шуменскіх універсітэтаў у Булгарыі і Пряшівскіх універсітэтаў на Славакіі і за заслугі ў развоі булгарыстыкі (2015).
- Злата медала ПУ у Пряшове удзелена рэктарам з нагоды вызначнага жывотнага юбілея (2015).

Проф. ПгДр. Петер Шворц, к. н.

Історік, високошкольський учитель, видаватель.

Датум і місце народження

31. януар 1957 в Ліптовському Мікулашу.

Штудії

Високошкольскы штудії (шпеціалізація історія – філософія) на Філософічній факулті УПЙШ у Пряшові (1976 – 1981). По скінчіню високошкольскых штудій на ФФ УПЙШ в році 1981 здобув ай академічний титул ПгДр., наслідно в році 1990 научну годность кандідата історічних наук на Філософічній факулті Універзіты Коменського в Братіславі. В році 1998 ся габілітовав на доцента словацькой історії на ФФ ПУ, а в році 2003 перевзяв з рук президента СР діплом універзітного професора в одборі історія.

Професіонална кар'єра

В научно-бадательській роботі ся професор Шворц замірює на господарскы і політічны зміны ЧСР з акцентаціов на їх соціалны і націоналны допады, на проблематіку історії Підкарпатьской Руси в роках 1918 – 1946, середнёевропску історію 20. стороча з главным замірянём на народностну проблематіку, самоідентіфікачны процеси і на церьковну історію 20. стороча із шпеціалізаціов на історію протестантизма на Словакії і в Середній Европі.

Професор Шворц є членом многих научных сполочностей, історічних сполочностей, членом научных рад при універзітах, членом научных рад многих часопісів издаваных на Словакії і в заграничу. Уводи-ме лем дакотры.

- Підпредседа Словацькой історічної сполочности при САН (од р. 2001);
- Член Словацького народного комітету історіків (од р. 1997);
- Председа історічної сполочности кралёвского міста Пряшів (од р. 2006);
- Член Чесько-словенської комісії історіків (од р. 1993);
- Член Словенсько-української комісії історіків (од р. 2005);

- Член Світової академії русиньської культури (Торонто, Канада од р. 2009);
- Член Научной рады ФФ ПУ у Пряшові;
- Член Научной рады ФФ УПІШ в Кошицях;
- Член Научной рады Сполоченськонаучного інституту САН в Кошицях;
- Член редакційної ради Чесько-словенська історична роченка;
- Член редакційної ради часопису *Історичний часопис з богемістики і словакістики*. Ужгородська народна універзіта, Ужгород, Україна;
- Член редакційної ради часопису *Kirchliche Zeitgeschichte. Internationale Halbjahresschrift für Theologie und Geschichtswissenschaft* (Heidelberg) (од року 2002).

Публікації

Професор Петер Шворц є автором десятих монографій, співавтором семох публікацій, десятка научних штудій в домашніх і заграничних научних часописах і зборниках. З їх назв є явне, же предметом ёго бадань є період міджі двома війнами, котрому присвятив пять монографій. Іде о період тісно по першій світовій війні і наслідний vznik Першой Чеськословенської републіки, котрой сучастёв была ай територія, компактно заселена русиньським жытельством – Підкарпатська Русь.

Монографії

ŠVORC, P. : Podtatranské premeny. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1988, 196 с.

ŠVORC, P. : Profily prvých (T. G. Masaryk, M. R. Štefánik, E. Beneš, M. Dula, K. Kramář, V. Šrobár). Prešov : Expertízno-vzdelávací inštitút v Prešove, 1990, 70 с.

ŠVORC, P. : Zrod republiky. (Dobové dokumenty, spomienky a stanoviská 1914 – 1918). Košice : Slovo, 1991, 132 с.

ŠVORC, P. : Rozbýjali monarchiu. Populárny slovník osobností česko-slovenského odboja 1914 – 1918. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, 175 с.

ŠVORC, P. : Stručné dejiny Podkarpatskej Rusi. II. 1918 – 1946. Metodické centrum, Prešov 1996, 72 с.

ŠVORC, P. : Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918 – 1946. Prešov : Universum, 1996, 127 с.

ŠVORC, P. : *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 2003, 424 c.

ŠVORC, Peter a kolektív : *Svidník v premenách času*. Sabinov : Dino, 2005, 111 c.

ŠVORC, Peter a kolektív : *Sprievodca po historickom Prešove* (2. doplnené vydanie). Prešov : Universum, 2006, 176 c.

ŠVORC, P. : *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 318 c.

Оцінїня (выбір)

- Ціна міста Пряшів за рік 2000;
- Ціна ректора УПЙШ Кошіці, 1988;
- Ціна председа Slovak Garden, Флоріда, США, 1992;
- Премія Літературного фонду за научну і одборну літературу 2003 (*Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou*);
- Ціна рекора Пряшівської університету за публікацію *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 2003, (уділена в р. 2004);
- Ціна ректора Пряшівської університету за книгу *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946* за рік 2007 (уділена в році 2008);
- Ціна декана ФФ ПУ за монографію *Veľká doba a jej dôsledky*. Prešov v 20. rokoch 20. storočia за рік 2012 (уділена в р. 2013);
- Заряджіння до міжнародного словника істориків господарської історії: JEREMY, David J. **Svorc, Peter**. In AN INTERNATIONAL DIRECTORY OF BUSINESS. Edward Elgar Publishing Company. Aldershot (England) – Vermont (USA) 1994, c. 266;
- Заряджіння до міжнародної енциклопедії: *Encyklopedia of Rusyn History and Culture*. Edited by Paul Robert Magocsi and Ivan Pop. Toronto-Buffalo-London : University of Toronto Press, 2005, c. 486;
- Заряджіння до міжнародної енциклопедії: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Видавництво В. Падяка, 2010, c. 815.

Доц. Володимир Фенич, к. н.

Історик, бадатель, високошкольський учитель.

Датум і місце народження

5. серпня 1970 в місті Виноградів, Закарпатська область, Україна.

Штудії

Од року 1987 – студент Факульту історії Ужгородської державної університету в Ужгороді, спеціалізація – історія. Штудії закінчив в році 1992. Позад обгаїня дипломової роботи на тему: *„Вплив фаворитизму на політику Росії в Україні в другій половині XVIII. ст.“* здобув диплом історика, викладача історії. В роках 1992 – 1996 перебував в аспірантурі на кафедрі історії України. В місяцях юл-август 1996 підвищив кваліфікацію на літній школі „Педагогічного інституту Українського вільного університету“ в Мніхові.

Професіональна кар'єра

Од серпня 1994 робить як високошкольський учитель в Ужгородській державній університеті (од року 2001 Ужгородській державній університеті). Кандидатську дисертацію на тему: *„Греко-католицька церква в громадському та культурному житті Закарпаття (1771 – 1867 рр.)“* під веджінєм професора Володимира Задорожного обгаїв на засіданні Спеціалізованої ученої ради факульту історії в році 1997. Научний титул доцент здобув таксамо на кафедрі історії в році 2001.

В роках 1998 – 2001 був заступцем декана Факульту історії, од року 2005 до року 2012 заставав функцію декана Факульту історії Ужгородської державної університету. За тот час (2006 – 2009) був таксамо ведучим Катедри історії Мадярьска і європейської інтеграції.

В літнім семестрі шкільного року 2006/2007 був гостюючим лектором-доцентом на Українській католицькій університеті у Львові, де читав курс лекцій на тему: *Набоженський живот і міжконфесійні відношення на Закарпатті*. Лекції читав про студентів – богословців на Філософсько-богословській факульті. Од року 2013 був знова обраний до функції декана, а 2 грудня 2013 подля рішення ректора пост декана буде займати сім років. Зачатком року 2013 стажував на Факульті історії Львівської державної університету Івана Франка.

Є членом редакчних колегій

- Наукового збірника *Carpatica–Карпатика*. Випуск 21–31 (2003–2004).
- Наукового вісника Ужгородського університету. *Серія: Історія*. Випуск 14–33 (2005–2014).
- Наукового часопису *Satu Mare Studii și comunicări. Seria: Istorie. Etnografie. Artă*. – Vol. XXV/II. 2008.
- Наукових записок Ужгородської народної університету. *Серія: Історично-релігійні студії*. Випуск 1–3 (2012–2014).
- Наукового річника *Тисячоліття – Millenia*. Випуск 1–2 (2014–2015).
- Головний редактор *Наукових записок Ужгородського університету. Серія: Історично-релігійні студії* (Випуски 1–3, 2012–2014).

Публікації

Од року 1993 Володимир Фенич виступав на 71 наукових конференціях, з котрих було 13 заграничних (Сату Маре, Клуж-Напока, Орадеа Маре – в Румунську, Свідник – Словачія, Будапешт – Мадярьско, Прага – Чеська республіка). За 23 роки науково-педагогічної роботи опублікував 103 наукові статті, три з яких суть монографії. 11 статей опублікував за границями (Сербія, Румунія, Німечко, Словачія, Росії, США). З найвизначніших публікацій мож увести:

ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР. Малоберезнянський Свято-Миколаївський монастир та нарис історії Чину св. Василя Великого на Закарпатті / УжНУ. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2004. – 188 с.: іл. [співавт.: Цапулич Орест]. ISBN 966-7838-75-7

ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР. До питання про заснування Мукачівської єпархії // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей. – Частина 2. – Чернівці: Рута, 2004. – с. 23–29. ISBN 966-568-666-6

ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР. Еклезіальне становище греко-католиків до встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Випуск 24. Словацько-українські взаємини в області історії, культури, мови та літератури. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 23–24 червня 2006 р.) / Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополіга. – Свидник, 2007. – с. 95–117. ISBN 978-80-969592-5-9

ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР. “Чужі” серед своїх, “свої” серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після “возз’єднання” За-

карпаття з Радянською Україною. – Ужгород: “Шарк”, 2007. – 107 с.

FENYCS VOLODYMYR. Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkács 1771–1949 // Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert / Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Norbert Spannenberger. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007. – s. 113–128. ISBN 978-3-515-09024-7

ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР. В оточенні інших: греко-католики Мукачівської єпархії та їх сусіди у світлі сучасних досліджень офіційної статистики кінця XIX – початку XX ст. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2010. – Вип. 25. – С. 104–125.

ФЕНИЧ ВЛАДИМИР. Верхнее Потисье между Моравией и Болгарским царством, или кого крестили св. Константин (Кирилл) и Мефодий на «Закарпатье»? // Карпатика. – Вип. 40. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. – С. 124–138.

ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР. Між сакральним і профанним: формування еkleзiяльної та національної ідентичності о. Севастіана Сабола до 1945 р. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. – Вип. 1 (30). – с. 27–45.

ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР. Між вірою і націоналізмом: спогади о. Севастіана Сабола, ЧСВВ і доля Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині 1945–1950 рр. // Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії. – Випуск 2. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. – с. 164–201.

ФЕНИЧ ВЛАДИМИР. В предверии «искушения греческим орехом»: религиозно-церковная жизнь русинов и валахов Марамуреша в XIII–XIV вв. // Карпатика. – Випуск 42. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013. – с. 121–166.

ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР. Бачення часів неподіленого християнства православними і католиками (приклад о. Василя (Проніна) та о. Атанасія Пекаря, ЧСВВ) // Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна). – №. 2. – Ужгород: ВДВ «Карпати», 2013. – с. 145–167. ISBN 978-966-671-350-9

ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР. Вправляння з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: О.С. Мазурок (голова) та ін.]. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. – Вип. 2 (33). – с. 138–156.

ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР. Між вірою і нацією: етноконфесійна панорама Австро-Угорщини і Мараморош-Сиготські судові процеси // Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна) – № 3 / Редкол. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2014. – С. 303–315. ISBN 978-966-671-296-0

ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР. Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. – 144 с. ISBN 978-966-2095-96-8

ФЕНИЧ ВЛАДИМИР. «Монастырская Церковь»: происхождение и ранняя история Мукачевского епископства (середина XV в.) // Белоруссия и Украина: История и культура. – Выпуск 5. – Москва: Институт славяноведения РАН; ТЕЗАРУС, 2015. – с. 4–33.

ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР. Вчорашнє завтра: подолання негативної спадщини яacobинського мислення і практики в історичній освіті та науці України // Ювілейний збірник на честь професора Павла-Роберта Магочія = A jubilee collection: essays in honor of professor Paul Robert Magocsi: до 70-річчя від дня народження = on his 70th Birthday / Відповід. ред. та упоряд.: Валерій Падяк, Патріція Крафчик = Editors and Compilers: Valerii Padiak, Patricia A. Krafcik. – Ужгород-Пряшів-Нью-Йорк = Uzhhorod-Prešov-New York: Видавництво В. Падяка = V. Padiak Publishers, 2015. – с. 203–234. ISBN 978-966-387-102-8

Оцініня

За свої бадательскы выслідкы на полю педагогічної, науковий і сполоченьской работы був оцінений 14-ма сертифікатами, дяковныма листами, грамотами, декретами. Найвызначнішыма суть оцініня з боку Архіпастырїв – Мукачовской грекокатолицькой єпархії, Владыкы Мілана (Шашіка), таксамо Мукачовско-Ужгородьской православной єпархії, Владыкы Феодора (Мамасуєва), Україньской Православной Церкви, оцініня Митрополиты Володимира (Сабодана) і Католицькой Церкви, Папы Римского Бенедікта XVI (Йозефа Ратцінгера).

Мгр. Валерій Падяк, к. н.

Літерат, бібліограф, високошкольський учитель.

Датум і місце народження

Валерій Падяк ся народив 13. юна 1959 в Ужгороді, на Україні.

Штудії

В році 1976 скінчив Ужгородську середню школу No 11. В роках 1977 – 1982 ся учив на російськiм oddіліннi Філологічної факульту Ужгородської штатної університи.

В роках 1983 – 1990 – в аспірантурі (екстерна форма) при Інституті літератури Т. Г. Шевченка Академії наук Української ССР в Києві під веджінєм доктора наук В. Микитася, знамого фахмана із старшої літератури Підкарпатської Руси.

Професіональна кар'єра

По скінчині університи, в роках 1982 – 1986, був учителєм російського язика і літератури в Ужгороді. В роках 1986 – 1992 ся став редактором шкільських учебників в Закарпатській філії Київського видавництва „Радянська школа“. В тім часі скінчив роботу над своєв дізертаціов на тему **Русская классика в литературном процессе Закарпатской Украины (вторая пол. XIX – нач. XX веков)**, а в р. 1990 обгаїв научний титул „кандідат філологічних наук“ на Інституті літератури Т. Г. Шевченка АН УССР в Києві. В новій сітуації – по роспаді СССР і взнику незалежної України (1991) – в р. 2000 в Ужгороді заложив свою властну фірму – „Видавництво Валерія Падяка“. За 15 років ёго екзистенції видав скоро 300 книжок, які ся в сучасности росшырюють нелем на Україні, але і в сусідніх країнах.

Як скушений видаватель, ученый, педагог і культурный діятель В. Падяк збогатив русинський культурный рух на Україні і за ёї границями. Є активным членом Світової академії русинської культури (з центром в Канаді) і частым участником міжнародных русиністичных научных конференцій. Є тыж председом Ужгородського общества А. Духновича, котре організує много культурных акцій.

Од р. 2002 В. Падяк зась вивжывать і свої педагогічны скушености,

а то при реалізації Програму русинських недільних шкіл, котрий за п'ять років своєї екзистенції досяг 40 клас по цілій території Закарпаття.

Од року 2010 робить як екстерний сполупрацювник на Інституті русинського языка і культури ПУ, а од року 2012 застає місто одборного асистента на уведженім інституті, де чітатъ лекції заміряны на карпаторусинську літературу і культуру.

Членство в научных і одборных органах, выборах, комісіях, радах, сполочностях і под.

- Член Комісії про мікроязыки при Міджінароднім комітеті славистів
- Член приправного wyboru III. Міджінародного конгресу русинського языка в Кракові (2007)
- Член приправного wyboru IV. Міджінародного конгресу русинського языка в Пряшові (2015)
- лектор Міджінародной літнѣй школы русинського языка в Пряшові – Studium Carpato-Ruthenorum“ (2010–)
- Председа выконного wyboru Закарпатської областной надації „Русинська школа“
- Член Світової академії русинської культури з центром в Торонті, Канада
- Председа выконного wyboru Общества А. Духновича в Ужгороді

Публікації

Валерій Падык є автором двох десятків книжних выдань (монографій, школьських і високошкольських учебників, бібліографічних указовачів, літературных зборників) і понад 200 научных і научно-популярных статей з области історії, літературы, культуры, театра, палеографії, і видавательской работы карпатських Русинів. На свої статі, публікованы дома і за границями, дістає много реакцій, што доказує актуальность научных проблемів, котры суть в центрі баданя В. Падыка. Слїдуючий список є лем фрагментом з єго найвызначнішых работ.

ПАДЯК, В.: *З історії відкриття в Ужгороді пам'ятника президенту Т. Масарику: Формування громадської думки (1992–2002)*. Ужгород : Вид-во В. Падыка, 2003. 52 с. Фото.

ПАДЯК, В.: *Ужгородський тижневик «Новый Свѣтъ» (1871–1872): Анотована бібліографія матеріалів та історичний нарис*. Закарпат.

універс. наук. б-ка, Дослідний центр карпатознавства при Вид-ві В. Падяка; Бібліогр. ред. Л. Льченко. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2006. 172 с.

ПАДЯК, В.: *Нарис історії карпаторусинської літератури XVI–XXI століть*. Ужгород : 2010. 204 с.

ПАДЯК, В.: *Нарис історії карпаторусинської літератури XVI. – XXI. стороча*. Пряшів : Сполук русинських писателів Словеньска, 2012. 140 с.

ПАДЯК, В. : *Літературный кошечок : Читанка : 2.-3. цвіт: про русинські школы пятьрочной сістемы народной освіти*. Ужгород: 2012, 112 с.

ПАДЯК, В.: *Русинська школа: відродження народної освіти : [Текст] : нарис / Дослідний центр карпатознавства при Вид-ві В. Падяка, ЗОБФ “Русинська школа” ; фото В. Падяка*. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2013. 64 с.

ПАДЯК, В. : *Історія карпаторусинської літератури и культури: драматургія и національний театр на Підкарпатській Русі (1848 – 1989) : високошкольський учебник*. Пряшів: Пряшівска універзіта у Пряшові, Інштітут русинського языка і культури, 2015, 186 с.

ПАДЯК, В.: Америка мого прадіда: [Історичний нарис про еміграцію русинів до Америки та Канади на рубежі XIX-XX ст.]. Ін : *Карпат. край*. – 1992. – № 11 (10 берез.). – с. 6 ; № 14 (.). – с. 6; № 18 (29 квіт.). – с. 6; № 21-22 (26 трав.). – с. 12; № 25-26 (24 черв.). – с. 12; № 29-30 (21 лип.). – с. 12.

ПАДЯК, В.: Перша світова війна: Карпатські спомини. Ін: *Старий Замок паланок*. Мукачево, 2004, 24-30 верес. (№ 11), с. 11; 1-7 жовт. (№ 12), с. 11; 8-14 жовт. (№ 13).- с. 11; 15-21 жовт. (№ 14), с. 15; 22-28 жовт. (№ 15), с. 15; 5-11 листоп. (№ 17).- с. 15; 26 листоп., 2 груд. (№ 20), с. 15.

ПАДЯК, В. : Видавнича справа та кириличний друк на Підкарпатській (Угорській) Русі за часів австрійської влади Габсбургів // *Carpatho-Rusyns and Their Neighbors: Essays in Honor of Paul Robert Magocsi*. – Fairfax, VA [USA]: Eastern Christian Publications, 2006. – р., с. 307-347.

ПАДЯК, В. : Закарпатье (Подкарпатская Русь): проблемы и особенности функционирования русинского литературного языка в контексте национального возрождения. Ін : *Славянские литературные микроязыки и языковые контакты : Материалы международ. конф., организованной в рамках Комиссии по языковым контактам при Международ. Комитете славистов*. Тарту, 15-17 сентября 2005 г.; под

ред. А. Д. Дуличенко, С. Густавссона. – Тарту, 2006, с. 265-284.

PAĐJAK, V. : Historie přemístění kostela sv. Paraskevvy z Nižního Seliště na Podkarpatské Rusi do Blanska na Moravě. In : *Roubené skvosty z Podkarpatské Rusi a východního Slovenska: Sborník referátů ze semináře 21. – 22.11.2005*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, 2006, s. 9-27.

ПАДЯК, В. : Языкова ситуація на Підкарпатській Русі : проблеми и перспективы. In : *Jazyková kultúra a jazyková norma v rusínskom jazyku / zostaviteľka: А. Плїшкова*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove – Ustav regionálnych a národnostných štúdií, 2007, s. 73-84.

ПАДЯК, В. : Неизвістні кириличні убіжники Андрія Бачинського. In : *Memoriam István Udvari (1950–2005) : Материалы конференции памяти Иштвана Удвари* (Ниредьхаза, 25-26 мая 2010 г.) = A 2010. május 25-26-i nyíregyházi emlékkonferencia anyaga / под ред. А. Золтана = szerkesztette Z. András. – Nyíregyháza, 2011, с. 305-326.

PAĐAK, V. : Zníženie statusu rusínskeho jazyka na úroveň dialektu ukrajínčiny ako základ jazykovej politiky ZSSR na území Podkarpatskej Rusi (Zakarpatska). In : *Rusíni na Slovensku: Súčasné postavenie a historické kontexty vývinu*. – Bratislava – Prešov: Združenie inteligencie Rusinov Slovenska, 2012, s. 58-64.

Оцініня

- Честне узнання Закарпатської областної ради (2010)
- Премія св. Кіріла і Мефодія за розвой русинського языка (2012)
- Премія св. Кіріла і Мефодія за розвой русинського языка (2015)

ДОДАТКОВЫ ШТУДІЇ

ПРОБЛЕМЫ АКЦЕНТОЛОГИИ З ПОГЛЯДУ НОРМАТИВНОСТИ І ПРАКТИКИ (II. часть¹)

Кветослава КОПОРОВА

Abstract

A group of dialects was chosen as the basis of codified Rusyn in which flexible, mobile word stress is maintained. Some users of standard Rusyn find such stress placement unnatural, as, under the influence of the western language area (especially Polish), word stress in their dialects is fixed – placed on the one but last (penultimate) syllable. The contribution provides a few rules which could serve users of Rusyn in correct stress placement.

Key words: Rusyn language. Free and shifting stress. Fixed stress.

Придавники (*adjektiva*)

Придавник є характеризований як повнозначне змінне слово, котре передавать ознаку (властность) предметів у формі залежності од називників в категоріях роду, числа і паду. Орфографічний словник уводить придавники у формі єднотного числа мужского роду, у якостних придавників є уведжена і форма утвореного присловника (адвербія), напр.: *весе'лый/-о* (што значить, же од придавника *весе'лый* мож утворити присловник з помочов суфікса *-о*: *ве'село*). Як мож відіти, акцент перешов з оксітонічного при придавнику *весе'лый* на пенультимовий при утворіню присловника *ве'село*.

На основі найчастіше порушованих норм правильного давання акцента (притиску) сьме попробовали вытворити такы акцентологічны группы:

1. У групі якостных придавників, котрым мож найти протиставну пару, посувать ся в антонімічнім слові і акцент, напр.: *'дурный* – *муд 'рый* (а не *'мудрый*), *ве 'ликий* – *ма 'лый* (не *'малый*), *'старый*

1 Перша часть Ін: *Studium Carpatoruthenorum. Штудії з карпаторусиністики* 2014. Кветослава Копорова (ед.), Пряшів: ІРЯК-ПУ, с. 121 – 131.

– но 'вый, але і моло 'дый (не 'новый, мо 'лодый), 'добрый – пла 'ный (не 'планий), 'красный – брыд 'кый (не 'брыдкий), вы 'сокий – низ 'кый (не 'низкий). Не фунгуює то універзално, є і много придавників, де обидві форми мають притиск єднако, а в тых припадах він звыкне быти оксітонічний: лег 'кый – тяж 'кый, смут 'ный – весе 'лый, хоць дакотры вжывателі языка высловлюють го як пенултімовый (ве 'селый, 'тяжкий, 'смутный, 'легкий...) І ту, подобно, як у назывників платить правило, же притиск ся не мінить ани у парадігмі, напр.:

Сінгулар: Н. 'добрый, 'дурный; Г. 'доброго, 'дурного (не доб 'рого, дур 'ного); Д. 'доброму, 'дурному; А. 'доброго, 'дурного; Л. о 'добрім, 'дурнім; І. з 'добрым, 'дурным.

Плурал: так істо то буде і в плуралі: Н. 'добры, 'дурны; Г. 'добрых, 'дурных; Д. 'добрым, 'дурным; А. 'добрых, 'дурных; Л. о 'добрых, 'дурных; І. з 'добрыма, 'дурныма (не з доб 'рыма, дур 'ныма).

2. Правило немінности притиску в парадігмі мож розшырити на вшыткы придавники, то значіть, же кідь в орфографічнім словнику маме вызначений придавник в єднотнім числі мужского роду з притиском на першім складі, притиск буде на першім складі і в парадігмі, напр.:

Сінгулар: Н. 'білый; Г. 'білого (не бі 'лого); Д. 'білому (не бі 'лому); А. 'білого, 'білый; Л. о 'білім; І. з 'білым.

Плурал: так істо буде і в множині числі придавників з ініціалным притиском: Н. 'білы; Г. 'білых; Д. 'білым; А. 'білы; Л. о 'білых; І. з 'білыма (не з бі 'лыма); з притиском на другім подля порядку (рахуєме одпеду) складі: Н. ле 'довый; Г. ле 'дового (не ледо 'вого); Д. ле 'довому А. ле 'дового; Л. о ле 'довім; І. з ле 'довым; з притиском на **третім** подля порядку складі: Н. гашта 'новый; Г. гашта 'нового (не гаштано 'вого); Д. гашта 'новому (не гаштано 'вому); А. гашта 'нового (не гаштано 'вого); Л. о гашта 'новім; І. з гашта 'новым.

3. Односны придавники, котры ся кінчать на суфікс **-ан- ('-ан-)**, мають оксітонічний акцент (окрем генітиву, датіву і інштрументалу сінгулару і інштрументалу плуралу), напр.:

Сінгулар: Н. планча 'ный, глина 'ный, кістя 'ный; Г. планча 'ного, глина 'ного, кістя 'ного; Д. планча 'ному, глина 'ному, кістя 'ному; А. планча 'ный, глина 'ный, кістя 'ный; Л. о планча 'ных, глина 'ных, кістя 'ных; І. з планча 'ныма, глина 'ныма, кістя 'ныма.

Плурал: Н. планча 'ны, глина 'ны, кістя 'ны; Г. планча 'ных, глина-

'ных, кістя 'ных; Д. планча 'ным, глиня 'ным, кістя 'ным; А. планча 'ны, глиня 'ны, кістя 'ны; Л. о планча 'ных, глиня 'ных, кістя 'ных; І. з планча- 'ныма, глиня 'ныма, кістя 'ныма.

4. В орфографічному словнику не знайдемо присвійної придавної, але ту платити правило, же притиск у присвійних придавниках буде все там, де є притиск в називнику, од котрого сьме придавник утворили, напр.: присвійний придавник *сес 'трин* є утворений од називника *сес 'тра*. То значить, кідь знайдемо у словнику називник *сес 'тра* з притиском на посліднім складі, будемо знати, же і придавник, утворений од називника *сес 'тра* буде мати притиск на посліднім складі – *сес 'трин* (а не *'сестрин*). Далшы приклади: *'нянько* – *'нянькове серце* (не *нянь 'кове*), *'дідо* – *'дідовы окулярі* (не *ді 'довы*), *кама 'рат* – *кама 'ратів ножик* (ту дакотры вживателі языка роблять хыбу в акцентації називника – *ка 'марат*, але в придавнику уж акцентують справно, бо він є пенултімовый – *кама 'ратів ножик*).

5. Якостны придавники, як знаме, ся ступнюють, то значить, мож нима выразити різный ступінь якості. Ту собі мож запам'ятати правило, же в придавниках найвысшого ступня (суперлатіву), котры ся творять з помочов префікса **най-**, буде притиск якраз на тім префіксі, напр.: *'добрый* – *'найліпшый* (не *най 'ліпшый*), *весе 'лый* – *'найвеселшый* (не *найве 'селшый*), *тон 'кый* – *'найтоншый* (не *най 'тоншый*), *ма 'лый* – *'найменшый* (не *най 'меншый*). І в тім припаді, як і в другых, платити правило немінности притиску в парадігмі, то значить: *'найменшый* – *'найменшого* – *'найменшому* – *'найменшого* – о *'найменшім* – з *'найменшым*. Тото правило платить і в припаді творіння форми елатіву з помочов префікса **як-**. І в таких придавниках буде притиск на префіксі *най-*, напр.: *як 'найліпшый*, *як 'найвысшый*, *як 'найменшый* і так дале... Самособов, правило мож розшырити і на адвербії, утворены од даных ад'єктивів, напр.: *'найліпшый* – *'найліпше*, *як 'найліпше*; *'найвеселшый* – *'найвеселше*, *як 'найвеселше*; *'найшумнішый* – *'найшумніше*, *як 'найшумніше*; *'найстаршый* – *'найстарше*, *як 'найстарше*; *'найвекшый* – *'найвеце*, *як 'найвеце*; *'найтуншый* – *'найтунше*, *як 'найтунше*; *'найсмачнішый* – *'найсмачніше*, *як 'найсмачніше*. Тото правило платить і про другы адвербії в суперлатіві і елатіві.

6. У многих якостных придавників, котры ся кінчать на **-ый, -а, -е** притиск є на посліднім складі, напр.: *ма 'лый* (*ма 'ла, ма 'ле*),

весе 'луй (весе 'ла, весе 'ле), муд 'луй (муд 'ра, муд 'ре), моло 'дуй (моло 'да, моло 'де), смач 'луй (смач 'на, смач 'не), мяг 'луй (мяг 'ка, мяг 'ке), смут 'луй (смут 'на, смут 'не), глад 'луй (глад 'ка, глад 'ке). Тоту форму придавника, як сьме уж выше спомянули, найдеме в орфографічнім словнику із назначеным притиском, причім є ту за ломков вызначений і факт, же з даного придавника мож утворити присловник. Ту сі мож запам'ятати, же у присловнику, котрый є утворений од такого придавника, ся посувають місце притиску о єден склад допереду, напр.: ма 'луй – 'мало, муд 'луй – 'мудро, весе 'луй – ве 'село, мяг 'луй – 'мягко, тяж 'луй – 'тяжко, сміш 'луй – 'смішно, лю 'буй – 'любо, квас 'луй – 'квасно, напас 'луй – на 'пасно. Вживателі языка, котрых діалекты суть під выразным впливом польского языка і пенултімової акцентації, мають тенденцію акцентувати 'смільний, ве 'сельний, 'мілький, 'мудрий..., што не корешпонує з норматівнов высловностів.

Самособов, суть і ад'єктивы, а наслідно од них утворены адвербії, де того правило не платить. Суть то ад'єктивы, котры звичайно мають притиск на передпоследнім складі (пенултімовый). Тогды і од них утворены адвербії мають притиск на тім самім місці, як відповідный ад'єктив, напр.: мер 'зений – мер 'зено, 'дурний – 'дурно, да 'лєкий – да 'леко, смер 'дячий – смер 'дячо, ва 'лушний – ва 'лушно, твердог- 'ловый – твердог 'лово, 'пєстрый – 'пєстро, 'красный – 'красно і 'красні, рєн 'дєшний – рєн 'дєшно і рєн 'дєшні, вы 'сокий – вы 'соко, 'свїжый – 'свїжо, ра 'павый – ра 'паво...

Присловники (*adverbiá*)

О акцентах у дакотрых адвербіях сьме писали у звязи ад'єктивами. Адвербії як повнозначны незмінны слова суть в орфографічнім словнику *Русиньска лексіка*² уведжены з відповідныма акцентами, но і ту сьме попробовали вышпєціфікувати дакотры групы присловників, котры можуть послужыти як тіпы або взоры про норматівне акцентування далшых подобных присловників.

1. У адвербіях тіпу 'наполю, 'найперше, 'назад (але на 'перед), 'накурто, 'накос, 'наостро, 'натвердо, 'натуго (суть утворены од нумералій – **поло** 'вина, 'першый, ад'єктивів – 'задній, 'куртый, 'косый, **твер- 'дый, ту** 'гый і приназивника/префікса **на-**) акцентуєме ініціально,

2 ЯБУР, Василь - ПЛІШКОВА, Анна - КОПОРОВА, Кветослава: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка. Правописный і граматічний словник* Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

то значить з притиском на першій складі, хоч у дакотрых адвербій такого типу мож зареєструвати і тзв. друготный або помічний притиск, а то в словах типу: 'наос 'таток і 'наос 'татку, 'напос 'лідок і 'напос 'лідку, 'натере'зво... Видиме, же помічний притиск фунгує у вещескладовых ад'єктивах і має логічну причіну – высловность єдным выдыхом бы была комплікованіша.

2. Друга група адвербій, на першый погляд подобна, уж не має ініціальний притиск. Ту собі треба запам'ятати, же то суть адвербії, котры не суть утворены, як тоты з першої групи – од ад'єктивів або нумералій. Суть то адвербії типу: *напо 'нагло, на 'помочи, на 'полідне і на 'полудне, нане 'вытриманя, доза 'іста, доби 'зовна, дос 'правды...*, але у таких ся вживателі русиньского языка як материньского хыб у акцентації ани не допускають, бо ту є акцент на пенултімі.

3. У адвербій способу утвореных од часослов буде все акцент на посліднім складі – оксітонічний, напр.: *коцяб 'кы, належач 'кы, насидяч 'кы, настояч 'кы...*

Містоназывники (*pronomina*)

1. **Особны містоназывники.** Суть або єдноскладны, або двойскладны, причім платить правило, же акцент є все на посліднім складі (оксітонічний). Норма ся звыкне порушувати у двойскладных особных містоназывниках – **она, оно, они**, в котрых мають вживателі западного діалектного ареалу тенденцію к пенултімовій акцентації: *о'на, о'но, о'ни*, причім норматівна є высловность: **о 'на/вна, о 'но/вно, о 'ни/вни**. У склонёваню порушования нормы сьме не зареєстрували.

2. **Рефлексівный містоназывник** *се 'бе/ся* має оксітонічний акцент, який ся утримує і в парадігмі, з вынятком локалу – *о 'собі* – де є акцент на пенултімі.

3. **Присвойны містоназывники.** Правила акцентації суть порушованы у присвойных містоназывників **мій, твій, свій, наш, ваш**, в котрых платить правило, же акцент зістає такий, як в номінативі, то значить, же ся не мінить, напр: Н. *мій, свій, ваш*; Г. *'мого/'моёго, 'свого/'своёго, 'вашого*; Д. *'мому/'моёму, 'свому/'своёму, 'вашому*; А. як Н. або Г., Л. *о 'моім, 'своім, 'вашім*; І. з *'моім, 'своім, 'вашым*.

4. **Вызначены містоназывники.** Подобно як у присвойных, акцент зістає на своїм місті і в парадігмі. Розлишовати треба містоназывники *сам* і *'самый*, в котрых акцент має змыслорозлишующу способность. Напр.: *Дівча было в лісі са 'ме* (т. є., не было там веще никого – *са*

'ме є частёв зложеного присудка). – На тім дворі ниякого порядку – 'саме конарівля (т. є., на дворі є розметаных много конарів – 'саме – вызначений містоназівник).

5. Вопросно-односны містоназівники. Норма є порушована при містоназівниках я 'кый, кот 'рый, чій де є оксітонічний акцент, котрый зістає і в парадігмі: я 'кому, кот 'рому, 'чіёму (не 'котрому, 'чіёму).

6. Одпоруючі/негуючі містоназівники: 'нихто, ніч, 'ниякый, 'ничій. Така акцентація – ініціална зістає і в парадігмі: Н. 'нихто, ніч, 'ниякый, 'ничій; Ѓ. 'никого, 'нічого, 'ниякого, 'ничіёго; Д. 'никому, 'нічому, 'ниякому, 'ничіёму; А. 'никого, ніч, 'ниякого/ 'нияке, 'ничіє; Л. о 'никім, 'нічім, 'ниякім, 'ничіім; І. з 'никым, 'нічім, 'ниякым, 'ничіім.

7. Невызначены містоназівники. Належать ту такы: хтось, штось, дах 'то, будь 'хто, даш 'то, хоць 'хто, хоць 'што, хоцья 'кый, хоцькот 'рый. Акцент зістає на тім самім складі як є в номінативі сингулару і в далшых падах, но як видно, закы в номінативі є оксітонічний, в парадігмі в ґенітиві, дативі і акузативі, де прибывають суфіксы, стає ся уж пенултімовым, но в тых падах вживателі хыбы не роблять. Напр.: Н. дах 'то, хоць 'хто, хоцья 'кый (не 'дахто, 'хоцьхто, хоць 'якый); Ѓ. да 'кого, хоцья 'кого, хоцьяко*му; Д. да 'кому, хоць 'кому, хоцья 'кому; А. да 'кого, хоць 'кого, хоцья 'кого; Л. о да 'кім, хоць 'кім, хоцья 'кім; І. з да 'кым, хоць 'кым, хоцья 'кым.

Чісловники (*numeráliá*)

1. Чісловники од єден до десять.

У чісловників є дость проста сітуація і легко мож зоставити правила справного акцентования. У чісловників од єден до десять ся хыбы допускають дакотры вживателі лем при чісловнику **єден**, в котрім має быти акцент на посліднім складі, то значить, оксітонічний. Ту треба запам'ятати правило, же у парадігмі ся акцент тыж фіксує на посліднім складі – є оксітонічний у чісловника є 'ден і далшых єдноскладовых чісловників. Удвойскладовых – 'штири, 'вісем, 'девять, 'десять ся акцент тыж у парадігмі пересувать на послідній склад, окрем номінативу, і кідь суть ту двоякы формы, де в другій є пенултімовый акцент, но в тых вживателі хыбы не роблять, напр.: Н. 'штири, штирь 'ме/шти 'рёми/чоты 'рёми, 'шість, шість 'ме/шес 'тёми, 'вісем, **вось 'моми** (друга форма не є), 'десять, десять 'ме/деся 'тёми; Ѓ. од шти 'рёх/чоты 'рёх, шес 'тёх, вось 'мох, деся 'тёх; Д. шес 'тём, вось 'мом, деся 'тём; А. шес 'тёх, вось 'мох, деся 'тёх; Л. о шес 'тёх, вось 'мох, деся 'тёх; І. з шестё 'ма, восьмо 'ма, , десять 'ма/десятьё 'ма.

2. Громадны чісловнікі. Тото правило платить і про склонёваня громадных чісловніків о 'бидва/ о 'бидві, 'двоє/ 'двої, 'троє/ 'трої, чет 'веро, пя 'теро... І ту при склонёваню акцент переходить на послідній склад, то значить, же є оксітонічний, зась з вынятком номінативу, напр.: Н. о 'бидва/о 'бидві, 'двоє/ 'двої, 'троє/ 'трої, чет 'веро; Ѓ. обид 'вох, дво 'їх, тро 'їх, четве 'рых; Д. обид 'вом, дво 'їм, тро 'їм, четве 'рым; А. як Н., або Ѓ.; Л. о обид 'вох, дво 'їх, тро 'їх, четве 'рых; І. обидво 'ма, двої 'ма, трої 'ма, четверы 'ма.

Процес привыканя на норматівне акцентованя не буде легкий, бо кідь про єдну часть вживателїв языка, тоту, котра жыє на теріторії, яка была взята за основу кодифікації, є такый притиск природым явом, так ся учіли акцентовати од народжіня, про другу часть є то неприродне, не є їм то властне і дуже тяжко ся їм така акцентація буде принимати. Мы ани не претендуєме на то, жебы сьме примушовали вшиткых вживателїв языка в їх каждоденній комунікації хосновати списовну подобу русиньского языка, враховано норматівной акцентації. Слїдуючі тренды правилной высловности і в других выходославянських языках – російскім і українскім – мож позоровати тренды варіантности у хоснованю акцентів. Уводять їх докінця і словники. Но предці лем, было бы позітивным про захованя літературной подобы языка Русинів, кібы вживателї русиньского списовного языка, бодай лем тоты, котры з русиньскым языком нарабляють на професіоналній уровни, дотримовали пропонованы правила справного акцентованя в подобі, котру сьме предложили, тым веце, же она є жива в діалектах, котры были взяты за основу кодифікації русиньского списовного языка.

Кодифікаторы варіантів русиньского языка в окремых країнах уж зачали конкретніше дискутовати над сполочнов, цілорусиньсков нормов, зато очівісно і проблематіка акценту ся стане предметом сполочных діскузій словеньского варіанту русиньского языка, потенціального мадярьского варіанту і дотеперь представлених дакільких языковых варіантів підкарпатьскых Русинів, проти акцентологічним шпеціфікам лемківского варіанту і западных русиньскых діалектів на Словеньску, про котры є характерістичный притиск на пенултімі. Але то є тема на діскузію до будучности.

ЛІТЕРАТУРА

БРОХЪ, О. *Угровусское нарѣчіе села Убли (Земплинскаго комитата)*. Санктпетербургъ: Типографія императорской академіи наукъ, 1900, 116 с.

КОПОРОВА, К. *Орфоепічна характеристика русиньскогого языка на границіі выходославянських і западославянських лінгво-культурних контактів. З основних принципів русиньской висловности*. Dizertačná práca, Prešov: 2012, 119 с.

KRÁL, Ā. *Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník*. Martin: Matica slovenská, 2005.

KRÁL, Ā. *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin: Matica slovenská 2009, 423 s., ISBN 978 – 80 – 7090 – 907 – 2.

KRÁL, Ā. – SABOL, J. *Fonetika a fonológia*. Bratislava: SPN, 1989.

ЛАТТА, В. *Система наголошу українських говірок Східної Словаччини*. Ін: Новак, М. (ед.) *Наукові записки ч. 8 – 9*. Пряшів: КСУТ, 1979 – 1881. 175 ст. с. 149 – 155.

ЛАТТА, В. *Українська діалектологія і ономастика (збірник статей)*. АН УРСР, Київ 1964, стр. 108 – 116.

ЛАТТА, В. Фонологические системы украинских говоров Восточной Словакии. Ін: *Дукля, XI*. Пряшів: 1961.

ЛАТТА, В. К вопросу диспалатализации согласных перед етимологическими е, і в украинских говорах Восточной Словакии. Ін: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Philologica XVI*. Bratislava: 1964.

LIPTÁK, Š. O výskume akcentu na slovensko-ukrajinskom jazykovom rozhraní. Ін: Ілюк, М. (ед.): *Наукові записки ч. 18*. Пряшів: 1993, 236 с. 113 – 120.

LIPTÁK, Š. K prízvukovým pomerom Na rozhraní západoslovenského jazykového územia. Ін: Blanár, V. (ed.). *Slavistické štúdie jazykovedné*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969, str. 19 – 34.

Magocsi, P. R. (redaktor naukowy). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, 482 с. ISBN 83-86881-38-0.

OČENÁŠ, I. *Fonetika so základmi fonológie a morfológia slovenského jazyka*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, 2003.

ONDRUŠ, Š. – SABOL J. *Úvod do štúdia jazykov*. SPN, Bratislava, 1981, 313 s.

PAULÍNY, E.: *Slovenská fonológia*. Bratislava: SPN, 1979.

ПЛІШКОВА, А. (ед.). *Языкова культура і языкова норма в русиньскім языку*. Пряшів: ПУ – ІРНШ, 2007, 176 s. ISBN 978-80-8068-710-6.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. Русиньський язык – Пряшівська Русь. Ін: Magosi, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2004, 482 s. ISBN 83-86881-38-0.
(KEGA 023PU-4/2014)

PhDr. Kvetoslava Koporová, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Ústav rusínskeho jazyka a kultúry
ul. 17. novembra č. 15
080 01 Prešov
Slovensko

kkoporov@gmail.com

КОСТЕЛЬНИКОВ УПЛЇВ НА РОЗВОЙ ЛИТЕРАТУРИ И ПРОСВИТИ ВОЙВОДЯНСКИХ РУСНАЦОХ З ОГЛЯДОМ НА ПРИНЦИП МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА И ОБРАЗОВАНЄ У СУЧАСНЕЙ СЕРБІЇ

Валентина Чизмар

Abstract

Author in this work notes the important role of Kostelnik's reform in language of Rusyns in Serbia and literary reform, too, which caused new way in education of Rusyns and its culture in general in 19th century. She makes parallel with works of Dositey Obradovich - Serbian philosopher which developed new rationalist principle and approach in education in Serbia in 18th century. From this point of view author investigates new reforms in education in 21st century which follows European reforms and demand for the implementation of education for human rights.

This task of modernization in education includes and admits the rights of minority and implementation of the principle of multiculturalism. From this point of view author explores education of Rusyn minority and finds out that in relation to Serbian nation, Rusyns have possibilities to investigate and develop their culture and language out of the boundaries of their country.

Key words: Kostelnik. Education. Reforms. Rusyns. Multiculturalism.

Доситейово реформи образования у 18. вику и Костельникова улога у розвою образования Русинацх у 19. веку

У исторії сербського образования у 18. вику значну улогу у реформах сербського языка мал Вук Стефанович Караджич, а у истим чаше доминантну улогу у тедишніх реформах образовней системи мал и Доситей Обрадович (1739 – 1811) – хтори познати як сербски филозоф, литерата, лингвіста, т. є. перши министр просвити у Сербії, хтори наволовани и сербски Сократ. Кед у тим поглядзе правиме паралеле-

лу зоз Руснацами у Сербії, мож повесц же Гавриїл Костельник (1886 – 1984) Вук Караджич за руску писменосц (гоч розлика єден вик) у першей половки 20. века, бо кодифіковал язык бачванско-сримских Руснацох. Вон «кодифікатор руского языка, як творец рускей лингвістичней терминології, творец велїх словох звонка рускей селянскей култури, але и компаративист хтори описовал место руского языка знука системи славянских языкох. (...) Прето го Александер Дуличенко з правом могол наволац «граматичним ґенієм» яки за Русох Пушкін, за Словакох Штур, за Сербох Вук» (Тамаш, 2011: 17).

Источасно вон и просвितитель руского народу як цо то бул и Доситей за Сербох, бо вон зачатник писаней уметницькей литератури Руснацох южней Угорскей и Югославії / Сербії. Як особа медзинародного формата Костельник писал и таки твори у хторих асимілована исторія славянских народох карпатского базену и так уплївовал и на цеки дружтвеного живота Руснацох и на його матичних територіях. Мож повесц, як твердзи и Тамаш, же руска литература ма своєю жридли у ділу Костельника. Источасно Костельникова проза була така же ше преплетала зоз християнску науку и інтерпретацию и мала моралістичну тенденцію, як за младеж, так и за других, зоз цільом же би унапрамела людзох на пестованє християнства як способу живота. Його діла мира християнску доктрину и природни науки, але так же ше при тим афирмує човеков розум, як при Доситейови, але зоз виру. З другого боку, Костельник уплївовал на будзеє свідомосци Руснацох у Бачкей як нації зоз свою спеціальну психологію, языком и обичаями.

З другого боку, Доситей бул цалого живота надахнути зоз идею просвितительства и рационалистичним попатрунком на швет бо бул припадник рационалистично-просвितительскей орієнтації філософії 18. віку (хтора заснована на Кантовим виреченю: „*Sapere aude*. Най маш досц шмелосци хасновац власни розум!) и бул прешвечени до велькей моци науки и розума (Костельник баржей обрацени ґу релігії и моци вири, як цо то видно зоз його діла *Писня Богови*). Доситейов реформаторски напрям, як потвердзує и Скерлич, найбаржей ше препознава у розтаргованю зоз стредньовіковну традицію, ей теологійним напрямом и мистицизмом, хтори указую недовіріє до знаня и науки. Прето Доситей основал «модерну и шветову литературу хтора ше обраца ґу гражданству и народу» (Скерлић, 2011: 55). У рамикох образовней реформи намага ше запровадзиц народни и живи язык, хтори бул поциснути з боку церковного языка и велького уплїву церкви на образованє и воспитанє. Подобне намаганє, хторе

ше дотика препенкох языка, находземе и при Костельникови. Таки идеї, хтори потримовал и Заход, Доситей ше намагал пренесц свойому народу, и то на таки способ же би науку и филозофию прибіжешцим людзом. Його филозофске діло «*Совјети здравог разума*» у хторей представя найвибранши думаня и совити мудрих людзох, предложени з рижних языкох хтори Доситей виучел, облаплюю морални и полемични огляди, полни зоз просвітительским думками, хтори були наменени и воспитаню омладини.

Але як видземе и при Руснацох, образованє и настава походза зоз конфесийних школах, дзе були под уплївом церкви, такбуло и при Сербох, понеже Сербска православна церква у велькей мири потримовала розвой сербскей просвити (у часу Хабзбургскей монархії). У 18. вику и Сербом бул проблем учиц ше и писац на сербскославянским языку лєм зоз церковних кнїжкох хтори не були прилагодзени розличному возрасту школярох. На тот проблем при Сербох указал Теодор Янкович Мириєвски (1741 – 1814), хтори бил активни учасник у просвітительских реформах тадишніх сербских и румунских основних школах под час Хабзбургскей монархії. Його уплїв на демократизацию сербского школства, окреме на уровню основношколского образования сербских и русийских школах, бул енормни.

Главни цель Доситейових реформи бул преображенє особи цо по-дрозумює здобуванє нових знаньох, не лєм религиозного характеру, але и ширше, як и моралне усовершенанє. У тим поглядзе, интелектуалне воспитанє ма за цель моралне воспитанє, цо и условие за прогрес гуманого и модерного дружтва (Инђић, 2009:13). Иншак, под уплївом идейох Доситея Обрадовича, порушани бул цали просвітительски рух у сербскей держави, хтори заступали Павле Соларич, Атанасиє Стойкович, Захариє Орфелин (як предходник Доситейових идейох од 1726. по 1785. рок) и Йован Раїч, чийо доприношенє у роботи на народней историй, односно на историй рижних славянских народох, винїмково вельке.

Цо ше дотика формования языка Руснацох у Бачкей и Сриму, у твореню литературного языка Гавриїл Костельник рушел од живого народного языка, а тот язык по о. Михайлови Мудрим, исти таки яки хаснуо и Руснаци у Земплинскей и Шаришскей жупи, т. є. у юговосточней Словацкей, при рици Ондави, а хтори существовал при Руснацох и под час їх преселеня до тих крайох.

Але постоя и теорії же язык приселеним Руснацом преношело священство и учителе, хтори хасновали церковнославянски язык з Под-

карпатській Русі, а хтори важел за кнїжовни язык до конца 19. віку. У другей половини 19. віку приходзи до дальшого розвою, т. є. до новей ниянзи у літературнім языку, з отвераньом комуналней школи на чолє з Петром и Шандором Кузмяком и Йосипом Губашом у Руским Керестуре, у хторей ше хасновали кнїжки зоз Ужгорода або Прешова, на тамтейшим карпаторусинским языку, понеже у тот час ище не було кнїжки на народнім, живим языку хтори ше хасновал у Бачки и Сриме. Тедишні літературни язык одражує елементи карпаторусинского языка, як и церковного з елементами тутейшей бешеди. Медзитим, независно од форми того языка, тутейши народ почал и творец на живим, народнім языку власну поезию и прозу (и тоту творчосц, ведно зоз традиційну позберал Володимир Гнатюк). Гавриїл Костелнік тому живому народному языку дал и літературни вислов и правописну форму у *Граматики бачваньско-рускей бешеди* (1923), у хторейпредставя фонетични, морфологічни, лексични и синтаксични зявєня у руским языку. Тот язык и язык народних писньох и приповідкох Руснацох у Войводини, хтори хасновали и Дюра Биндас, владика Дионизий Няради, Мафтей Винай и други. Вон ше як таки и нешка хаснує у Войводини, а у наукових кругах заключене же слово о идентичнім язичнім ентитету Руснацох хтори существує у Шаришскей и Земплинскей обласци, т. є. у Словацкей.

У дзепоедних жридох, при професорови філолоγοви Франтишек-ови Пастрнекови (зоз Праги) и професорови Соболевському (Гнатюк, 1988: 202) наглашує ше же Руснаци заправо Словаки, бо у языковим смислу постої велька подобносц медзи їх языками. Гнатюк дума же на тото становиско пришли бо Руснак добре розуми Словака, гоч и не хаснує исти слова. У єдней рецензії хтора написана словацкому историчарови Шафарикови, у його кнїжки *Народопис*, рецензент Срезневски наводзи же у Спишскей, Шаришскей и Землинскей обласци постої народ хтори ше по своєї вири вола Руснаци, але по языку спадаю до Словакох (Гнатюк, 1988: 169). Гоч у руским языку єст досц немецки и мадярски слова, а зоз словацкими ма и идентични корєнь, у значним чишлє случайох вони маю розлични закончєня. Як виноши Ирина Гарди-Ковачевич «Заслуги Володимира Гнатюка (...) же доказал же язык Руснацох не словацки, и у тим же дал комплексни приступ за розришованє питаня одношеньох языка, вири и националносци, же швету указал на усну творчосц Руснацох, же на *твари места* идентифіковал тото цо Руснацох означує як окремну народносц» (Ковачевич, 2015: 210).

И Костельник и Доситей були филозофовє. Костельник достал докторат зоз филозофії 1913. року на Фрайбургским католицьким універзитету у Швайцарскей и преподавал и на Богословскей академийі у Львову (логику, етику, историю греческей филозофії, психологию и психологию вири). Доситей, жиє под час Карадьордьєвичох и и то пред вибиванє французкей революції у Европи (у вику просвити, нем. *Aufklärung*), але як филозоф просвитительства не бул професор, але як министр просвити ширел своєю филозофски погляди, погляди на язык, политични идеї, идеї о воспитаню и модерней литературы, а єден час жил и як монах, перебуваюци у монастире Хопово на Фрушкей гори. Костельник ше зоз религийну догматику интересовал на други способ, т. є. дипломовал богословию на Богословским факультету у Загребе одкаль го владика Дионизий Няради послал на студії богословії до Львова. Ххристиянски погляд на швет присутни и у Костельниковей прози. Його ориентация ше вяже и за діялносци коло Грекокатолицькей церкви у України, а бул и капелан у парохії у Руским Керестуре у Войводини (дзевец мешащи 1915. року). У тим периодзе настало и діло *Liber Memorabilium грекокатоличкей парохії Бачкерестурскей*, хторе у рукопису насловене як *Кніжка памєтання*, представляючи историчарску роботу о Руснацох Бачкей (Тамаш, 2011:12). За Костельникову прозу мож з правом повесц же ту слово о уметницькей прози, попри його седем кніжкох писньох, а пестовал седем приповедацки форми. Перша форма облапя приповедки хтори ше операю на ххристиянски мит и символичну интерпретацию ххристиянских митох (*Отцове народа*, *Кед ше нови швет народзел*, *Єфтайова дзивка*), дзе присутни жанр ученой стредньовиковей прози. Друга форма Костельниковей прози ше одноши на сатиру дзе припадаю приповедки *Коні гуторя* (1928), *Зло понад меру* (1932), а треца ше дотика фабуларней прози (пестована у реализме) як цо видно у ділу *Давни пайташки* (1922). Штварта форма ма романтичну повист як цо то приповедки *Валалски человек* (1928) и *Агафия – старого попа дзивка* (1934) хтора приповеда о часу досельованя до Руского Керестура и трима ше як перша историйна приповедка. У пиятей и шестей форми Костельниковей прози панує тургенєвска новела о нечутих подійох, чи дожицох (у новелох *Як их церква научела*, 1930; *Когуци кукурикаю Богу на славу*, 1935; *Смутна гдовица*, 1927; *Муша буц черкотки*, 1931; по украински обявена *Незбичайна доля*, 1919) и чудних людзох (новели *Кредла и кредляня*, 1927; *Цар над слунєчнікама*, 1935; *Дідо татор*, 1933).

Европски реформи у 21. вику: образоване за людска права

Главна причина нашого операня на Доситейово реформи було здогадоване же цель його просвितительства було дзвигане сербского народа и «уход до европскей и шветовой култури» (Јевтић, 2003: 14), бо Достией патрел на јужнославянску заедницу як Европу при Европи. Таки намагання исную знова у Сербії и у 21. вику и при Сербох, Руснацох и других народносцох. Нешкайша образовна система намага ше гу трансформації школства (цо познате як Болоньска система) же би ше прилагодзела гу европскей системи вредносцох и образования и, источасно, же би власну културу пошорела спрам европских стандардох. Медзитим, така система образования лем з єдну часцу дава добри резултати у Сербії, але ше указую и негативни боки прецо ше дзепоедни факултети (Медицински, Будовательни, Архитектонски у Београдзе) врацаю на стару систему образования. Болоньску систему прилапело и Оддзелене за русинистику Филозофского факултета у Новим Садзе.

Попри реформах у образованю и култури, афирмоване европскей системи вредносцох подроумює и прилапйоване образования за людски права (*Human Rights Education / HRE*), а то значи же би шицки держави членіци ЕУ требали буц опредзелени за демократию и пестоване людских правох, цо подроумює и „учиц о других“ у цилю злєпшованя одношеньох медзи „другима“ и „нами“, як и рефлексию образовних цилюх политики националних идентитетох у гражданским образованю“ (Adami, 2014: 293). Имплементация стандардох з обласци Европскей конвенції о людских правох ше вимага и у рамикох домашнього законодавства и пракси през едукацию за правнікох, судийох, тужительох и адвокатох. Тот проєкт започати у Сербії 2002. року. Стратегия за розвой образования за людска права, як и образоване за демократске гражданство уж етаблиране и у школским образованю преїг наставного предмету *Гражданске воспитане*, чиї цель пририхтовац школярох за демократски живот у заедници. Вираз образоване за людска права, медзитим, ма вельо ширши смисел. Вон представя общи термин за широку лєпезу програмох з обласци гражданского воспитания, як цо то образоване за демократию, образоване за мир, интеркултурне образоване, образоване за розвой итд., як на то патри Клеменович. Интенції гу takiej файти образования перше ше порушую зоз подруча неформалного образования – през активносци невладових, гуманитарних и мировних організаційох. Медзитим, обовязка за образованьом за людски права преширена не лем на наставну

и наукову програму за школярох, але ше вона, по *Препорученю* число 1346 (1997) 1 о *образованю за людска права* инкорпорує и до програм, „хтори наменени образованю и усовершеняваню наставнікох, правнікох и новинарох, як и за особи заняти у явних службох (уключуючи и полицию и особи хтори ше занімаю з питаннями вибеженцох и вигнатиx)” (Клеменович, 2006: 163), а при тим порушує и политичарох и медіи же би ше обовязали на пестованє людских правох. През запровадзованє такой форми образованя дружтво ше поступно унапрумує же би прилапело вредносци хтори обезпечую гармонични живот у гражданским дружтве, пестую розличносц култури, языка и идентитета, цо, з другого боку, представя условие за шицки держави чланіци ЕУ при витворійованю мира и стабилносци. Така думка була присутна и у Кантовой филозофскей идеї о вичним миру хтора „прокламує ум з найвисшого трону моралней законодавней власци” (Кант, 2000: 125). Источасно, подзивгованє свідомосци о човекових правох и шлебодах, т. є. гражданской свідомосци, творенє гражданского, а не варварского дружтва, представя и перше условие за наставанє модерней держави, бо здраве єдинство може буц витворене у найвекшей мири медзи людзми як гражданами, „бо шицко инше (цо кладзе акцент на напр. националносц), насампредз представя фактор розєдиньованя и характеристика є предмодерней держави.” (Чизмар, 2012: 68). Аксиологийни (вредносни) димензиї такой реформи подразумеую же ше и на образовним уровню муша прилапиц вредносци хтори потврдзую общу идею гуманизма як цо то пестованє вредносци демократії и човекових правох, ширше образованє през критичне думанє, креативносц, розвой таланатох и медзисобне повязованє європейских народох и державах на шицких уровньох.

Модел образованя за людски права афирмує идеал гражданского образованя, хтори оспособує индивидуу як гражданина же би активно участвовав у ришованю питаньох держави и дружтва. Циль того моделу ма намиру цивилизовац людзох у медзисобних отношениях та, гоч подредзує индивидуални таланти и схопносци колективним потребом, человек се усовершує у вецей аспектох - інтелектуално, физично, емотивно и морално.

Питанє образованя єдно зоз основних питаньох меншинских заєднїцох. Тото питанє представя тест демократичносци єдней политики и школскей системи єдней держави (Спевак, 2006: 173). Медзитим конвенция хтора подписана у Риме як Конвенция за защиту людских правох и основних шлебодах у хторей ше бешедує о универзалних

правах на образование, не спомина права меншинох. Прето и потребне запровадзиц механізми хтори обезпечую групно-культурну защиту меншинох на подруччю образования.

У шлідуючим поглавю обрациме увагу на ситуацію образования Руснацох у сучасней Сербії.

Образованє Руснацох у Сербії у мултикультурним стредку и предносци рускей литературы

Руснаци у Републики Сербії / Автономней Покраїни Войводини службено припознати як окремна национална меншина у мултикультурним стредку зоз своїм власним литературним языком, культуром, етносом у цалє, як цо то случай зоз другима нациями на тим просторе, але як визначує професор Фейса не єднаки стан за Руснацох у других державах по истих питаньох. Так Република Мадярска, Република Польска и Република Словацка припознали Руснацох / Русиных лем як окремну, але не и як националну меншину. Бо „цо ше дотика войводянских Руснацох вони можу повесц же були щешліви бо мали свою власну драгу. Требали би буц подзековни Йосипови Брозови Титови прето же виповед гевто историйне не Йосипови Висарионовичови Сталїнови“, та у Югославії не пришло до националней асиміляції, як то напр. нешка у Америки по принципу *melting pot*-а, або як цо то бул случай зоз Руснацами у Словацкей, дзе ше „вещей як два трецини од числа Русиных / Руснацох пристали идентификовац як Словацї“ лем же би не мушели учиц українски язык и же би ше не мушели (уж кед им було забранєне вияшньовац ше як Русини / Руснаци) вияшньовац як Українцї (Magocsi, 1996: 33). Док Сталїнова политика приведла по неставанє карпатских Русиных у периодзе од штирох деценийох у Карпатском ареалу (нешка з найвекшей часци у Словацкей, Мадярскей, України и Польскей), Титова политика оможлівела югославянским Руснацом и существовац и розвивац ше, як твердзи Фейса.

А кед споминаме же у Сербії ведно исную вещей национални меншини, попри сербскей як векшинскей, Данило Киш (1935-1989), познати сербски писатель, спатраюци сербску литературу у рамикох Европи ясно видзел проблем малих народох. На почежкосци малих народох указовал и Милан Кундера (чески писатель), хтори визначовал же єгзистує непреривни страх хтори панує по питаню отримованя, бо меншински народи не маю чувство же су занавше на датим месце.

Розпатраюци можліви уплїв сербскей литературы на литературу других европских народох и єй намаганя же би ше уключела до шве-

товей, Киш бул свидоми судьби малих народох и малих языкох, култури и литературы на маргінох. Прето у єдним есею пише: „Ми егзотика и швет интересуєме як егзотика“ (Киш, 2012: 91). Гоч ше тоти слова одноша на сербску литературу, вони применлїви и на руску литературу у рамикох Сербії. Але кед културу и литературу Руснацох патриме вонка зоз перспективи єдней держави, приходзимо до заключения же гоч ше Руснаци на території Сербії водза як меншина, заш лем, з другого боку, у одношеню на сербску културу маю лепши можлівосци. Вони ше указую у тим же у швецє не исную оддзелєня за сербистику, але русинистика, словастика, гунгаристика исную на велїх универзитетох у швецє, як у Европи, так и у Америки.

Кед ше гутори о принципу мултикултурализма у Сербії вон ше чежо може виполнїц у подполносци. Не иснує черанка културних творох, литературы у тим случаю, бо ше литература и твори не прекладаю у достаточней мири з єдного языка на други, та и на векшински язык, т. є. сербски, прецо нет преплетаня медзи литературами розличних народносцох у Сербії и адекватних знаньох о других културах. До такого стану приходзи насампредз пре чежки материяно-финансийни причини. И попри тим, идея мултикултурализма у Сербії ше витворює през розлични форми сотруднїцтва як цо то сербско-словацки вязи, руско-українски, русийско-сербски. Руснацом остава же би свою литературу и културу баржей черали зоз Русинами / Руснацами зоз других подручох швета и так злєпшаю условия розвою знука власней националносци и идентитета. Але и други проблеми треба ришиц у тим напрядує. Вони ше одноша на проблем подполного розуменя розличних вариянтох русинского языка. Прето необхідне же би ше витворели словнїки каждей вариянти русинского языка, так же би у словнїкох повязуюци фактор бул англійски язык, як перши язык шветовой комуникації. На тот способ би ше злєпшало розуменє и ширело сотруднїцтво.

У кождим случаю мож констатовац же потребни лепши вязи и медзи розличними културами у мултикултуралней Войводини же би ше достало глїбше знанє о меншинских заєднїцох, же би ше не би случавало да дахто напр. руски язык похопює як диялект даєдного другого языку. Прето ше стретаєме зоз случаем же у библиотеки Матици сербскей (националней библиотеки у Сербії, хтора основана у Пешти 26. фебруара 1826. року, а хтора од 1864. року ма шедзиско у Новим Садзе) пракса литературу на руским языку заводзиц як литература на українским языку зоз чим ше ширя погришни представи о руским

язику и народу. На тим треба робиц у периоду пред нами же би ше таки неодвитујуци стан пременел.

З другого боку, у часци «Препатрунок ситуациі регіоналних и меншинских языкох, параграф V, у Звиту стої: „Уровень защиты русского высоки, цо ше рефлектуе з його офіційним статусом у Автономней Покраїни Войводини, у општинох и судов. У образованию, за руски язык ест добри приручни средства, хаснуе го нарастаюце число школярох, а руске школство єдинствене у швецє. Присутни невисоконости у вязи зоз доступносцу телевизийних и радио програмох по руски у шицких крайох у хторих ше хаснуе руски язык“ (опатриц вебсайт Министерства за людски и меншински права – www.humanrights.gov.rs; Фейса, 2010). По першим периодичним Звиту Комисії фаховцох за имплементацию Европскей повелї за регіонални и меншински языки (хтора прилапена 12. септембра 2008. року) на цо ше Република Сербия обовязала зоз прилапйованьом Рамиковой конвенції за защиту националних меншинох 2001. року, рускому языку дата окремна защита у Часци III Повелї (ведно зоз албанским, бошняцким, болгарским, горватским, мадярским, ромским, румунским, словацким и українским). Пейц языки (чески, немецки, македонски, влахски и буневецки) покрити зоз Часцу II Повелї.

Образованє Руснацох у Сербії ше не може розумиц без операня на час преселєня (1751. до Руского Керестура и 1763. до Коцура). Мож повесц же розвой просвити и школства мал барз вельке значенє за розвой идентитету на тим простору. У чаше приселєня Руснаци подпадали под юрисдикцию грекокатолицкого мукачовского владики Михаїла Мануела Олшавского хтори посиал зоз декретом перших священїкох, монахох и учительох. През школу и церкву вони робели же би ше предлужела вирска и просвитно-културна вяза, як и же би ше очувал идентитет народу Бачки зоз старим крайом – Горніцу. (оп. Олеяр: 1992/93). Медзитим, предлужиц гевто цо започате на Горніци не було легко. Розвой просвити у 18. вику, т. є. у перших школах при Руснацох, у найвекшей мири ше одвивал у зависносци од церкви и християнскей науки, бо и перши кнїжки до Бачкей зоз Горніци приношели священїки и учителе. Друковани кнїжки ше хасновали лем у школи и цркви, бо их було мало, «а кнїжки хтори ше хасновали у народзе найчастейше ше переписовали и на тот способ ше ширели» (Рамач, 1990: 119).

Войводянски Руснаци, т. є. Руснаци зоз Сербії, першу школу основали у Руским Керестуре 1753. року. У Коцуре школа почала робиц

1765, у Шидзе 1818, у Новим Садзе 1823, а у Дюрдьове 1880. року. Настава ше нешка одвива у цалости на руским языку од 1. по 8. класу у трох населеньох: у Руским Керестуре (општина Кула), у Коцуре (општина Вербас) и у Дюрдьове (општина Жебелъ), док ше у других руских стредкох, пре менше число школярох, організує факультативне виучованє рускей бешеди зоз елементами націоналней култури. Така пракса заступена у Бачкей Тополи, Вербаше, Ветернику, Коцуре, Кули, Новим Орахове, Новим Садзе, Петроварадину, Сримскей Каменїци, Савиним Селу, Сримскей Митровици, Суботици и у Шидзе, дзе єст окремни одзелєня у Бачинцох, Беркасове и Бикич Долу.

Єдина стредня школа - гимназия по руски - иснує у Руским Керестуре од 1970. року, зоз интернатским змесцєньом за школярох, а од 90-их рокох двацетого вику ше настава одвива и на сербским языку. Гимназия Петро Кузмяк у Руским Керестуре обезпечує подполне образованє на стредньошколским уровню на руским языку од 1970. року. То єдина стредня школа на руским языку у швецє. Ма интернатске змесценє за школярох и прето є вигодна же би ше уписовали не лем дзеци зоз Сербії алє и зоз других жемох дзе жию Руснаци. Виучованє руского языка як факультативного предмету на стредньошколским ступню образования почало у 2006/2007. року у Новим Садзе и 2008/2009. року у Шидзе.

Оддзелєнє за русинистику представя найвисши уровень образования по руски. Нови курикулум Оддзелєня за русинистику, базовани на Болоньскей декларациї, акредитовани 2008. року. Попри Фонетики руского, Морфології, Синтакси, Историйней граматики, Рускей литературы, Истории Руснацох и Фолклористики Руснацох, уведзени и даскельо нови курси: Правопис руского языка, Английско-руска контрастивна граматика и Карпаторусински язык (курси професора Михайла Фейси) и Руска дзєцинска поезия, Роман и Драма (курси професора Юлиана Тамаша) (Фејса, 2010: 38).

Окрем руского языка порядна настава у Сербії ше організує и на словацким, румунским и мадярским языку. Обачиц и же уж скоро децению значне число гражданох розличних националних припадносцох почало виучовац мадярски язык, насампредз пре можлівосц доставаня мадярского державянства и європского пасошу, з намиру же би себе легчєйше нашли роботу звонка Сербії. Тому проблему ше муша шицки пошвециц бо на тот способ Сербия траци економску и роботну моц. Необходне младим и фамелийох обезпечиц нормални животни условия за развой и напредованє.

ЛИТЕРАТУРА

ADAMI, R. (2014). *Re-Thinking Relations in Human Rights Education: The Politics of Narratives*. Journal of Philosophy of Education, Volume 48, Issue 2.

ГНАТЮК, В. (1988). *Етнографични материяли з Угорскей Руси. [Кн.] 5, Розправи и статі о Руснацох Бачки, Сриму и Славонії*. Нови Сад: Руске слово.

ДУНЂЕРСКИ, С. (2006). „Теодор Јанковић Миријевски и демократизација српских школа у Војводини“. У: *Европске димензије промена образовног система у Србији, Зборник радова (На путу ка „Европи знања“)*, Књ. 2. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за педагогију.

ЂУРИЋ, М. (1995). *Хуманизам као политички идеал: оглед о грчкој култури*, Београд: Терсит.

ИНЂИЋ, Т. (2009). *Технологија и културни идентитет*. Београд: Службени гласник.

ЈЕВТИЋ, Б. (2003). *Образовање у схватањима Доситеја*. Београд: Задужбина Андрејевић.

КАНТ, И. (2004). *О просвећености*. Нови Сад: Завод за културу Војводине, Друштво за проучавање XVIII века.

КАНТ, И. (2000). *Правно-политички списи*. Загреб: Политичка култура.

КИШ, Д. (2012). *Горки талог искуства*. Београд: Архипелаг.

КЛЕМЕНОВИЋ, Ј. (2006). „Образовање за људска права у образовном систему Србије“, *Европске димензије промена образовног система у Србији, Зборник радова (На путу ка „Европи знања“)*, Књ. 2. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за педагогију.

КОМПЕРЕ, Г. (1911). *Жан-Жак Русо и природно васпитање*. Београд: Нова штампарија Давидовић.

КОВАЧЕВИЧ-ГАРДИ, И. (2015). *Галов*. Нови Сад: Руске слово.

ЛИБЕРТ, А. (1935). *Философија наставе*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геце Кона.

МИЛУТИНОВИЋ, Ј. (2006). „Идеали образованог човека кроз историју“. У: *Европске димензије промена образовног система у Србији, Зборник радова (На путу ка „Европи знања“)*, Књ. 2. Нови Сад: Филозофски факултет: Одсек за педагогију.

ОБРАДОВИЋ, Д. (2005). *Дела*. Београд: Драганић, Библиотека града Београда.

ОЛЕЯР, Я. (1992/93). „Просвитни и културни вязы Руского Керестура

(Бачка) зоз Закарпатйом, прешовским крйом и Ґалицию (Горніца) у прешлоци“. *Studia Rutehnica: Зборнік роботох* 3, 358-368.

РАМАЧ, Я. (1990). *Привредни и дружтвени живот Руснацох у Южней Угорскей 1745-1848*. Нови Сад: Руске слово.

СКЕРЛИЋ, Ј. (2011). „Доситеј Обрадовић“, *Десет векова српске књижевности*, књига 109. Нови Сад: Издавачки центар Матице Српске.

СПЕВАК, Ј. (2006). „Образовање националних мањина у европским документима на почетку 21. века“, *Европске димензије промена образовног система у Србији*, Зборник радова (На путу ка „Европи знања“), књ. 2. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за педагогију.

ТАМАШ, Ю. (2011). *Уводне слово: Гавриїл Костельник, Проза на руским литературним језику*. Нови Сад: Руске слово.

CARANFA, A. (2007). "Lessons of Solitude: The Awakening of Aesthetic Sensibility", *Journal of Philosophy of Education* 41, Volume 41 Issue 1. Great Britain: Society of the Great Britain, Wiley-Blackwell.

ФЕЈСА, М. (2010). *Нова Србија и њена русинска мањина*. Нови Сад: Прометеј, Културно-просветно друштво ДОК - Куцура.

ЧИЗМАР, В. (2012). „Ћинђићева критика традиционалног модела друштва и европско усмерење српске политике“. *Зборник учесника и учесница прве регионалне школе политичке филозофије и демократије др Зоран Ћинђић*. Београд: Фондација др Зоран Ћинђић, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, 63-72.

PhDr. Valentina Čizmar, PhD.

Petra Drapšina 40

Vrbas – 21460

Srbija

creation.v@gmail.com

Studium Carpato-Ruthenorum 2015

Štúdie z karpatorusínistiky 7.

Zostavovateľka a zodpovedná redaktorka: PhDr. Kvetoslava Koporová, PhD.

Vydavateľ: Ústav rusínskeho jazyka a kultúry PU

Prvé vydanie, 2015

Počet strán: 164

Tlač: GRAFOTLAČ PREŠOV, s. r. o.

ISBN 978-80-555-1520-5

